

ФЪОДОР АБРАМОВ БРАТЯ И СЕСТРИ

Превод от руски: Елка Георгиева, 1975

chitanka.info

Помня, че едва не извиках от радост, когато между високите плачещи брези на възвишението се показва старата сламена къщурка, дремеща кротко под косите лъчи на залязващото слънце.

Целия ден се бях скитал безцелно из непроходимите гъсталаци на Синелга. От няколко години вече по Горна Синелга не косяха сено (а аз се бях заврял в най-затънтеното място, до многобройните прагове с бистра речна вода, които лете гъмжат от пъстърва). Треволякът — избуялият като царевични листа пирей и белопенестият, с тръпчив аромат ливадник — ме скриваше целия и както в детството си, налучквах от коя страна е реката по лъхащата прохлада и по пътеките за водопой, проправени от дивите животни. Точно до реката трябваше да се провирам през елшови гъсталаци и сребрист върбалак. Кичести ели се сплитаха в арка над рекичката, праговете бяха обрасли с репей, а там, дето бяха текли широки речни ръкави, сега прозъртаха само малки водни прозорчета, обрасли с унила водна леща.

Видях къщичката и забравих и умората, и неприятния ден. Тук всичко ми беше познато и скъпо до умиление: и килналата се на една страна къщурка с обрасли в мъх опушени стени, по които можех да напипам със затворени очи всяка дупчица и грапавинка, и замислените поскърцващи брези с одрана кора долу по стъблото, и черният цирей на соловарната, който ме гледаше от тревата като първобитно око.

Ами масата, масата! Слегнала се, зарила лапи още по-дълбоко в земята, но с все така здрави като кремък дебели елшови трупи, отсечени със секира. Отстрани пейки с издълбани коритца за хранене на кучетата, а в коритцата се зеленее вода, останала от последния дъжд.

Колко пъти като момче съм седял край тази маса, сърбал съм простата селска чорба след уморителния ден! До нея е седял баща ми, почивала си е майка ми, която не можа да понесе загубите от последната война...

Потъмнели, чворести, напукани, дъските на масата бяха целите изпонарязани, издълбани. Вървяло си така от старо време: рядко момък или мъж, дошъл да коси сено, не оставял тук спомен. Какви ли само знаци нямаше! Кръстове и кръстчета, разперени елхички, триъгълници, квадрати, кръгчета. Някога с такива фамилни знаци всеки стопанин бележел в гората своите дървета и греди, изрязвал ги като знаци, които определяли неговия път на ловуване. После хората се

научили да пишат, заменили знаците с букви и между тях все по-често се замяркала петолъчната звезда...

Облегнах се на масата и дълго разглеждах тези стари рисунки, издухвах семената, набили се в прорезите на буквите и знаците... Та това е цяла летопис на Пекашино! Селянинът северняк рядко знае родословието си след своя дядо. И може би точно тази маса е най-пълният документ за хората, живели на пекашинска земя.

Комарите пееха край мен своята древна, нестихваща песен, тихо и покорно ронеха семената си презрелите треви. И постепенно, като се зачитах все по-унесено в тази дървена книга, пред мен започнаха да оживяват отдавнашните ми земляци. Ето две стари, полузаличени кръстчета, обградени с венче от листа. Някога в Пекашино е живял сигурно момък или мъж, който дори не е знаел буквите, но на, личи си просто душата на художника. А кой ли е оставил тези три пресечени почернели линии, врязани така дълбоко? Под тях малък продълговат кръст, начертан много по-късно, но също почернял от времето. Дали онзи, който е имал три пресечени линии на фамилното си знаме, не е бил най-силният човек в областта, за когото са разказвали било и не било от поколение на поколение? И кой знае, може би много години след това някой пекашински момък, заслушан със зяпнала уста в дивните разкази на селяците за необикновената сила на своя земляк, да е поставил със съжаление кръстче срещу неговото знаме...

Погълнат изцяло от разшифровката на надписите, започнах да търся познати хора. И намерих: ЛТМ. Буквите бяха изрязани отдавна, може би още по времето, когато Трофим е бил голоблад юноша. Но колко чудно: от тях проличаваше характерът на Трофим. Широки, ниски, те бяха издълбани не къде да е, а на средната горна дъска на масата. Сякаш сам Троха, който обичаше да се поперчва, се беше разположил наред с масата с извити по мечешки стъпала. До инициалите на Трофим със замах и уверено бяха издълбани стройните ССА. Тук вече ясно си личеше широката натура на Степан Андреевич. А Софрон Игнатиевич, както и в живота, се беше разписал със солидни, но неугледни букви в ъгъла на масата.

Стана ми някак особено мило, когато се натъкнах неочаквано на не много стар надпис, изрязан с нож на видно място: М. Пряслин 1942. Надписът беше изрисуван с увереност и по момчешки наперено. На, гледайте — на Синелга е дошъл нов стопанин, който може да се

разпише според всички правила, а не с някакви си там чертички и кръстчета или с жалки букви.

1942 година. Незабравима коситба. Тя мина пред очите ми. Но къде са главните косачи, които обляха с пот и сълзи сенокоса по тия места? Не открих по масата нито един женски подпис. И ми се поиска да разлистя поне една страничка от тази дървена летопис на Пекашино...

ПЪРВА ГЛАВА

Затрупаните със сняг и заобиколени с гори пинежки села зиме почти не се различават едно от друго. Но напролет, когато снеговете се оттичат на буйни потоци, всяко село си има своя отлика. Едно се е лепнало като птиче гнездо на стръмна червеникава или тебеширена клисура; друго се е изкатерило на най-отвесния бряг на Пинега, на един хвърлей от гората; трето, потънало във вълни от трева, цяло лято слуша безплатно щурците от ливадите.

Пекашино го различават по бора — грамадно зелено дърво, извисило се царствено на полегатия планински скат. Кой знае вятърът ли е довеял някога тук семето му или е оцеляло от онези времена, когато наоколо са шумели могъщи иглолистни гори и са пушили одимените къщи на староверците? Но зад гумната, по задните дворове, и сега още има пънове. Полуизгнили, проядени от мравките, те биха могли да разкажат много за миналото на селото...

Цели поколения пекашинци не са се разделяли ни зиме, ни лете с брадвата, изсичали са, горили са горите, разчиствали са ги, разработвали са бедни, песъчливи и каменисти нивички. И макар че те отдавна се смятат за обработваеми, и досега ги наричат „целини“. Такива целини, разделени от малки горички и потоци, в Пекашино има безчет. И всяка от тях е запазила първоначалното си название. Или на името на стопанина — Оскова целина, или на името на рода, на „огнището“ по тукашному, обработвал някога общо земята — Иняхински целини, или в памет на отколешния тукашен владетел — Меча люлка. Най-често обаче зад тези названия проличава горчивината и обидата на работливите хора, излъгани в надеждите си. Калинкин пущинак, Оленкина пърлина, Евдохов камънак, Екимова лисина, Абрамков усоjak... Какви ли само имена няма!

Гората ги е хранила, гората ги е топлила, но тя е била и първият им враг. През целия си живот селянинът северняк си е проправял път към слънцето, към светлината, а гората е напирала към него: заглушавала е нивите и ливадите му, връхлитала е с унищожителни

пожари, плашела го е със зверове и нечисти сили. Затова сигурно в пинежко село рядко ще види човек кичеста зеленина под прозорците. В Пекашино и досега живее поверието: държиш ли из двора зеленина, пази се от черна веда.

Дървените къщи са сгушени една до друга от двете страни на широка улица. Отделят ги само тесни пътечки или градинка с лук и лехичка с картофи, и то не край всяка къща. Има години, когато пожар е унищожавал половината село; но и новите къщи търсели сякаш подкрепа една от друга, отново се скупчвали, както преди.

Пролетта, както личеше по всичко, настъпваше стремителна, буйна. Към средата на април пътят за Пинега, очертан от ели, започна да се чернее, тук-там край брега се засиня освободена от ледовете вода. Из тъмните далечни простори на боровите гори се зарозовяха брезови горички.

Закапаха стрехите. От слегналите се преспи само за седмица израснаха къщите — големи, по северному масивни, с мокри потъмнели стени от греди. През деня, когато се позатоплеше, по склоновете забълбукваха ручеи и из селото се разстилаше нагарчащият дъх на пробуждащи се храсти...

В управлението на колхоза вече цял час чакаха председателя. Хората си поприказваха и за последните известия на Совинформбюро, и за писмата на земляците от фронта, възмущаваха се, че от съюзниците още няма никаква помощ, а председателят все не идваше.

Най-после от улицата се дочу конски тропот.

— Идва нашият Еруслан — въздъхна някой.

По стълбата се вдигна шум и тупурдия, заскърцаха дъските в коридора и в канцеларията не влезе, а влетя набит мъж с кубанка, килната предизвикателно към тила, с памуклийка в защитен цвят, силно пристегнатата с войнишки ремъци. Като поплескваше с камшика по конحوвете на ботушите си, сякаш си разчистваше пътя, той стигна бързо, с клатеща се походка до председателската маса и огледа бегло колхозниците с трескаво блеснали очи.

— Омръзна ли ви да чакате? Нищо, свиквайте, военно време е сега. Ясно ли е? А къде са бригадири номер три и четири?

— Те, Харитоша, още одевешка си отидоха...

Председателят се обърна рязко към разсилния — дребничко, слабичко, като недоразвито момче старче, което в селото наричаха ласкаво Митенка Малчугана.

— Колко пъти ти е казвано, че тук няма Харитоша, а има другарят Лихачов?

Малчуганът, който нареждаше дърва край печката, замига виновно с кротките си като на гълъб очички.

— Веднага да се доведат!

Малчуганът излетя като изстрелян от канцеларията.

Лихачов хвърли камшика на масата, избърса потта от грубото си сипаничаво, сякаш надупчено от сачми лице и откри заседанието:

— Каква е обстановката навън? Настъпваща пролет! Генерална линия — сеитбата. Ясно ли е? Днес ще започна без каквато и да било политическа част — направо от действителната картинка на колхоза...

Хората се спогледаха с недоверие. Както винаги, те се бяха приготвили да слушат поредната реч на председателя за международната обстановка, за положението по фронтовете, неговото безкрайно възмущение от тази нещастна съдба, която го беше обрекла да воюва в тила с женорята.

— А тая картинка... — Лихачов се намръщи. — Ако си говорим правичката, е спукана работа, а не картинка! Знамето къде е, питам ви, къде е знамето, а? На лично място в „Червен партизанин“, топли врата на Пронка Фролов. И защо? По каква причина го изтървахме? Оставихме ли миналата година неожънати ниви чак до сняг? Оставихме. Със сенокоса справихме ли се? Не се справихме. Ако и занаят се влачим така, и то в това героично време!... — Лихачов замълча. — Бригадири, докладвайте подготовката за сеитбата.

Бригадирите мълчаха. Из стаята се стелеше на сивосинкави талази дим от махорка и се заплиташе в златните струи на априлското слънце.

Лихачов каза властно:

— Бригадир номер едно, говори!

Фьодор Капитонович сви тесните си рамене и се надигна бавно:

— Кат за сегашното време, ако питате мене, караме я някак. Семето за посев е проверено, плугове и брани също ще се намерят. Как иначе! Пък гюбрето — кът е, ама си е от войната, кво да се прави.

Фьодор Капитонович изгледа многозначително колхозниците и седна.

Лихачов погледна смаяно:

— Абе ти какви ги дъвчеш? Плугове, брани... Пронка Фролов ли ще ти измива позора? Другарят Сталин какво казва? Да се преустрои всичко на военна нога! Ясно ли е? Сроковете — ето за какво става дума.

— Това си е вече според временцето, другарю Лихачов — разпери ръце Фьодор Капитонович. — Ако се затопли, по-раничко ще привършим, ама ако ни свие северния? Пък и колко ни е силицата... Натурални колхозници — един, двама и край...

— Какви са тия натурални? — недоверчиво запита Лихачов.

— Ами, значи, такива: от наше село взеха на войната таман шейсетина. И кой остана? Старото и малото, и женорята, дето ги не бива за нищо, както си се знае...

Лихачов изпъшка одобрително.

— А площите? — продължи бавно Фьодор Капитонович. — Площите, колкото си бяха толкоз си и останаха. И кво излиза — ще нахвърляме семето в земята, а що ще сберем? Та това е зян и за колхоза, и за цялата държава!

— Карай нататък! — поощрително кимна с глава Лихачов, предусетил зад заплетените приказки на бригадира някакво важно предложение.

— Ти, Фьодор Капитонович, накъде биеш? Посевите ли да намалим, а? Това ли искаш да кажеш?

Всички обърнаха очи към чернооката жена с бяла забрадка, седнала до прозореца заедно с едно девойче.

Фьодор Капитонович скочи чевръсто и плесна с ръце:

— Кви ги приказваш, Анфиса Петровна? Как можа да го издумаш — „посевите да намалим“. Че бива ли? Такова и през ум да ти не минава! — Фьодор Капитонович завъртя строго и заканително пожълтял от тютюна пръст. — А виж, ако оставим за година-две далечните ниви за угар — това си е вече друго.

— Усукваш го нещо, Фьодор Капитонович — отново се обади Анфиса. — Според мен е все едно дали ще е на угар за две години, или ще намалим посевите...

— Тая няма да я бъде! Ясно ли е? — отрязва Лихачов.

— Глей сега кви хора, все да преиначават — обидено заклати глава Фьодор Капитонович. — Ти се блъскаш как да отсрамиш колхоза, а те те винят... Площите да сме намалявали — що приказки само! А ти, Анфисюшка, помисляла ли си кво нещо са това площите, ядат ли се, пият ли се? Тъй, чакай сега аз да ти кажа... Нивите и ливадите ни, речи го — пясък и камънак. И както сега я караме — съвсем ще изпозагинем. А ако се заловим по-здравата с близките ниви, картинката веднага ще стане по-весела, те и за угарите ще ни се отплатят. Нали знаете, че гойната овца струва колкото три постали... Пък и друго ще река... — Фьодор Капитонович живо се огледа и снижи глас до шепот. — Тук сме си свои хора, за колхоза се трепем... Нарядите се определят на декар. Ако я подхванем умната — може и да не записваме далечните ниви. И в района са хора, все някак ще я оправим с тях...

— Така си е... И за нас си трябва да помислим. С какво ще изкараме годината? — дочуха се неуверени гласове.

— Добре дума човека, надалеко гледа!...

— Аз пък мисля — възрази младичката съседка на Анфиса, — че Фьодор Капитонович не гледа по-далече от носа си! Щом житницата ни Украйна е под врага, щом там се бият... други краища и области трябва да я заместят, така е. Нали и вестниците това пишат...

Фьодор Капитонович погледна присмехулно и съжалително девойката, която се изчерви чак до уши от смущение.

— Е, благодаря ти, Настася Филиповна, поучи ти стареца. И за житницата Украйна, и за тамошните боеве — за всичко ни извести...

— Я стига си се подигравал — намръщи се Анфиса. — Умен човек, пък да те е яд да го слушаш. Срамота!... Мъжете там кръвта си проливат, а ние тук умуваме как да развъждаме трънаци из нивите. Кога са ни питали нас за площите? Ама сега май планът е такъв — ореш, не разораваш...

— Тихо! — скочи като пружина Лихачов. — Да се засява всичко, до последната педя! Ясно ли е? А ти... — изгледа той под око Фьодор Капитонович, — изказването ти днес е чиста паника и малодушие. Ясно ли е? Сега нататък — въпрос към бригадир номер две. Как ще отсрамиш колхоза? Посочи конкретни срокове. Какво си занареждала — трънаци, та трънаци... Да видим ти как се преустройваш?

Анфиса побледня и вдигна глава:

— Виж какво, Харитон Иванович! От утре не съм ти бригадир — потърси си друга. Стига с това преустройство. Само едно слушам: не създавай паника, преустройвай се на военна нога! А ти преустроил ли си се? Знам я аз твоята преустройство — препаса се с каиши и намъкна панталони с червени кантове...

В канцеларията се разнесе сдържан смях и веднага секна.

— Ти какво, Минина? — Лихачов вдигна като щик към Анфиса чукана на лявата си ръка. — Тилът ли подриваш? За кого работиш?

В мъчителната тишина всички чуха тежките мечешки стъпки в коридора. Вратата се отвори с трясък и в канцеларията нахълта шумно дишаният нисичък Трофим Лобанов. Изпод буйните му побелели коси гледаха като спокойни езера кръглите му немигащи големи очи.

— Чухте ли? — гръмна гласът му из канцеларията. — Степан получил писмо от сина си...

ВТОРА ГЛАВА

Още от стълбите на управлението Анфиса чу отсечените удари на секирата — в мразовития въздух те ечаха над цялото село. Веднага се досети: воюва сватът Степан в плевнята си. Винаги правеше така — и скръбта, и радостта издялваше със секирата.

От къщата на Степан Андреянович, двуетажна грамада с малка странична пристройка, водеше към улицата стръмна настилка от широки греди, обградена с перила. По нея в миналото докарваха сеното и сламата чак до плевника.

Другите стопани отдавна вече бяха изгорили на дърва тези настилки, а новите къщи се строяха изобщо без тях — за една крава и на ръце можеш да пренесеш сеното. Но Степан Андреянович си я поддържаше грижливо. Като се изкачваше към плевника, Анфиса дори забеляза, че някои прогнили греди бяха подменени с нови. Винаги ѝ бе харесвало колко добър стопанин е старецът, а сега, през войната, когато без грижовната мъжка ръка постройките овехтяваха и се рушаха пред очите на човека, тя поглеждаше с удоволствие към дома на свата всеки път, когато минеше край него — всичко си беше здраво, солидно, правено за вечни времена.

През отворената врата с насмолени спонци лъхаше на току-що надялани трески и изсушени брезови метли. И тук всичко беше солидно, направено с мерак. Само по секирите дори можеше да прецениш стопанина. А на секирника висяха не по-малко от дузина. Колкото са секирите в една къща, толкова са, казват, и ръцете.

Широко разкрасен, в ниски валенки, зарити в трески и стърготини, Степан Андреянович извиваше брезов плаз. Непокорното дърво скърцаше, не се поддаваше и караше стареца да се извива ту на една, ту на друга страна.

— Чу ли каква радост ни споходи?

Плазът светкавично се изметна назад. Анфиса понечи да се притече на помощ, но старецът силно напъна напред и плазът бавно, със скърцане влезе в процепа.

Степан Андреянович заби бързо клина, изправи се и като дишаше шумно, тръгна към Анфиса с радостно блеснали очи. Както винаги — и в студ, и в пек — той беше гологлав. В гъстите му червеникави коси, подстригани по старчески в кръг, просветваше малка стружка.

— Честито ти голяма радост, свате. Дойде най-после вест, а?

— Голяма е, свате, много е голяма. Откак е почнала тая война — ни кост, ни вест... Чуваш ли, вратата хлопа — кимна Степан Андреянович към тъмния ъгъл под стълбата, която водеше за страничната постройка. — Направо се съживи, а като беше легнала, та не помръдваше. Ризата на сина окачи в стаята... Пък ти поседни, свате. — Степан Андреянович измъкна от ъгъла малка шейничка и двамата седнаха. — А твоят още ли не е писал?

— Не — сухо отговори Анфиса. — Кажи сега как е Василий Степанович? Здрав ли е?

— Слава богу, здрав и читав. Ама в кви ли не сражения е бивал. И на окупираните земи, и при партизаните, и през фронта минавал, кво ли не е изпатил. Ама пък глей само, веднага още в обкръжение попаднал, та и нямало как да прати писмо... А за немците кво пише, Анфисюшка — страхотия! Мъчат хората ни — от татарите по-лошо... Я ела да влезем вътре. Да пийнем чай. Намерих тия дни малко захарчица. Нали сме рода все пак. С майка ти по кумство се родеехме. Рядко беше в празник да не ни навести, покойната...

— Ще намина, ще намина. Ама друг път. Кравата още не съм доила. Цял следобед висях в управлението.

— Заседавахте ли?

— Ох, то нашето заседание — въздъхна Анфиса. — Пролетта ей я на — напиря в полето, а ние, все едно че не виждаме. Не се стърпях, обадох се. Пък Лихачов като се развика... А знаеш ли, свате, Фьодор Капитонович какво е намислил? Да оставим на угар далечните целини... Пък аз им викам, че намерили време да развъждаме трънаци из нивите. Има ли съвест тоя човек...

— Да-а — проточи неопределено Степан Андреянович.

Над главите им зашумяха метлите, полюшнати от ветреца. През една пролука на покрива се показа плахо и неуверено първата звезда. Анфиса стана от шейната:

— Щях да забравя, свате... Ще излезеш ли утре на сено с жените? Разправят, че реката май прогизнала. Къде ще се оправят без мъж?

Степан Андреевич се почеса по врата:

— Кръста нещо... току ме кърши...

— Кръста ли? — Анфиса огледа потъмнелите стени с накачени по тях бели плазове. — А за горското стопанство можеш дене и ноще да майсториш шейни...

— Стискам зъби и майсторя. Нали трябва да се яде.

— А колхоза да върви по дяволите, тъй ли! Жените и без това ми казват: На нас душите ни вадиш, а свата си жалиш... Поне заради сина си...

— Не е по роднински това, свате — каза обидено Степан Андреевич.

— А да се стоварва всичката работа на жените, това по роднински ли е?

Когато се прибираше по заледения път, Анфиса се размисли. Никак не беше доволна от себе си. Какво я беше прихванало днес? С всички се изпокара. Защо помрачи радостта на стареца?

Синият здрач над селото се сгъстяваше. В къщите не палеха светлина — цялата зима изкараха без газ. Само тук-там из уличките припламваше борина — светеше си някоя стопанка, неуспяла да се справи по светло с къщната работа. Отвъд реката се надигаше месечината — огромна, огненочервена — и сякаш отблясъци от далечен и страшен пожар падаха върху белите руини на манастира, върху тихите околности на северното село, залутано сред вековните гори.

В къщи Анфиса издои кравата, похапна на тъмно и чак тогава запали малкото газениче.

Под прозорците силно и тъжно запяха частушка:

*Границата немска ние
със елхички сме закрили,
та германските фашисти*

да не стрелят в наште мили.

Девојките вървяха една до друга, хванати под ръка, а зад тях, разпръснати като телци след стадо, подтичваха сегашните ухажори.

„Клети момичета — помисли си Анфиса, като придръпна перденцето, — няма дори с кого да се поразходите.“

После седна отново до масата и зачете един предълъг въпросник, който ѝ връчиха още сутринта в управлението. Чуден ред въвеждаше тоя Лихачов. Всяка седмица бригадирите трябваше да дават писмени сведения.

За извозването на тора, за ремонта на селскостопанските машини и оръдия (сеялки, плугове, брани), за процента на кълняемост на семената... За наличната работна сила (мъже, жени, юноши)...

Тоз пък да не е полудял? За една седмица ли порастват хората? Но що можеш стори — наредено ли е, пиши!

Последните думи дописваше с прозяване, като се бореше със съня. Когато започна да се съблича, дочу под прозореца леки, скриптящи стъпки.

— Може ли, гледам, че свети?

В тъмнината блеснаха на прага като звезди две очи. Без да чака отговор, Настя изтича до Анфиса и я прегърна със студени ръце. Анфиса долови лъх на пролет, на гора.

— Ох, ще ме вледениш! — започна да отблъсква тя девојката с престорена строгост.

— Ще те вледеня ли? Чакай да видиш сега...

И Настя налетя със смях да прегръща Анфиса, да притиска до лицето ѝ помръзналата си буза.

Като потръпваше и се дърпаше, Анфиса се освободи от прегръдката и метна на раменете си мека вълнена жилетка: беше ѝ неудобно да стои пред момичето полуразсъблечена, макар че то почти всяка вечер навестяваше своята приятелка. И все така — ту „видяла, че свети“, ту „да си отдъхне“...

— Ти защо не си в клуба? — попита учудено Анфиса, като разглеждаше девојката. Беше облечена във всекидневната си памуклийка, с която ходеше на работа, със сиви валенки, общити на бомбетата с кожа.

— Какво ли пък има там? Прах и пушек от борина. — Настя приседна на стола и смъкна на врата си бялата пухкава забрадка. — Знаеш ли къде бях? На целините. Мама ме прати за вейки — няма с какво да си подметем стълбите. А там... една луна, една поледица. Хвърчах като че ли с крила... Фисонка, знаеш ли какво? — зашепна изведнъж Настя с притихнал, тайнствен глас. — Пак дойде писмо. Исква да му пратя снимка...

Изчервена цялата, тя бавно вдигна очи към Анфиса:

— Да изпратя ли?

Анфиса не можа да сдържи усмивката си. Ох, Настя, Настя, ама че любов си си измислила. Очите на момъка не си видяла, може и да няма какво да му гледаш. Но какво да се прави — къде ги сега момците? Макар и с писмо, все пак е любов...

И тя отговори живо:

— Прати, прати. Защо да не пратиш.

Настя й се усмихна с благодарност.

— Само че не знам — заговори тя след малко със същия доверителен глас, — не знам коя снимка... Исква ми се, знаеш ли, онази, дето съм с плитки. Само че там съм боса. Не е добре, нали?

— Че какво му е лошото? Краката ти да не са крадени? Нека им се възхищава.

— Ех пък и ти, Анфиса Петровна... — Настя поклати глава засрамена.

После скочи пъргаво:

— Да вървя — утре ще ставам рано... Пак ти разбутах съня.

— Нищо, ще се наспя. Как върви работата на далечните целини? — попита Анфиса вече на прага. — Много тор ли е изкарал Клевакин?

— Фьодор Капитонович ли? — безгрижно се усмихна Настя. — Къде ти, Анфиса Петровна! Тук купчинка, пък е-хе някъде си друга. А при Поликарп и толкова няма — голо-голишато...

— Не може да бъде! — хвана Анфиса девойката за ръце.

— Мислиш, че лъжа ли — обиди се Настя. — Иди си виж сама.

Анфиса пусна ръцете на Настя.

— Ще си останем, значи, без жито... Поликарповата бригада винаги е спасявала положението.

Настя гледаше Анфиса с широко отворени очи, без да диша. Разбра всичко. В далечните ниви без тор и плевели няма да порастат.

Къде й бяха очите? А отгоре на всичко е и комсомолски ръководител... Трябваше да знае: Поликарп боледува цяла зима. А онзи, колхозният ентузиаст, управлява бригадата вместо него.

Тя zakрачи бързо из стаята. На масата трепна и замига пламъчето на газеничето.

— Знаеш ли какво — каза Настя решително, — ще отида да намеря Лихачов.

Анфиса махна безнадеждно с ръка:

— Мислиш, че ще намериш сега нашия Харитон?

— Ще вдигна на крак цялото село. Ще взема една пръчка и ще чукам наред по всеки прозорец.

— Я остави тази работа. Жените днес цял ден са се трепали да карат сено — през Синелга са газели...

Настя плесна отчаяно с ръце:

— Ами ако рукнат утре потоците? Мигар не разбираш, Анфиса Петровна?

Анфиса смръщи вежди:

— Дали да викнем момчетата и момичетата — одеве минаха към клуба.

— Ами разбира се!

Настя грабна от закачалката Анфисината жилетка, забрадката.

— Да вървим, Анфисонка, тебе по ще те послушат.

Мишка Пряслин изтича по стълбището на своя дом, отвори внимателно вратата и пипнешком, като броеше скърцащите подови дъски в пруста, стигна до стаята. В къщи беше тъмно, от печката лъхаше на борови подпалки, на съхнещи дрехи. От близкия миндер просумтяваха спящи дечица.

— Прибра ли се, скитнико? Пак не си си научил уроците.

Мишка не обърна никакво внимание на мърморенето на майка си, която се бе надигнала в кревата, мина припряно зад преградата, напипа котлето с изстинали картофи и пъхна няколко в джоба. Едва намери ръкавиците си до печката под вратичката.

— Абе ти пак ли хукваш навън?

— Не, ще си лягам — тросна се Мишка. — Ти разбираш ли — задъхано зашепна той, като приближи на пръсти до майка си, —

всичките ниви на Поликарп са голи... Преди малко дотърча в клуба Анфиса Петровна — всички, вика, да вървят да изкарват тор.

Мишка се изпъна, отърси от себе си сънливата топлина.

— Преоблечи се. С какво ще идеш утре на училище?

— Ами...

— Преоблечи се ти казвам. Ще взема да пиша на баща ти... Съвсем се изхаймани.

— Пиши му пък, клеветница такава. Все с баща ми ще ме плашиш...

От Пряслини до конюшната имаше цял километър и това, от което се боеше Мишка, се случи. Когато стигна до конюшната, вече нямаше коне.

Конярят Ефим се пошегува хапливо:

— Не си пъргав като баща си, момко. Той си беше винаги и във всичко пръв... Щом си се успал, запрягай бика.

Почти разплакан от срам, Мишка излезе от конюшната с проклетото говедо. Край ковачницата чу толкова познатия тропот на подковани копита. Стрелна се като вихър и едва не събори шапката от главата му, върху шейната се посипаха като дъжд ледени грахопки. Покрай него прелетя Партизан, облян целият в лунна светлина. Върху шейната, опънала юздите, се беше извила като дъга Дунярка.

— Подремнал си си малко, Мишка, а? — извърна се тя присмехулно към него. — Пък аз отивам за втори път.

Мишка поиска да ѝ кресне нещо много обидно, но от Партизан нямаше вече и следа... Ето кой пак му мина път! Целият живот на Мишка върви с краката нагоре все заради тази чума. Що срам бра само напоследък! „Пряслин е на бой като юничка, ама е със зелена главичка...“ И го нажулиха, не го приеха в комсомола... И баща ѝ е същият. Вървеше си един път Мишка с момчетата, а той седи под прозореца и се хили: „Я се отбий да пийнем чай, зетко“. И се лепна това „зетко“ като репей на краставо куче. Ох, дано да го чукнат на войната тоя заядлив дявол, живот няма да има от него...

Хора и коне се бяха натрупали край обора като на панаир. Шум, смях, звънтене на вили, приятно шляпане на тор. Някой светеше с борина. Мишка видя Партизан още отдалече. Между ниските тумбести копчета той се извисяваше като лебед — бял, с гордо извита гривеста шия. Мишка закара бика в редицата и като пустосваше целия свят,

започна да се промъква към шейните, на които товареха тора. Дунярка и тук командваше. Изфукваше се просто. Задържаше с юздата жребеца, който тъпчеше нетърпеливо с крака, и подвикваше:

— Товарете по-бързо! Кон е туй, а не някакъв си престарял бик.

— Как така се мина, Михаил? — попита го Анфиса: — Дунярка, дай Партизан на него. Не можеш се оправи с такъв звяр!

— Така ли — подсмихна се Дунярка. — После ще видим.

— Не се кахъри, Мишка — обърна се към него Варвара Иняхина. — Комуто не върви с биковете, нему в любовта му върви. Искаш ли, бонбонче, да те целуна?

Мишка се дръпна смутено назад. Дунярка се изкиска.

— Разбесняла си се, кобило такава! — сопна се Трофим на Варвара. — Скоро и на децата ще почнеш да налиташ!

— И тебе бих целунала, Трофимошка, ама ти е бодлива брадата...

Понесе се смях, гълчава — враните дори не са така шумни, когато грачат на студ.

Мишка изтича към своята шейна за вила — какво друго можеш да очакваш от жените, когато си развържат езиците? — и започна заедно с товарачите да отлепва тора.

От обора той все пак тръгна с кон. Отстъпи му го Прасковя, която, както си знаеха жените, и на тръни да я насадиш, все тая, пак ще заспи по пътя. Кончето беше мършаво, едва се влачеше, и да го нашибаш с камшика — полза никаква, все така си креташе.

Скриптят плазовете по заледения път. По небето плува пълнолика месечина, наднича в очите на Мишка, разлива лунно сребро върху снежните поля, върху черните крайпътни храсти. Встрани — чак до средата на нивата — се люшка синята сянка на коня.

„Ех, да имах такъв кон — мисли си Мишка. — И от Партизан ще е по-силен. — Той гледа великана с огромна ушанка, с пръчка в ръка, седнал тържествено зад коня. — А още по-добре ще е аз да съм такъв. Сам бих изпотрепал всички фашисти!“

После дълго гледа Полярната звезда, която трептеше в ясното небе, и под връхлитащата го дрямка си мислеше: „Ако тръгна така все на юг направо — направо и да вървя много дни и нощи, може би ще стигна фронта...“.

Шейната тръсна в една дупка и Мишка вдигна натежалата си глава. Пред него се чернееше Попов ручей. В един миг се разсъни. От приказките знаеше, че в Попов ручей има таласъм. Хората разправяха, че в старо време тук се обесил някакъв мъж и оттогава всяка нощ по късна доба из ручея кръстосва на железен кутел Баба Яга и търси душата на клетия човек.

Отвъд Попов ручей започна да среща коне без товар, профуча Дунярка, като извика нещо през смях. Скоро се показа и нивата, на която караха тора. Мишка разтовари бързо, скочи на шейната и зашиба коня.

На разсъмване излезе на второ място. Но Дунярка — дяволите я взели — го изпреварваше с цели пет коли. А отгоре на всичко му се и приспа. Какво само не прави Мишка — и тича след колата, и разтрива лицето си със сняг, а сънят все го оборваше. Най-накрая се изхитри: разтовари тора, седне в шейната, шибне няколко пъти коня и задреме.

Но веднъж, когато на връщане задряма, внезапно му се стори, че някой го вика. Събуди се и изстина от ужас: беше наскре Попов ручей — от клонестите смърчове беше тъмно като в зимник. Отляво, от най-големия гъсталак, се чуваше задавен стон:

— Мишка-а, Мишка-а...

„За моята душа е...“ — сепна се той. Хвърли се по очи върху сеното, но преди това успя да шибне коня.

— Мишка, Мишка, помогни ми!

Гласът му се стори учудващо познат. Спря коня, понадигна се и страхливо се огледа. Встрани, далече от пътя, където ручеят се разливаше в блатиста поляна, нещо мърдаше върху снега.

— Мишка, не отминавай... Партизан затъна...

— А-ха, мръсна гад... — злобно изтърси Мишка. — Така ти се пада! — яростно шибна коня с юздата.

Но след малко изви обратно, като ругаеше Дунярка, както му дойде...

Точно при надолницето към Попов ручей (как не го забележа преди това) съвсем скорошна диря пресичаше пътя. Така-а, ето как се е изхитрила. Стахановка! Но когато подмина храстите и наближи поляната, го обхвана нова болка и отчаяние: Партизан бе затънал в ледената каша чак до корема. Дунярка хлипаше и се суетеше пред

жребеца, дърпаше го за повода. Заледените ѝ валенки проблясваха на лунната светлина.

— Глупачка такава, за две пари акъл нямаш! В мочура си се навряла. Ще се вдървят краката на жребеца, тогава ще видиш!

Мишка бутна настрана Дунярка и взе повода.

— Хайде, Партизан, давай, давай!

Жребецът изпръхтя, облъхна го с пара, напъна се напред, но предните му крака отново затънаха.

— Край, мацуц... — махна с ръка Мишка. — Трябва да домъкнем вършинак, да го нахвърляме в мочура.

До обора стигнаха на разсъмване.

— По кои ветрища се развявахте? Заспахте ли, а? — развика се Трофим.

— А може и да са се либили? Отде да знаеш? — усмихна се Варвара.

— Ами тя... — намръщено погледна Мишка към Дунярка и изведнъж се закашля.

Дунярка стоеше оклюмана, жалка и ровеше със замръзналата си валенка калния сняг. По мургавите ѝ смъкнали се бузи течаха сълзи. И съвсем неочаквано и за самия него Мишка промънка изведнъж:

— Сцепи се една сглобка на шейната...

Лихачов побесня, когато сутринта, като се връщаше от селсъвета, видя, че Партизан е впрегнат. Как? Армейският боен кон! Фондовата бройка! Колко пъти е казвано на този стар дръвник Ефим: никаква селскостопанска работа! Ама кой да слуша: видяха му гърба и бам — в шейната с тор, като последното добиче.

Лихачов беше страстен любител на коне — разбираше от тях не по-малко от който и да е циганин. Десет години беше ръководил конски обоз на горско промишлено стопанство и кажи-речи всяка година обновяваше своята кавалерия. Войната го изтика от мястото му, но не го и прие при себе си. Още като момче, когато веднъж ровеше в пясъка на старото стрелбище, се натъкна на интересна дяволия — тежка ръждива гилза с дълга ръчка. Гилзата не му трябваше — цялата беше ръждясала, запрати я встрани, но позеленелият меден патрон, който измъкна от нея, привлече вниманието му. Скри се от другарите

си зад най-близките борове и започна лекичко да чука патрона в един камък. Взривът отнесе завинаги три пръста от лявата му ръка.

През есента на четиридесет и първа година, когато в района започна неவிждано пробиране на кадрите, назначиха Лихачов за председател на колхоза. Десет години е бил началник, знае командата, това малко ли е?

На новата длъжност Лихачов не промени навиците си. Всяка сутрин, преди да тръгне за управлението, се отбиваше в конюшната. Когато минаваше покрай дръгливите космати кончета, които стояха умърлушени на течението, той хапеше неспокойно устни, но когато в далечния закътан ъгъл, чул стъпките му, изпръхтяваше белогривестият красавец жребец, суровото лице на Харитон греиваше в усмивка...

Разтреперан от гняв, Лихачов понечи да отбие коня. Но зад Партизан се показва втора, трета шейна, после видя тълпата жени пред обора и мисълта му изведнъж прие нова насока. Тези дни в районния комитет бяха дали категорични инструкции за тора!

Лихачов оцени бързо обстановката, подкара по-силно коня си към конюшната, скочи в движение от шейната и тръгна към жените.

За голяма изненада на Анфиса той не се нахвърли да я хока.

— Това е вече по военному — одобрително каза той и тикна кубанката към тила си.

След това огледа купищата тор, изпъстрени с мокър сняг, и насочи камшика към Анфиса:

— Минина! Под лична отговорност! За два дни тия Казбеки да са на нивите!... — вирна се камшикът по посока на целините. — Защо не са изкарани всички хора? Не знаеш ли какво значи сега наторяването?

Лихачов огледа строго заровилите се в тора хора и тръгна към управлението на колхоза, изправен, препасан стегнато с ремъци, като поскърцваше с хромовите си ярко блестящи ботуши.

Там заповяда най-строго на Малчугана да не пуска никого в канцеларията, седна на масата и извади листове за писане.

След два часа, като бършеше потта от сипаничавото си лице, той препрочиташе:

За вестник „Пинежки колхозник“

Ще дадем на страната

героични военни добиви!

Колхозниците от колхоз „Нов път“ се отказаха нагледно от самоуспокояването, а така също и от мирновременните си настроения, както ни учи другарят Сталин. През нощта на 16 април под енергичното ръководство на председателя др. Лихачов те решително се преустроиша на военна нога и предприеха екстрено извозване на тор свръх плана. Защото, както ни учи „Северна правда“, торът е залогът за високи военни добиви. А високите добиви са необходими за победата на героичната Червена армия над кървавото куче Хитлер. Колхозниците от „Нов път“ също така единодушно са решили да заместят Украйна — житницата на Съветския съюз, над която сега издевателстват временно фашистките изверги, и да засеят всички площи до последната педя. Горепосоченият патриотичен подем на колхозниците от „Нов път“ и нагледното преустройство на военна нога бяха осигурени благодарение на активната масова и политическа работа сред колхозниците, а така също и на постоянното опирание на председателя — др. Лихачов, на актива и на масите.

В същото време има сведения, че в „Червен партизанин“ др. Фролов не е осигурил тор на далечните ниви. Срамота, др. Фролов, че отгоре на това и знамето държиш! Кого заблуждаваш? Родината!

Другари председатели! Облягайте се по-здраво на актива и на масите! Изкарайте тора, преди пътищата да се размразят! Да дадем на страната героични военни добиви! Следвайте др. Лихачов!

Патриот

ТРЕТА ГЛАВА

Левият скат на пекашинското възвишение дълги години стоя безлюден. И кой да ти се заселва там? Пущинак. Зиме снегът ще те затрупа — не можеш се разрина...

Тук именно, под прохладния полумрак на зеления бор, преди повече от тридесет години пусна своите корени Степан Андреянович. По онова време ново скованата къщичка на Степан Андреянович с малки ниски тъмни прозорчета стърчеше самотно извън селището, а на него самия му викаха Стъопонка несретника.

Майката на Степан Андреянович се довлече в Пекашино някъде от далечните земи, от манастирите, когато той нямаше и годинка. Няколко години ходи тя със сина си по чуждите къщи, шиеше, переше, после си счупи ръката, пропи се и един ден намериха Марина къркачката мъртва сред репеите отвъд гумната.

Пекашинци съжалиха сирака — не го оставиха да пропадне. Висок и силен не за годините си, Стъопонка се оказа добър, съобразителен работник и докато слугуваше на чуждите хора, изучи всички премъдрости за стопанисване на земята, научи се и на селски занаяти. На седемнадесет години реши твърдо да си свие свое гнездо. Ама лесно ли беше това — не, нямаше си земя Стъопонка. И се напъна тогава момъкът и ден и нощ да работи, та да изкара някоя копейка повече. На двадесет години се изкили, ала земята все му се изплъзваше от ръцете. Намисли тогава Стъопонка да опита лека печалба. Със спестените пари купи от богаташа Харин манифактурни стоки и тръгна да търгува по селата. В началото като че потръгна: за месец време капиталът му се удвои.

На връщане за първи път в живота си Стъопонка се докара със сукнени панталони и яркочервена памучна рубашка, с груб вълнен пояс, а на червенокосата си глава килна наперено фуражка с лакирана козирка. Но в този си вид на търговец момъкът се почувства някак необичайно, та се наложи да понабере кураж в кръчмата.

По целия път Стъопонка пееше, та се късаше, оглеждаше се във всеки ручей и едва се познаваше в наконтения юнак. На пекашинската млака стигна по пладне. Какво да прави? Да цъфне в селото посред бял ден, нямаше никаква сметка. Хората бяха из нивята, а на Стъопонка тъй му се искаше да премине от единия до другия край на своето село мащеха, но така, че от всяко прозорче да надничат хора, а минувачите да спират и се питат един друг: „Чий е пък тоя? Мигар е Стъопонка — синът на къркачката, абе паче ли е Степан Андреянович?“.

Само заради тези последни две думички, които така жадуваше да чуе от пекашинци, реши Стъопонка да изчака на ливадата, докато мръкне. Седна той под един храст край пътя и се размисли за тоя пусти живот. Слънцето припичаше немилостиво, караше го на сън. Стъопонка изу новите си ботуши, да не се напукат от слънцето, свали рубашката си, сгъна ги внимателно и ги сложи под главата си. А когато се събуди, нямаше ни слънце на небето, ни ботуши, ни яркочервена рубашка под главата му. И влезе той оная вечер в Пекашино не като Степан Андреянович, а като все същия си Стъопонка — сина на къркачката, че отгоре и като Стъопонка несретника.

За много още работи се захваща Степан след това, ала несполуката ходеше все по петите му. Уговори се да сече гора — греда притисна коня на стопанина, едва се разплати; тръгна през пълноводие със салове по Уст-Пинега — под Труфанова планина водни ями ги разбиха греда по греда, другарят му, пияницето Тришка, се удави, а Степан едва се добра до брега.

Кой знае колко още щеше да се препъва из разбития селски път. Но тъкмо тогава станаха резки промени. Хиляда деветстотин и седемнадесета година, макар и в разгара на полската работа, нахлу в къщурката му като весел, силен вик на дългоочакван син. Новата власт му даде кон от имението на избягалия богаташ Харин, отрязва му голям клин земя. Вярно, в тежките години, когато властта в уезда се клатеше като дърво на буря, бра сума ти страхове: неведнъж и дважд хваща гората заедно с коня и покъщнината си. Но смутните дни отминаха, Стъопонка, синът на къркачката, се отдели на ската. В работата беше като бесен: по сенокос и огън не палеше — хапне надве-натри сухоежбинка, пийне водица от ручей и пак грабне косата. Отвикна дори да ходи — все тичаше, тичаше...

През тридесета година в бъркотията едва не обявиха Степан Андреянович за кулак. Тогава имаше две крави, два коня, жребче, десетина овце и справедливо минаваше за един от най-заможните стопани в селото. Сполай на обществеността — застъпиха се за него...

Ала след година разбра — няма накъде и почти последен в Пекашино влезе в колхоза „Нов път“. Помръкна Степан Андреянович, опротивя му животът. Две години ходи като болен. Излезе сутрин на двора, надникне в конюшната, а там празно. Купчинка сух тор само и кичурчета кафеникави влакна между цепките на яслите — това беше всичко, което остана от миналото. По цели ноци се въртеше, не можеше да заспи. И докога така? Ами ако вземе, че пак се обърне всичко? Двама братя късат теглича, а те искат цяло село в един впряг да вкарат... И тайничко, скришом от хората, почна да майстори туй-онуй за частна селска работа — преобърне ли се всичко, да го не свари неподготвен.

С времето разправиите в колхоза поутихнаха, стопанството започна да укрепва, а той, както си беше кривнал от пътя, така и не можа да влезе в общия коловоз. Всъщност през сегашните неспокойни времена, както обичаше да се утешава Степан Андреянович, човек можеше да се задоволи и с такъв живот, ако не беше една нестихваща болка, която пиеше сърцето му...

Когато синът започна да поизраства, бащата не можеше да се нарадва на своя Васенка. Каквото и да хвана момчето: и секирата, и перото, добре му легнаха на ръката. Драго му беше на бащата да слуша и похвалите на учителката на родителските срещи. Но по-нагоре от четирилетката Степан Андреянович не пусна Вася: „Не ти трябва тебе четмо и писмо, гледай бащиния имот да удвояваш“.

И какво стана после? Пет години се бори бащата със сина заради книжките — да се чуди човек какво беше пощуряло това момче. А през тридесет и четвърта година седемнадесетгодишният Вася измоли от баща си да го пусне с мъжете да кара салове по Уст-Пинега, отплува през пролетта и навести бащиния дом чак преди да почне войната...

Не, по-добре да не си спомня какво беше тогава. Какво ли не се случва между баща и син? Ама поумня Василий Степанович! Ненарадвали се още на писмата — ей ти пощенски запис. За три хиляди рубли! Толкова пари никой в Пекашино и насън не беше виждал.

Пък и във всичко друго такава сполука — душата му се напълни. Едва се отелила кравата, ей ги и две дзвизки се оагниха. А пък вчера — право си е речено: пари при пари отиват, едно след друго. Сам началникът на горското стопанство дойде: направѝ лятна шейна и каруца. Знаеше си, че няма да му се размине от бригадирката, ама пък и кой стопанин сам ще си затвори вратата пред благополучието? Тикат ти хората хляба в ръцете, а не да ти го обещават занаяпред, пък освен това ще притурят и за чай...

Степан Андреянович нямаше навика да бяга от задълженията си, затова на другия ден се стегна да върви в гората.

В прозорците играеха лъчите на изгряващото отвъд реката слънце. По перваза се розовееше кичеста върбинка, сложена там от грижовната ръка на Макаровна, която беше голяма любителка на всяка красота. На масата в брезова панерка имаше пухкави питки, курабийки със зачервена коричка. За сина...

Изпълнен с радост и с онази необяснима младежка сила, която се разлива по цялото тяло на възрастния човек в минути на голямо щастие, Степан Андреянович притегна колана към секирника и преди да излезе от къщи, опита на дланта си острието на ножа.

— Ти, майко, доплети чорапа. Кат се върна от гората, ще ида до пощата. Пък отскочи до хамбара, вземи от сандъка малко чаец. Нека споменува с добро родителите си.

Макаровна, която шеташе около печката, погледна тревожно стареца:

— Ох, не ми излиза от ума... Че защо пък това писмо с чужда ръка е писано? Сърцето ми се е свишло...

— Стига си се измъчвала!... — Степан Андреянович мушна ножа в калъфа, приближи до жена си и за да успокои глупавото майчино сърце, взе в дланите си, както в далечната младост, мекото набръчкано лице на Макаровна и надникна в тревожните ѝ очи: — Недей, не си мъти главата. Защо чужда ръка? Може да е някой ординарец. От тия войници, дето обслужват командирите. Нали за това им плащат... — Той въздъхна тежко. — Една грижа си имаме ние сега, майко — дано дочакаме Василий Степанович. Знаех си аз, че Василюшка ще се опомни...

Когато вече излизаше от къщи, се сблъска на прага с внука — четиринайсетгодишно момче с пухкави светли къдрици.

— Дядо, пак има писмо!

— Ха така, пиленцето ми, на дядо ти писмо му трябва, нищо друго не иска.

Степан Андреевич се засуети радостно и намигна на Макаровна: какво ти казвах, а? А ти като си гракнала: чужда ръка, та чужда ръка...

Егорша разкъса плика и вдигна към очите си малкото сиво листче.

„Ех, вижда се, че Василюшка няма кога писма да пише, ама на, поне вест ни праща.“

Егорша някак странно изви глава:

— Това... това... не е от чичо Вася...

Степан Андреевич се вкопчи с две ръце в горния край на масата:

— Чети...

— „Командуването на... част Ви известява с дълбока скръб, че Вашият син, политическият командир от гвардията Ставров Василий Степанович, на 20 март 1942 година...“

На стобора се дуплеше от вятъра бялата риза с бродирана якичка... Като се хващаше за масата, за стената, Степан Андреевич се дотътри до кревата и падна... Някой стенеше, виеше като животно, а от очите му не слизаше бялата риза. И безжалостната памет възкреси с всички подробности онзи летен ден...

Прозорците отворени, вратата също широко отворена — синът си е в къщи! Знаеше Василий Степанович с какво да угоди на баща си! От банята излезе в домоткана риза с бродирана якичка — сякаш не беше живял далеч от родителите си цели шест години.

„Е, не е лошо и по света, но в къщи си е най-хубаво.“

Степан Андреевич, щастлив от синовната радост, лукаво поглаждаше брада: „Почакай, каква радост още съм ти приготвил, синко...“

И след обяда, когато и двамата бяха вече пийнали, бащата хвана сина под ръка и го заведе в плевника. Изкачи се пръв по стълбата, разтвори широко вратата, отмести с един замах сеното в ъгъла и погледна тържествуващо сина си.

„Кабриолетче! Бива си го!“ — пошепна изненадан Василий. Степан Андреевич ликуваше, но се сдържаше — отмести нов пласт

сено.

„Писана шейна!“ — още повече се изненада Василий.

„А в шейната знаеш ли какво има? Я погледни!“

Василий дълго се възхищава на празничната амуниция, прехвърляше от ръка в ръка, мачкаше сарашките ремъци, дъхаше на медните пластинки. Степан Андреевич не сваляше очи от сина си:

„Грабна ти сърцето, Васенка, нали! Знаех си аз, че и ти си като баща си, разбираш от стопанство...“

После Василий се изправи на отворената врата и се загледа към селото.

„Значи и нашият колхоз върви добре, щом се сдобива с такива кабриолети и шейни.“

„Че това, Васенка, няма нищо общо с колхоза...“

Да не беше ги казвал тогава тия думи... Измени се Вася, побледня, в миг изтрезня и каза с някакъв чужд глас:

„Какво ще ги правиш тия? Ще ги продаваш ли?“

„Защо пък, Василиюшка, да ги продавам... — Степан Андреевич реши да обърне всичко на шега. — За сватбата е това, за твоята сватба. И през зимата да се ожениш, и през лятото — баща ти все е готов...“

„Аз те питам сериозно.“

„Добре, Василий Степанович, ще ти кажа сериозно. Ти какво си мислиш — че ще се скиташ така цял живот по разни краища ли? Или искаш да се върнеш в празна къща? Нищо че баща ти не е учен човек, него животът го е учил. А животът, Васенка, е заплетена работа: днеска е едно, утре съвсем друго. Аз за всичко съм готов, пък тия неща ни вода, ни хляб искат.“

Василий замига объркано и се облегна на спонеца.

„Значи, аз агитирам за съветската власт, а баща ми чака колхозът да се разпадне.“

Изведнъж той отметна рязко глава и прекрачи към него:

„На мен твоите партакеша не ми трябват! Чуваши ли? Още сега разкарай всичко това. Ако ли не — повече няма да стъпя тук!“

Това беше вече твърде много! Да се откаже от баща си, от родния си баща... От баща си, който и залъка си делеше за него... Притъмня му на Степан Андреевич. Загубил разсъдък, той замахна и удари сина си по лицето...

Забил глава във възглавницата, старецът изведнъж почувства как гори дясната му длан... Василий политна, закри очи с ръка и не каза нито дума на баща си...

А на другия ден, неизкарал и половината отпуска, замина... Завинаги...

Дълго лежа Степан Андреевич проснат върху леглото и все му се привиждаше Василий с бялата риза, облян от аленото зарево на вечерното слънце, все му се счуваха думите: „На мен твоите партакеси не ми трябват!“

Изведнъж старецът скочи и хукна към плевника.

Стълбата... плевникът... В тъмния ъгъл го лъхна топлина от медните пластинки... и секирата се вряза в меката обшивка на хамута...

— Деденце, опомни се! Деденце, не бива!

Степан Андреевич се обърна. По стълбата тичаше Егорша с протегнати към него ръце.

— Там стой! Ще те посека!

— Посечи го. Не ти стигна сина — и внука си искаш да погубиш!

Степан Андреевич трепна, секирата падна от ръката му. Право срещу него, висока, разчорлена, идваше Макаровна, за първи път през живота си надигнала глас срещу своя стопанин.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

В неделя от сутринта Анфиса и три колхознички прехвърляха сено в конюшнията, което още от зимата беше определено за сеитбата. Те вече привършваха работа, когато от ъгъла на конюшнията изскочи едрата, с бяло в едното око Марина Светкавицата, наречена така заради изключително бързите ѝ крака. На младини тя продаваше от време на време тайно водка и често, за да угоди на запилите се мъже, за един ден отиваше до районния център и се връщаше — около седемдесет километра дотам и обратно.

Като стигна до жените, Марина спря рязко, така че подметналите се поли на старата ѝ омазнена шуба раздухаха от земята ситното сено.

— Невести! — с грозен глас занарежда тя, като се тупаше по бедрата. — Леле, какво ли няма по тоя свят... Степан се е побъркал...

— Как така се е побъркал?

— Побъркал се е бе, казвам ви. На, честен кръст, побъркал се е. С очите си го видях — прекръсти се Марина. — Впрегнал се посред бял ден в една шейна, крачи по пътя като таласъм... гологлав... Пред магазина локва, а той право през нея с ниски валенки... Ужасия! А на шейната накамарено — самовари ли не щеш, легени ли — и всичко лъщи. Пък аз, глупачката, го питам: „Накъде си се запътил, Степан Андреевич?“. А той ни дума. Забил очи в земята — и като зацепил!

Светкавицата си пое дъх и се отпусна на шейната.

— Ей до какво води войната. Да не дава господ на стари години син да загубиш! А че и тая тяхна дива ставровска порода, знаете си я вие. Да си се побъркват там у дома си, ама не...

Потресени, жените стояха като вдървени — коя с вила, коя с гребло в ръка. Анфиса научи още снощи за страшното нещастие, сполетяло старците, но не намери време да отиде до тях.

— Какво замръзнахте, глупачки? — развика се изведнъж на жените Марина и скочи от шейната. — Тичайте към управлението.

И преди те да се опомнят, хукна първа към пътя, развяла широко полите на шубата си...

Първото нещо, което видя Анфиса, беше огромната тълпа, задръстила уличката пред управлението. Влажният вятър развяваше пъстрите женски забрадки, запретваше езиците на ушанките по главите на старците. А по пътя и пътечките тичаха ли, тичаха хора...

По високото открито стълбище с бели перила и дървени стълбчета — също народ, а най-отпред, в цялото си величие — Харитон Лихачов. Той подвикваше нещо на тълпата, заплашваше някого гневно със зачервен юмрук, сочеше с ръка ниско под себе си.

Съвсем объркана, Анфиса се запровира към стълбището и чак тук долови думите на Лихачов:

— Това е най-чист патриотизъм, другари! На такава шейна самият Семьон Михайлович Будьони може да обикаля фронтовете!

Най-после Анфиса се провря отпред. Пред очите ѝ се премрежи нещо ярко, пъстро. На калната поледица пред стълбището имаше лека, малка като играчка шейна, натоварена догоре с пухкави кожуси, а върху тях грееше празнична конска амуниция с медни украшения. И колкото и да беше угнетена и потресена от случилото се, Анфиса неволно се загледа в това чудо. Черните струговани плазове с шини са извити към капрата във фигурки; високата седалка е в резба на цветя, ритлата и щитът са нашарени със зелено — сякаш копа прясно сено трепти върху калната поледица.

— И да знаете, другари — гърмеше Лихачов, — щом и такъв старорежимен собственик предава всичко... — Лихачов се прокашля ядосано заради невниманието си и се поправи: — И да знаете, руската сила няма мяра и Хитлер ще е капут по всички линии! Ясно ли е? — Той тикна кубанката към тила си. — А пък ако има там нещо по международната обстановка, то нашите съюзничета...

— Да се покаже Степан Андреянович...

— Моля...

Лихачов мръдна вежди недоволено, но отстъпи встрани:

— Героя на деня ли? Това може.

Едва сега Анфиса видя свата си, когото Лихачов бе загърбил. Тя изохка.

Буря не можеше да превие така дърво в гората... Главата му заскрежена, сякаш цяла нощ беше стоял на студа, ръцете му увиснали...

„Какво правят тия хора? Ще замръзне човека“ — едва не се разплака Анфиса, като видя, че старецът е само по риза. Без да сваля очи от него, тя понечи да мине напред и да го наметне с ватенката си, но наоколо стана така тихо, че неволно замря на място. Всички чуха задъхания шепот на навелия се над стареца Лихачов:

— Хайде, Ставров, кажи защо и как намисли тая работа? Ама повълнуващо! Ясно ли е?

Степан Андреевич трепна и вдигна глава. Бавно, с измъчени очи огледа хората, сякаш чакаше от тях да опровергаят случилото се. Но никой не каза нищо. Жените плачеха безмълвно, тихо. За да не се разридае, Анфиса захвапа края на забрадката си.

Вятърът издуваше памучната шарена риза на стареца, рошеше оголената му космата гръд. Но той не чувстваше студа. Десетки немигащи просълзени очи го гледаха, в тях имаше толкова мъка и състрадание, че нещо у него трепна и се пречупи. Изведнъж го достраша за тези хора, с които бе преживял целия си живот. Пристъпи крачка напред, вдигна ръка, сякаш се стремеше да ги предпази от беда, но в тази минута зърна шейната...

Потрепери земята под копитата... Шейната литна като пъстър вихър, понесе се към неznайни далнини, разпилявайки след себе си ромонещ, приятен звън на камбанки...

Степан Андреевич политна, закри очи с ръка и като мъкнеше тежко краката си в ниски, прогизнали от влагата валенки, заслиза по стълбата.

Анфиса разкопча в движение фланелата си, разблъска хората, устреми се към свата си, но някаква жена я превари и метна на раменете на стареца своята шуба. Хората се отдръпнаха пред Степан Андреевич и той бавно, като се крепеше на внука си, се затътри по пътя, изпровождан от тъжните погледи на земляците си.

Тълпата не се разотиваше. Ниско над хората пълзеше пухкав облак. Хвърляше върху тях черна сянка и медната амуниция пламтеше в шейната още по-ярко, като мангал с разжарени въглени.

Лихачов проклинаше бясно в себе си този дяволски старец, който така разстрои хората, и въртеше очи като пребит.

Изведнъж нагоре по стълбите енергично затропа с ботушките си зачервената Настя.

— Ние с мама... — звънливо извика тя, — ние с мама решихме да внесем във фонда за нашата скъпа Червена армия. Ние даваме телица... И мама кани всички стари колхозници да последват примера ѝ, а аз — комсомолците... Това е! — И пак така бързо, както се появи, Настя изтича обратно по стълбата.

— Щом работата е такава... — оживи се Лихачов, зарадван от неочаквания обрат. — Кой е следващият?

От пътя се понесе буен смях.

— Какво става там? — развика се Лихачов, сякаш го заляха със студена вода.

— Я гледайте Малчугана! Води дзвизката си — за победата! — весело отговори някой и се захласна от смях.

От всички страни се понесе:

— Ха да те видим сега, немецо, дръж се!

— О хо-хо-хо! Как му дойде на ум...

— Цялата армия ще нахрани...

В това време Митенка Малчугана вече приближи до стълбата и извика с петляно гласче:

— Път сторете, хора! Сторете път на животинчето!

До шейната на Степан Андреянович той спря, бавно и съсредоточено завърза за задницата ѝ дребничката мършава като него овца, която в Пекашино всички знаеха и наричаха Митенковата дзвизка.

— Ти ли? — втренчи в него сърдит поглед Лихачов.

— Аз я! — кимна Малчугана и преди Лихачов да се опомни, каза, доколкото можеше твърдо. — Приемай, председателю... Давам за Червената армия всичката си живинка.

През целия ден до късно вечерта носиха в управлението кожуси, полушубки, докарваха овце. И кой знае, може би Харитон Лихачов щеше да стане най-добрият председател на колхоз в района, за срам и яд на Пронка Фролов, ако не бяха се случили нови събития...

ПЕТА ГЛАВА

— Да става, каквото ще. Вие, както искате, ала аз повече не мога...

Марфа Репишна прекатури плуга с усилие, зашляпа тежко по мократа клисава оран, изгази до слога, където доизтляваше миналогодишна трева. Разрови с ботуша топлата пепел, клекна и протегна над нея вкочанените си ръце. Другите орачи — Трофим Лобанов, Настя, Варвара и възрастната Василиса, с ушанка връз сукнено парче плат, не се маяха много. Един взе да стърже и чисти ботушите си от калта, друг се натъкми до Марфа и протегна ръце към тревната топлина.

Слънцето надничаше иззад облаците сиротно, студено. Долу под склона глухо плискаше вода.

Реката тази година излезе от бреговете си. Заля цялата низина: ливадите, нивите, градините. Оцеля само тясна ивица покрай гората. Ширна се едно море — додето ти поглед стига. Мътната вода влачеше греди, дънери, изтръгнати с корените дървета. Понякога плуваха и постройки, потънали до покрива във водата — плевни или бани. И в тези безбрежни води само тук-там по хълмчетата стърчаха островчета с шапки от миналогодишно сено или се извисяваха върхари на върбалак, целите в бяла пяна. От време на време откъм отвъдната страна на реката, оттам, където в светлата пролука ледено проблясваха захарните развалини на манастира, долиташе глух, проточен грохот. Сриваха се в реката подкопани от водата камъни и глинени градежи. Пак оттам, от зимниците отвъд реката, необезпокоявани от никого (друг дивеч гонеха днес ловджиите), крякаха, известяваха за своето пристигане гъски и се обаждаха сегиз-тогиз тъжни като наесен гласове на жерави.

— Невести, я погледнете — каза Варвара, като се надигна на пръсти, — май иде някой от района...

На височинката се показа среден на ръст едро крачещ човек със сив шинел и торба през рамо.

— Ей! Гладен далеко не се стига! Я се отбий при нас! — замахна Варвара.

— Ръката му май е превързана през рамо — добави късогледо взиращата се Василиса.

Непознатият приближи, поздрави и изтри с длан изпотеното си, страшно изпосталяло лице.

— Тю, да се не види макар и пътечката.

Видът му озадачи всички. По шинела — военен, по сивата фуражка с мека козирка — командирован. И другото, което се набиваше — живи, насмешливи светлокафяви очи, които ги разглеждаха с открито любопитство изпод голямото влажно чело.

— Какво ти е на ръката? Да не е от войната? — попита милозливата Василиса.

— От нея е. От фронта е, майко.

— От фронта ли?

Колхозниците отново се вгледаха с искрена изненада в непознатия. За първи път виждаха жив фронтовак, човек, дошъл от онзи, другия свят, където бяха техните мъже, бащи и братя.

Като се попомниха, жените се втурнаха да приготвят място на шейната за скъпия гост. Настя постла слама.

— А от кой фронт? — запитаха нетърпеливо непознатия още щом той се отпусна на шейната и протегна крака в оплескани с кал ботуши с опънати кончове.

— От Ленинградския.

— Какво? От Ленинградския ли? — подскочи Трофим. — Ами моето момче не си ли виждал? Едно такова бяло, яко — кривогледо с едното око.

— Ти му кажи името — засмя се Варвара. — А не „бяло, яко“.

— Името ли? — опули очи Трофим. — Че името се знае. Максим Лобанов.

— Не, не си спомням — усмихна се гостът и започна да вади от джоба на шинела си кесия и парченце от вестник.

— Ами с една ръка можете ли... — пожали го Василиса.

— Това, майко, е проста работа — и на вас мога да свия — пошегува се гостът. — Запалете — предложи той на Трофим.

— Спазваме си старата вяра — измърмори Трофим.

— Ох, Троша. — От другата шейна се изправи Варвара и се усмихна превзето. — Защо да отива на вятъра дима, дай по-добре аз да го помириша.

— Ама че го измисли, гъска такава — измърмори сърдито Трофим.

Варвара се настани по-близко до фронтовака, погледна го закачливо и въздъхна:

— Случваше се понякога да си изгонвам мъжа от къщи, карах му се, че дими като комин, а сега бих помирисала, ама няма...

— Я, я виж ти, цигарен дим й се приискал — разнесе се гръмлив бас. — Опичай си акъла, Варюха: ако се научи Терентий, ще ти даде един дим.

Гостът погледна учудено жената с мрачно, некрасиво лице, която бе мълчала досега. Беше необятно широка в раменете и снагата й стърчеше с цяла глава над девойката с добри, открити очи, прислонила се до нея като току-що поникнала гъбка.

Марфа долови погледа му и недоволно сви черните си рошави вежди: „Какво, не си ли виждал такива?“

А Варвара, без да се смути ни най-малко, самоуверено отговори:

— Ох, как ще си го прилаская аз моя Терьошенка, нека само да ми се върне. Не се притеснявайте, Марфа Павловна.

— Я стига! — подвикна й Трофим. — Отворила една уста — с нищо не мож я запуши... Ама истина ли е туй, че в Ленинград е страшен мор?

Гостът помрачня. Кафявите му дълбоко хлътнали очи станаха катраненочерни.

— През зимата по сто двадесет и пет грама на цивилен. Четвърт фунт. Ако щеш, го гледай, ако щеш, го мириши. Под снарядите, под бомбите. Студ, електричество няма... — Смукна дълбоко, закашля се. — Спомням си, през зимата отидох от фронта в завода за снаряди. Същински ад! Тъмнина, покривът пробит от снаряд, вятър като в голо поле. А вие знаете каква беше зимата. Гледам, в един ъгъл пуши газена лампичка, до стана стои работник — с шуба, главата му омотана с някакви парцали. Свали ръкавиците, подъха на ръцете и пак вземе клещите. Приближих, гледам го. Лицето му цялото измръзнало, просто като бакърено, разбирате ли, здраво място по него не можеш намери. Само очите му посветват зад очилата. Какво, викам му, татко, ще

дочакаме ли победата? А той ме погледна и каза: „Трябва. Днес завлякох петия — последния в семейството — на гробищата...“.

Далече отвъд реката с глух стон се свлече във водата голяма стена подмита глина. Около хората се чернееше обгорена земя. Вятърът раздуваше изстиналата пепел. По слога шареха с бърни и пръхтяха шумно коне. Василиса подсмърчаше и триеше очи с ръкавицата си.

— Да, ето какви са ленинградци! — тихо каза гостът. — А вие, гледам, не бързате много с победата! От сутринта това ли сте изработили? — посочи той със здравата си ръка към нивата.

Шейната под Марфа изскърца.

— И това е много! Земята не се е отмразила, студ лъха от нея — не чувстваш ли?

— Каква си само, Марфушка... Говорят ти по човешки, а ти като мечка стръвница. Ама вие не се бойте — намигна Варвара на госта. — Тя на председателя...

— Знаете ли — намеси се Настя, — наш председател е Лихачов. Казваме му ние: трябва да почакаме, земята още не се е размразила, а той не ще и да чуе. Тукашните ниви, вика, са като трън в очите на началството, цялата картина загрозяват. И ни натири, ама на, няма как да се оре.

— Тъй, тъй — замислено каза гостът. — Е, да тръгвам. Благодаря ви за разговора. — Очите му се усмигнаха. — Пак ще се видим.

— И ние ще тръгваме — решително каза Марфа. — Жени, запрягайте конете.

И когато гостът см тръгна, Василиса извика след него:

— Ами вие, гостенино, отде сте? Как ви викат?

Човекът с шинела се обърна:

— Лукашин, Иван Дмитриевич.

— Тъй, тъй, Иванушко... При близките, значи, и при жена си ще идеш? А от кое си село? Името ти гаче ли не е тукашно.

Новият им познат се разсмя неочаквано и весело:

— От районния комитет съм. За сеитбата съм изпратен при вас.

Жените се спогледаха мълчаливо и учудено.

— Пък вие прощавайте! — отново завика Василиса след него. — Може и да сме казали нещо не на място...

В подножието на възвишението, там, отдето почваха ниските ливади, залети целите от разлялата се река, Лукашин бе настигнат от младата миловидна женичка, чийто закачлив поглед чувстваше върху себе си през целия разговор с колхозниците.

— Ех, ама юнашката крачите! Фронтowa походка — съвсем се запъхтах... Къде сте тръгнали натам? Ей къде е сега бръвта — посочи тя към храстите вляво. — Пинега е побесняла — ужас! Чужденец няма и да знае откъде да мине. Елате. Щом аз ви забелязах първа, аз и ще ви изведа оттук...

Варвара му намигна закачливо, повдигна леко полите си и сви наляво.

Лукашин се нагоди към нейните ситни крачки и кимна към реката:

— Винаги ли е такава?

— Пинега ли? Веднъж на десет години си спомня за младостта. Чудо голямо — да не е Черно море — авторитетно заяви Варвара, като го погледна през рамо: имай предвид, демек, че и ние не сме какви да е.

След малко се спря:

— Ето, ще стигнете досам височината, оттам се минава. После все надясно — ще стигнете до един плет — тя посочи с ръка, — все надолу, надолу, та до брега — натам е пътят към възвишението. Виждате ли, ей при оня човек в подножието... Божичко, та това е Степан Андреевич — прошепна Варвара изумено и заклати глава. — Мислехме вече, че е хвърлил топа, две седмици нищичко не бил хапвал, пък той, гледай ти, оживял. Излязъл да погледа реката.

Отвъд разлива, на пекашинското възвишение, близо до огромното дърво с черни разперени клони, стоеше човек, опрян на тояжка. Отдалече не можеше да се различат нито лицето, нито дрехите му, но Лукашин видя ясно — беше снажен, едър човек.

— Убиха сина му. Един син имаше и него убиха — въздъхна Варвара.

— Как казахте? Степан Андреевич ли? Не е ли Ставров?

— Ставров е. Откъде го знаете? — учуди се Варвара.

— Четох във вестника. Нали той дал за Червената армия сума ти нещо?

— Шейната и кабриолета ли? Той. А за мен нищо ли не пише в това вестниче? — с неочаквано простодушие попита Варвара. — Иняхина ме викат. И аз дадох овца.

— Ва-ру-ха... — долетя ядосан хрипкав глас откъм нивите.

— Ама че е зейнала. Без Варуха крачка не прави — разсърди се Варвара, но отговори с привичната си ласкавост: — Идвам, идвам, Марфинка...

После се обърна към Лукашин и заговори бързо-бързо:

— То командированите при нас повече у Марина Светкавицата се настаняват. Тя и изпод земята можеше да изрови водка. Ама де я сега вече, а пък при старица кой ще се чувства добре! С едно око е, нищо не вижда. Вие елате при мен.

— Ва-ру-ха!

— Да пукнеш дано, идвам. Можеше и моя кон да подкараш. — Варвара направи няколко крачки и пак се обърна към Лукашин: — Та ако поискате, елате при мене... Лятоска учител един живя — добре си беше човека, не се оплакваше...

Варвара се засмя, размята червената си пола и се скри зад височинката.

— Добре, добре — усмихна се Лукашин и поклати глава.

После погледна още веднъж към самотната фигура на стареца, застанал все така неподвижно на ската, и тръгна към бръвта.

В двора на управлението имаше един мъж и една жена. Стояха на откритата площадка и по всичко личеше, че се разправяха здравата за нещо.

— Не ме заплашвай, няма да ида! — извика жената. — Няма да ида и на хората няма да кажа.

— Ти какво? Не изпълняваш заповедите, така ли? — нахвърли се върху нея мъжът с кубанка с червена кръстоска отгоре. — Така ли посрещаш военната пролет?

— Здравейте, другари.

Мъжът и жената веднага се обърнаха.

— А, фронт... — приветливо разтегна в усмивка сипаничавото си лице мъжът, слезе от стълбата и подаде ръка на Лукашин. — Към къщи ли? В отпуска? За кое си село? Минина! — рязко се обърна той към жената. — Отделете кон! Веднага! Ясно ли е?

Тъмните очи на жената се присвиха:

— Нямам кон! Всички са на работа — изтича тя по стълбата сърдита, зловна.

— Видя ли какъв бяс! Да, брат, едни с немците, а аз с жените воювам. Ще я оправим тая работа. Ще намерим кон.

Засегнат от нелюбезния прием на жената, Лукашин я изпроводи с поглед до ъгъла. Тя вървеше с широка мъжка походка.

„Жена с характер“ — помисли си той.

— Не ми трябва кон. Изпратиха ме при вас от районния комитет.

Един час по-късно Лихачов, целият зачервен, изскочи от счетоводството в канцеларията.

— Какво ново по международната обстановка? — полюбопитства Митенка Малчугана, който палеше печката.

Лихачов хласна вратата.

ШЕСТА ГЛАВА

Когато тръгна за „Нов път“, планът на Лукашин беше най-обикновен: да събере същия ден вечерта колхозниците, да им разкаже за положението на фронта, а след това вече, след едно такова духовно зареждане, да подхване колхозните работи. Но глупашкото нареждане на Лихачов, за което научи в полето от колхозничките, промени първоначалните му намерения. Трябваше, както се казва, още от вратата да хване бика за рогата.

Два дни се запознава Лукашин с колхозните работи: поговори с хората, огледа оборите и конюшната, отби се в ковачницата. И се хвана за главата! Сеялките неремонтирани, плуговете като изпочупени железарии струпани на куп под открито небе пред ковачницата — ръждясали, с миналогодишна пръст по лемежите. С фуража работата беше още по-зле — не бяха успели да го извозят през далечните рекички преди размразяването на пътищата. И това ставаше в колхоз, за който в районния изпълнителен комитет говореха спокойно — смятаха, че там работите са наред и бяха уверени в добрия резултат от сеитбата. А председателят му? Как един не каза добра дума за него!

„Ще те науча аз тебе — мислеше си побеснял Лукашин, — ще ти вкарам акъла в главата!“

В неотоплявания клуб — бивша църква с тъмни високи сводове — беше студено и мрачно. Единствената лампа с нацърбено шише осветяваше само сцената. Някъде в дъното все още хлопаха врати, скърцаха скамейки под сядащите хора. Беше шумно, чуваше се приглушена кашлица, от дишането се вдигаше пара.

— Всички староверки са се дотъррили — наклони се Лихачов към Лукашин. — А едно време в този същия божи храм и с въже не са могли да ги домъкнат.

Фьодор Капитонович, постоянният член в президиума на всяко събрание, наля чаша вода и услужливо я постави пред Лукашин.

Най-после Лихачов обяви:

— Доклад за международното положение, каквото е в момента, ще изнесе другаря Лукашин, бивш фронтовак, а сега пълномощник на районния комитет на ВКП (б). Само че да се пази тишина. Ясно ли е? — добави той строго и седна.

Лукашин стана и свали шинела си.

Шумът постепенно стихна. В бледите отблясъци пред сцената се мярнаха познати лица: усмихващата се Варвара с ярка пъстра забрадка, игриво поклащаща крак с нов галош, Трофим Лобанов, Настя... А по-нататък — пълна тъмнина, прорязана от множество сухи блестящи очи, вперени в него. Тези очи го опипваха, питаха го, чакаха. И той знаеше какво чакат, какво искат от него. Но как да окуражи, как да насърчи измъчените им, изстрадали души? В живота сега нямаше нищо друго, освен беди и нещастие.

Но когато пред мисления взор на Лукашин се изправи обсаденият Ленинград, огромната, цялата в заревото на пожарите страна, гласът му укрепна, стана по-твърд.

— Фронтът сега минава през всяко сърце, другари! Линията на фронта е до стана на работника, до всяка колхозна нива! И как иначе? Един пуд зърно по-малко — значи недохранен работник, а недохранен работник — значи по-малко танкове и самолети. — Лукашин цял се наклони напред и махна с ръка. — Кой печели от това? Хитлер печели!

В залата цареше мъртва тишина.

— А вие тук в „Нов път“ какво правите? — постави ребром въпроса Лукашин. — Ланшното ви зърно изгни под снега, нали? Така ли беше?

— Така... — отговори тихо от тъмнината.

— А как посрещате сега настъпващата пролет? Намислили сте да намалявате посевните площи? Такава ли е вашата помощ за фронта?

— Председателя питайте! — обади се някой плахо.

— Именно, именно! — веднага откликна на възгласа Лукашин и рязко се обърна към Лихачов: — Партията, другарю Лихачов, ви е поверила отговорна задача. А вие... дявол знае какво правите! Да затъпквате зърното в калта — че това е престъпление!

— Вярно!... Така е!... — надигнаха се гласове.

— Дайте на мен думата! — надигна се някаква жена от първия ред.

— Чувай бе, жена, я си мълчи — задърпа я старец с дълго голобрадо лице.

— Остави ме! Ти цял живот мълчиш — къде ти е ползата от мълчанието? Нищо че ти викат Мъдрия.

В отговор се понесе ситен смях.

— На кого казва така? — попита учудено Лукашин, като се наклони към Фьодор Капитонович.

— А, измислят си ги разни... Стоя Софрон Игнатиевич стар ерген до четирийсетте, па току взе, че се ожени за една млада. И оттогава му викат Мъдрия.

— Сечи, Дарка, не бой се!

— Не се боя, жени, не се боя! — разпали се Даря. — Двамина сина имам на фронта, от какво да се боя... По-големият, Алексей, във всяко писмо пита: Как я редите там в колхоза, мили родители? А ние тук и да се изтрепем от работа — все тая. Захвана ти, Харитон Иванович, да стягаш юздите — и съвсем се забрави. Бригадирите назоваваш по номера, а ние и на конете си викаме на име. Пък нас, жените, и за хора не ни имаш... Де се е чуло и видяло мокра угар да ореш? Или преди тебе ние тук не сме живели? Цял живот ралото не слиза от ръцете ни и от глад не сме умрели. Помислял ли си си за това?

— Чуваш ли? — подхвърли Лукашин на Лихачов. Той беше много доволен, че така изведнъж се подхвана делови разговор между колхозничките.

Лихачов отметна глава и скочи рязко.

— Вие какво, против партията ли? Тилът ли подривате?

В клуба се вдигна невъобразим шум:

— Ти не ни плаши нас с партията!

— Партията сме ние!

— Абе партията така ли ти нарежда да разговаряш с хората?

— Тъй я... като че в друг Есесер живеем...

— Глупачка... няма друг Есесер...

— Я по-тихо, кво полудяхте такива! — надигна глас Фьодор Капитонович. — Отдавна не сте си драли гърлата.

— Няма да го бъде по-тихо!

— Карайте, жени!

— Те сега в тъмното са куражлии, отворили са едни усти... — заоправдава се Лихачов шепнешком на ухото на Лукашин. — Ама на

светло ни една няма да гъкне.

Лукашин се изправи.

— Другари, да не го обръщаме на пазар. Трябва да се критикува делово, да има полза.

— Ние без критика — така ще си го кажем.

— Защо прикривате Харитон? — изгърси гръмогласно от дъното на залата Марфа Репишна.

Жените като че ли само това чакаха — наскачаха от местата си и се развикаха:

— Не искаме Лихачов!

— Стига, до гуша ни дойде!

— Искаме председател, дето да е с орденче! — звънко подвижна Варвара, метна премрежено пламенен поглед към гърдите на Лукашин и му намигна като на стар познат.

Пламъкът в лампата се мятеше насам-натам, гласовете ечаха под сводовете на старата църква. Загледан в разярените, размахващи ръце жени, Лукашин се стресна. Не, той не бе искал това. Районният комитет не бе го упълномощил за такова нещо. Спомни си думите на завеждащия селскостопанския отдел към района: „Анархията в колхоза е голяма. Лихачов постегна малко работата, но това още не е достатъчно. Помогнете. Вие сте стар, опитен работник. Номенклатурен кадър на райкома...“. И в миг Лукашин си представи непоправимите последици от неговата необмислена, прехвърлила мярата критика: провал на сеитбата, неизпълнение на плана...

Той грабна запушалката на гарафата и зачука яростно по масата:

— Другари, другари! Сега не му е времето да се сменя председателят. Като завършим сеитбата — тогава поставете въпроса. Че може ли да се сменя командирът по време на бой?

Последните му думи бяха заглушени от нови викове:

— Дотогава той съвсем ще ни разори!

— Няма да има кого да командва!

В помощ на Лукашин се притече Фьодор Капитонович:

— Как не ви е срам да показвате простотията си! Другарят е дошъл от фронта... Мигар снемат някого без проверка?

— А-а-а, Харитон ли защищаваш?

— Какво го е еня него, момите му са си вкъщи — не му се стяга сърцето...

Фьодор Капитонович се намръщи и разпери ръце:

— Брей, кви сте, на хора вече не приличате!

И тръгна събранието — като кола по надолнище.

На сцената излетя като вихър зачервената Настя Гаврилина:

— Аз ето какво викам... Викам да сложим за председател Анфиса Петровна... Тя умее да настрои хората за работа. Помните ли как стана с тора? И изобщо, аз и ние, комсомолците, сме за Анфиса Петровна!

За няколко минути залата замря — толкова неочаквано беше предложението.

Пръв се опомни Лукашин:

— Другари, не бива да прибързваме за такава работа. Всичко трябва да се обмисли, с районния комитет да се посъветваме.

Подкрепи го и Фьодор Капитонович:

— Кво сте се развикали? Редът не знаете ли? Че без резолюция...

— Я се махай с твойта резолюция! Тя не стреля по немеца!

— Анфиса... Анфиса Петровна!

В дъното на залата нещо се суетяха, викаха, боботеше уговарящият бас на Марфа:

— Кво се дърпаш? Хората те искат.

— Склони, склони, Анфисюшка! Нищо няма да ти стане... — настояваха женски гласове.

Трофим Лобанов тръсна сърдито глава и плюна:

— Жена за председател! А панталони ще й намерите ли?

— И твоите ще й станат, а, Трофимушко? — подкачи го Варвара.

— Ти недей много... — наежи се Трофим. — Три щика има Трофим на фронта!

Силен смях, препирни, подвиквания:

— Излез, излез, Анфисюшка! Покажи се...

Лукашин хапеше нервно устни, взираше се, вслушваше се в тътнещата възбудена зала, после махна с ръка на всичко. Какво пък? Нека правят, каквото знаят. В края на краищата кой е тук властта? Кои са тук стопаните? Мигар си мислят злото? И защо пък той — спореше Лукашин с невидимия противник, — защо пък той, дошлият отнякъде си, да е прав, а всички тук да се заблуждават?

Но когато видя до себе си Анфиса — нея буквално я изтикаха на сцената, — той отново изтръпна. Е, стана тя, каквато стана! Пък

Анфиса — да ти е жал да я погледнеш. Беше не само слисана, но направо уплашена, сломена; едно бледо лице на червени петна...

Но чудно, объркването и плахостта на Анфиса допаднаха на събранието. Това се долавяше и в ласкавите и любопитни погледи, с които я разглеждаха жените (сякаш дотогава не бяха я виждали), и в приглушените думи, които си разменяха в залата:

— Изчерви се цялата като мома на сгледа.

— Нищо, нищо, нека...

Минаха сигурно минута-две, докато Анфиса дойде малко на себе си:

— Ох, не знам, жени... побъркали сте се вие. Какъв председател ще съм аз? Три зими само съм ходила на училище...

— Нищо, Харитон да не е по-учен...

— Мен и да говоря ме не бива...

— Още по-хубаво — Харитоновите речи ще ни стигнат за десет години.

— Захващай се, захващай се, Анфисюшка... барем от Харитон по-лоша няма да бъдеш...

— От какво се плашиш, засрами се. Знаеш с каква работа се захващаш...

— Я поседни, Петровна. Краката ти не са на заем взети. Що нещо са изходили от сутринта.

— На червената маса, на светлото! — подеха се гласове.

Лукашин потърси с очи по сцената стол.

— Харитон откога вече седи! — изписка, задавена от смях, някаква отракана женичка.

— Вяр-р-но беее! Я стига му на него, наседял се е.

Лихачов стисна зъби, та чак скръцнаха, и се изправи:

— Ясно! Не ви харесва съветската власт, тъй ли?

— Ти с всичкия ли си! — дръпна го Лукашин за ватенката. — Може ли да разговаряш така с хората?

Лихачов се обърна рязко:

— Говоря аз, както трябва. Ала ти по чия свирка играеш? Ама почакай — ще има да се хапеш! Хората ще объркваш, безпорядък ще създаваш! — яростно зашепна той.

— Ти ли? Ти ли ще ме заплашваш? А знаеш ли какво правеха с такива командири на фронта?

В залата шум, викове:

— Не разбираме!

— По-високо!

Лихачов бавно слезе от сцената и тръгна към изхода изправен, без да навежда глава, целият в скърцащи ремъци. В мъртвата тишина стъпките му отекнаха под сводовете, прокълтяха някак заплашително.

Блъсна се вратата, изскърца подът в коридора. В залата въздъхнаха облекчено.

След гласуването започнаха да решават неотложните работи бързо и сговорно. Благодарение на дългогодишния си административен опит Фьодор Капитонович поставяше умело въпрос след въпрос.

Решиха: да започнат да орат там, където е възможно, да не чакат да изсъхнат целите площи, в нивите да излизат не по-късно от четири часа сутринта.

След това една възрастна колхозничка плахо предложи:

— Каквото брашно има в колхозния склад — раздайте го срещу трудоделите, все няма да е кат без нищо...

Приеха и това предложение.

Лукашин слушаше разсеяно, нервничеше. Чувстваше напрегнатото шумно дишане на седналата до него Анфиса и доскорошните съмнения отново се надигнаха в него. Как ще погледнат на тази работа в района? Нищо с никого не съгласува — дойде и разбърка всичко! Да речем, че този кавалерист отдавна трябваше да бъде изгонен, но така ли се подбират кадри?

Без да обръща глава, той изви очи към Анфиса. Присвитите ѝ очи са вперени в масата, бузата ѝ пламти в руменина. Но когато видя тънката упорита извивка на шията ѝ и над нея тежкия, стегнато заплетен кок черни коси, въздъхна по-леко. Спомни си първата среща с тази жена в двора на управлението на колхоза...

След това бе обсъден въпросът за ковачницата. Бавно, с чувство за собствено достойнство, на сцената излезе Николаша Съомин — тесен в раменете живеничав момък с хромови, лъснати до блясък ботуши и с вратовръзка.

В Пекашино му викаха повече „специалистът по тънките работи“. Да поправи катинар, да оправи някоя дръжка на ведро, да изкове ножче от пила — това горе-долу можеше, ала там, дето

трябваше да върти чука, Николаша само разперваше ръце: „Това е черна работа — не е по моята специалност“.

Всъщност в колхоза го обичаха. Какъвто и да беше, но си е техен ковач — в другите колхози и такъв нямаха, пък и макар на вид само, ала си беше мъж все пак.

С важност, която идеше от съзнанието за неговата незаменимост, Николаша започна така:

— На мен, като специалист по фината работа, ми не приляга да размахвам чука. Моля да отделите на мое разположение физическа сила.

— Ама каква точно сила ти трябва, Николай? — с неприкрито ехидство полюбопитства Варвара.

— Ами че, ако си го кажем по нашему, такава, дето ще може да маха с чука по мои указания. Другояче казано — една силна жена.

По залата мина лек смях. За първи път се засмя и Лукашин, от душа.

— Така си кажи...

— Марфа Репишна! Има ли по-силна от Марфа Репишна?

— Ами че аз ще изпотроша цялата ковачница! — подскочи Марфа.

Но както и да се опъваше, решиха: в ковачницата ще работи Марфа.

След това се посипаха въпроси и предложения от всички страни. Но беше вече късно, газта бе на привършване и лампата димеше, фитилът пращеше и Фьодор Капитонович закри събранието с поучителното: „От приказки куршуми не стават. Работа се иска“.

СЕДМА ГЛАВА

Старинният, с олющен циферблат часовник, който висеше на стената в канцеларията, полазваше три и половина. Развиделяваше се.

Анфиса бавно приближи до председателската маса и без да свали горната си дреха, седна на столчето. Откъде да започне? С какво да се заеме? Припомни си смътно някакви главни звена, за които говори Лукашин след събранието. Вкъщи тя не можа да мигне ни секунда и през цялата нощ мисли точно за тези звена. И излизаше, че до каквото и да опреше, беше все главно звено. И зърно нямаше, и фуражът беше на привършване, и хора нямаше... Друг път до това време приключваха сеитбата, а сега пролетта се случи сурова, студена — лоша от есен...

— Ох, тежко ни и горко... — въздъхна тя и погледна с празен поглед пред себе си. По средата на масата се мъдреше голяма мръсна очукана по края чиния, пълна с фасове.

— Не, не може повече така, Харитон Иванович! — ожесточи се изведнъж Анфиса.

Грабна Лихачовия пепелник и то хвърли в печката. И все още раздражена, огледа канцеларията. Подът заплескан с кални стъпки, сякаш цял век не е мит, зад вратата в ъгъла боклук, прикрит с раздърпана метла. А пък стените: то тютюнджиите сега никакви ги няма, ала пак от вестниците по стените са отдрани цели парчета — все за това проклето пушене.

Отвори широко вратата, отвори и горното прозорче. В стаята нахлу свеж студен въздух. После съблече ватенката, запретна поли, засука ръкавите на блузката си и като намери кофите в килера, отиде за вода на кладенеца.

След около час, бършейки потното си лице, тя огледа току-що измития под и каза, някак изведнъж развеселена:

— Е, така е по-добре.

Но едва поседна на стола и зад гърба ѝ продължително зазвъня звънец. Тя погледна объркана към лъскавата подскачаща топка, огледа

се безпомощно — беше сама в канцеларията. А звъненето ставаше все по-настоятелно и приканващо. На ти сега! Никога през живота ѝ не беше ѝ се случвало да разговаря по телефон. И кой е тоя, дето по тъмниците още се е развънял?

Най-после се реши — приближи до телефона страхливо, загледана смаяно в подскачащата топка, и взе слушалката. Силен трясък, шум. Изведнъж ѝ стана горещо. Ами сега... Уши си има, ала, види се, не вършат работа. После се досети да свали забрадката. Сега вече говорът започна да се чува.

— Кой е там? — тихо рече Анфиса.

— „Нов път“ ли е? — попита изведнъж съвсем близък пресипнал женски глас.

— „Нов път“...

— Спите като заклани, безсрамници! Я да зарежете тия навици! Гърлото си раздрах да викам — да не съм го намерила на пътя?

Анфиса се опита да каже нещо, но сърдитата мома я прекъсна строго:

— Не се оправдавайте! Знаем ви — не ни е за първи път! Сега ще разговарят с вас от районния комитет... — и в слушалката щракна.

Минаха може би минута-две, които ѝ се сториха цяла вечност. Стоеше, без да смее да помръдне, вслушваше се напрегнато, до болка в главата, стискаше в ръка изпотената слушалка. Най-после не издържа и попита:

— Районния комитет...

— Да, районния комитет! — прозвуча неочаквано силен бас. — С кого говоря?

— Ами такава... от „Нов път“... — отново се смути Анфиса.

За секунда в слушалката стана тихо.

— А-а, познах ви! — весело и доволно се засмя мъжът, който току-що говореше с нея. — Анфиса Петровна е, нали?

— Да...

— Здравейте, другарко Минина! С вас говори секретарят на районния комитет Новожилов.

— Здравейте, другарю секретар. Как познахте, че съм аз? — искрено се учуди Анфиса.

— Много лесно. Кой може да се надигне още по тъмно, ако не новият председател? Така ли е? Лукашин ми се обади още нощеска. А

да знаете дали е тръгнал за Водяни?

— Няма го тук...

— Загазахме го с Водяни... заля го... — тъжно каза Новожилов.

— А вие как се чувствате на новото място?

— И аз не знам как.

— Тогава аз ще кажа. Чувствате се отлично!

— Защо пък? — отново се учуди Анфиса.

— Приехте ли работата от Лихачов?

— Още не... като...

— Виждате ли, а вече сте на крак. Значи, сърцето ви не трае, неспокойна сте. А това е главното!

Новожилов разпитваше докъде са стигнали с подготовката за сеитбата, настояваше да излязат незабавно на полска работа, интересуваше се от настроението на хората, от запасите зърно в колхоза. Тя отговаряше нещо, викаше силно в слушалката, когато той не я разбираше добре — и всичко като в мъгла...

След разговора със секретаря я обхванаха най-противоречиви чувства. Той беше първият човек, с когото разговаря вече като председател. Беше й радостно, че секретарят на районния комитет говори с нея така просто и приветливо и в същото време я обхващаше някакъв страх: едва сега разбра, почувства с цялата отговорност какво се бе стоварило на раменете й. От днес нататък тя, необразованата жена, отговаряше за целия колхоз, за цялото село.

Заета с тези мисли, не чу, когато Фьодор Капитонович влезе в канцеларията.

— Я кви сме, вече залягаме, а? — заговори той радостно още от прага, одобрявайки усърдието й с целия си вид.

Фьодор Капитонович беше облечен в празнично сако, с кожена фуражка, която слагаше обикновено при тържествени случаи, ботушите му бяха солидни, обилно смазани с катран. Малкото му сбръчкано лице, обградено от редичка остра четина, сияеше искрено.

„Какъв е такъв днес? Радостен е нещо?“ — помисли си Анфиса.

Той се ръкува с нея — това също я изненада, седна важно на дървената небоядисана пейка и свали фуражката си.

— Е, слава богу, и ние кат хората... — Фьодор Капитонович извади шарена кърпа и изтри голата си глава. — Думам аз на моята

жена: Виж ли, Матрьона, дочакахме и ние празник. Че квато мъка беше с този Харитошка! Право си рекоха вчера колхозниците: кат нищо ни докарваше до просешка тояга, и окото му нямаше да мигне.

Най-малко Анфиса би тръгнала да оправдава Лихачов, но от думите на Фьодор Капитонович ѝ стана неприятно.

— Пък и несериозен човек си беше... — продължаваше Фьодор Капитонович. — Кво да го жалиш. Акъл за две пари няма — барем умните хора да слушаше...

— Е, тебе те слушаше — не си криви душата.

— Слушаше ли? Разправям му аз някой път това тъй, па онова инак. А той неговото си знае... Знамето къде е? Абе ти първо за колхоза се погрижи! — възмущаваше се Фьодор Капитонович. — Пък знамето — няма да ни избяга то, според работата и наградата.

Постепенно той се поуспокои, извади кесийката с тютюна, сви си цигара, секна с огнивото искра. Замириса парливо на махорка. Анфиса се потресе цяла, но се сдържа.

Фьодор Капитонович смукна, потърси с очи по масата, по перваза и като не намери чинията, тръсна пепелта в дланта си. Заедно с пепелта от цигарата падна червено въгленче, но ръката на Фьодор Капитонович дори не трепна. Анфиса толкова се удиви, че неволно и с някакъв инстинктивен страх се взря в лицето му. През облаците сивосинкав дим я гледаха все така ласкаво и с умиление малките сълзливи очички. Тя отново погледна ръката. Огромен, извит като кука палец, пожълтял от тютюна. После разгледа и цялата ръка — тежка като камък, жилеста, с мазолеста длан.

„Ох, господи, ама че ръчище“ — помисли си Анфиса, оглеждайки хилавата фигурка на Фьодор Капитонович.

Като се посъвзе от удивлението, тя попита:

— Кога мислиш да излезеш на оран?

— Ами кога... Ако, да речем, например...

— На Широкия хълм е позасъхнало. Трябва да се започва.

Фьодор Капитонович се вгледа внимателно в нея и изведнъж възкликна с готовност:

— Дума да няма. Утре съм решил да изляза и да опитам. Затова съм и дошъл...

— Е, хубаво — веднага стана по-добра Анфиса, а в същото време си рече: „Дали пък не мисля напразно толкова лоши работи за него?“.

А Фьодор Капитонович, в желанието си сякаш да разсее и последните й съмнения, добави строго:

— Че как иначе! Война е това — не е шега работа!

После натисна угарката в ръка и погледна под масата:

— Гледам, че си с обувки. За фасон ли е или отнемай къде?

— Какъв ти фасон... — засрамено заприбира крака Анфиса. — Изпокъсали са се отгоре старите ми ботушки. Скоро ще предам теленце — ще получа кожа...

— Ама кога дадеш телето, а сега без ботушки... То, вярно, работата на председателя е чиста, ама си има обикаляне — насам, натам. Не, председателко, не може без ботушки! — категорично заяви Фьодор Капитонович.

Изведнъж лицето му прие загрижен израз.

— Че кво ли да сторим, Петровна, а? Кво ли? — размисли се той на глас. — Аха! Ти глей кво, я донеси ботушките си. Търкаля се там някъде из къщи една кожичка. Няма да лягам една нощ и на заранта — готово.

— Остави тая работа, Фьодор Капитонович, сама ще се оправя някак. Тя кожичката ще си ти потрябва на тебе.

— Дума да не става, не ща и да слушам! — разсърди се Фьодор Капитонович. — Колкото и да ти е тежко на теб, помогни на другите. На това се крепи светът. На това ни учи и партията.

Трогната до дъното на душата си, Анфиса не знаеше как да му благодари.

— Благодаря ти, Фьодор Капитонович. Ти толкова... толкова ще ми помогнеш... То и не трябва кой знае колко кожа. Пък аз на тебе, като предам теленцето...

— Празни приказки приказваш — прекъсна я Фьодор Капитонович отново със строг тон. После се почеса по тила и сякаш между другото добави: — Пък ти на първо време виж там едно пудче... За повече не моля... Мигар не знам — война е сега...

Анфиса се загледа в него неразбиращо.

— Малко брашно, викам, от склада. Че моето се свърши до шушка. — И като видя, че председателката шари слисано с ръце по масата, Фьодор Капитонович й пъкна кой знае откъде взел се лист хартия. — Не търси, знам, че не си приела още...

— Ама аз не зная... — обърка се Анфиса. — То брашното в склада да не мислиш, че е кой знае колко... А ти си уреден стопанин — усмихна се тя пресилело, — няма да загинеш.

— Ех, че си и ти — намръщи се недоволно Фьодор Капитонович. — Не си ми мела хамбара... Да не го искам даром? Не, даваш ми го за сметка на трудодните, по всички правила. Пък и кво се реши вчера на събранието? Забрави ли? Не, Петровна — внушително вдигна пръст Фьодор Капитонович. — Не те съветвам да вървиш спроти народа... Харитон беше все на обратно — видя кво излезе, нали?

Лицето на Анфиса пламна. Тя гледаше с немигащи очи този жълт, вдървен като кука пръст и изведнъж я обхвана страшно съмнение.

— Значи ти... — задъха се тя. — Ти... какво значи това? С ботушите искаше да ме купиш? Хората се подуват от глад, а ти... — Нещо я задуши.

Фьодор Капитонович стисна устни и стана.

— Главата е дадена на човек, за да мисли, а не да се гонят ветрища из нея — строго и поучително рече той и като показваше с целия си вид колко много е оскърбен, тръгна към вратата.

— Анфиса, Анфиса! — влетя в канцеларията разчорлена, изплашена до смърт доячката Маря, като едва не събори Фьодор Капитонович. — Една крава умира...

— Какво?

— Една крава, казвам, умира... Тичай, за бога...

Хлипайки, Маря сграбчи Анфиса за ръкава и я задърпа от масата.

ОСМА ГЛАВА

Лукашин беше страшно ядосан. Хазяйката (все пак той не избегна участта на всички командировани — настани се у Марина Светкавицата) го събуди в осем часа. Пожалила го. Глупачката му с глупачка!

Утрото беше студено, ветровито. От комините се виеше дим, притискаше се зиморничаво към дъсчените покриви, побелели целите от слана. Ботушите му тропаха като дървени по неразмразилия се още от нощта път. От време на време срещаше ученици, те спираха и го изпращаха мълчаливо с не по детски сериозни, питащи погледи.

Ами да. За къде си се забързал, чичо? Дошъл-недошъл и вече си плюеш на петите! А Минина какво ще си помисли? Не струва тая работа. Вчера след събранието един господ знае какви дивотии надрънка. Нарездаше за перспективите, за някакви си основни звена. Като някой поп!

Помисли си дали да се отбие за минутка в управлението, да каже поне кое как стои. Но пак си припомни снощния разговор по телефона и закрачи по-бързо. Новожилов, секретарят на районния комитет, след всеки две думи викаше, колкото може: „Разбра ли ме? Разбра ли ме? Веднага тръгвай за Водяни“. Добре поне, че реагира спокойно за снемането на Лихачов. Може би не разбра добре всичко — чуваше се лошо, а може и да го бе разбрал, но наводнението беше по-важно.

През горния край на Пекашино Лукашин минаваше за първи път и колкото и да беше нервен, внимателно се оглеждаше.

Същите къщи — едноетажни, по-рядко двуетажни, но всичките с огромни покрити обори и сайванти. Голи зеленчукови градинки, садени лятото с картофи, сега покрити със стари, прилични на камшици побелели стебла. Срещаха се често изоставени къщи със заковани прозорчета и изпочупени стъкла. Вятърът шеташе из тях с вой като из гробище. Лицевите страни на много стари къщи са разкъртени за дърва. Тук-там личаха наскоро срязани греди. Явно станало бе вече навик — мине някоя стопанка, откърти трупче и си

продължи. На цял километър нямаше нито една нова постройка, градена през последните години.

„Ох, каква работа ги чака след войната! — мислеше си Лукашин. — Наново ще трябва да градят селото.“

Като слизаше от Пекашинското възвишение, той вдигна яката на шинела си, за да заслони лице от бърснещия вятър. Когато премина през разпенената, яростно бучаща Синелга и влезе в гората — висока розова борова гора, изведнъж стана по-топло. Тук нямаше вятър, само всред позлатените от слънцето върхари нещо прошумоляваше и въздишаше леко и от време на време се дочуваше глухо, треперливо скриптене на дървета.

След първия завой на песъчливия, посипан със стари, поръждавели борови иглици път, по който не бе очертан нито един нов коловоз, Лукашин зърна жена. Превита ниско до земята, тя пълзеше между боровете недалеч от пътя и като че ли събираше или оглеждаше нещо. Изпод червената, вдигнала се нагоре пола се виждаха пъстри чорапи, прихванати под коленете с бели ластици.

— Ей, стопанке, накъде е пътят за Водяни?

Беше съвсем излишно да пита за пътя, защото Марина Светкавицата му бе обяснила най-подробно накъде да върви, но той попита машинално, както би сторил всеки, който се е озовал за първи път по непознати места.

Жената се обърна и той позна Варвара Иняхина.

Тя избърса бавно ръце в дрехата си и се усмихна:

— Че какво ви води към Водяни?

Лукашин приближи до нея:

— Беда ги е сполетяла там. Наводнение.

— О, те са си свикнали — каза Варвара без каквото и да било съчувствие. — Всяка година ги залива. А те да има как наред реката да се настанят и хич да не излизат от водата. Така си е — увери го тя, като забеляза въпросителния му поглед. — Че то и малкото дете знае — на високото трябва да се гради къщата, а тия нахални водари са се лепнали баш на брега. Та в едната им ръка да е тревата, а в другата — рибата. И кога водата залее селото — ей им на живот. Та лошо ли е? Гозбата сама доплувала до прага им...

Като отдаде дължимото на жителите на Водяни, с които явно си имаше стари сметки, Варвара отново се заусмихва безгрижно. Бледото

утринно слънце осветяваше красивото ѝ мургаво лице, забрадено кокетно с шарена, лека, неподходяща за времето забрадка. Тя притваряше кафявите си лукави очи и като прокарваше леко върха на езичето си по румените си устни, се оставяше да я разглежда. И сякаш нарочно, за да обърне той внимание и на другите ѝ достойнства, поразклати бедра.

Лукашин протегна здравата си ръка към белия мъх, натрупан край един бор.

— За какво ви е този мъх?

— Ами кравичката ми? Още не е научена да се храни с въздух...

В душата на Лукашин трепна някаква глуха тревога, но Варвара разстилаше вече мъха и го канеше:

— Че защо стоите тъй? Запалете си цигарка. Толкова обичам, когато ми замирише на тютюнец...

На него обаче не му беше до пушене. Едва седнаха и Варвара съвсем естествено, като че ли го нямаше, повдигна полата над коляното си, придърпа надолу пъстрия чорап и като поразтри с ръце мястото под коляното си, се оплака:

— Ластикът е стегнат, я как се е впил...

Но в същата минута рязко смъкна полата върху коляното си и срамежливо се сви:

— Божичко, какъв срам! Година още ако поживеем без мъже, съвсем ще забравим, че сме жени.

И макар Лукашин да разбираше, че и ластикът, и тази престорена срамежливост са евтин похват, прилаган вече вероятно не един път като съблазън, именно това още повече разпалваше въображението му. А Варвара, сякаш за да го подтикне, разкопча ватенката си и примамващо пооткри малките си, плътно пристегнати от червената басма гърди.

„Не, не! — казваше си Лукашин. — Само не сега. Ама че работа. Още първия ден и... Добър пълномощник!“

Топ отметна рязко глава и попита с чужд, хриплив глас:

— Що за човек е Минина?

Варвара го погледна объркана и недоволна — притрябвала ли ти е сега тази Минина? — и отговори някак раздражено:

— Анфиса ли? При жив мъж като в манастир я караше.

Но когато забеляза отчуждеността в погледа на Лукашин, тя се примири и започна да обяснява с присъщата ѝ многословност:

— Бях още момиченце, когато я жениха. Всички на трапезата, както си му приляга — весели и пийнали, само тя като на погребение. Бледа, бледа, капчица кръв няма на лицето ѝ. Била съм тогава сигур на девет години, тичала съм още боса, ала вече всичко съм разбирала — намекна Варвара с гордост за ранната си опитност. — Жените си шушукат: „Не е весела булчината“. Ама какво ще е весела, когато ѝ се повдига... Бива си го нейния Григорий, на никого не прощава. И един такъв личен, красив...

В думите на Варвара Лукашин долови нещо повече от обикновеното безкористно възхищение от мъжа на Анфиса, почувства се изведнъж оскърбен и нетърпеливо я прекъсна:

— Не питам за това. Минина какъв човек е ми кажи!

Варвара скърши учудено вежди.

— Е, според вас, като председател... как е?

— А-а, за това ли питате — досети се най-сетне Варвара. — Не се кахърете. По-лошо от Харитон няма да бъде. Анфиса ли каква е? Седна на сватбената трапеза като Анфиска, а стана като Анфиса Петровна. Сериозно, сериозно — закима с глава Варвара, явно много доволна от произведения ефект. — До сватбата си беше Фиска като всички Фиски, устата ѝ не млъкваше като моята, пък после, като се възголемя, важност си придал, като че Богородица е слязла на земята. А майка ми, кога и аз вече се замогах, мира ми не даваше, все току ми нареждаше: „Варка, ти гледай Анфиса, Варка, учи се от Анфиса“. И какво пък толкоз да се уча? Цялата в тъмно облечена, като монахиня. По сенокос някой път баялдисаш от жегата — тичаш право във водата. И мъже, и момчетии — бух вътре, с всички е още по-весело. Нека гледат, халал да им е, нали не съм го крала. А тя да стори такова нещо — никога. Като че по нея сребро е накачено, сакън да я не зърне някой... Слушам аз, слушам майчицата си, кога ме поучаваше с Анфиска — свърна отново на свойто си Варвара, — и си мисля: „А, не, стигат светците по небето. На мен, грешницата, и на земята не ми е лошо...“. Ама вие къде? — попита изведнъж тя неспокойно, като видя, че Лукашин става.

— Време е вече.

Варвара стана след него с нежелание. Не криеше разочарованието си. Лицето ѝ се изпъна, за миг в очите ѝ се мярна нещо като досада или презрение, но в следващата секунда те отново трепкаха в многообещаваща усмивка. Нищо не беше в състояние да помрачи задълго душата ѝ. Нея сякаш и войната я бе заобиколила, пък и Варвара, както си личеше по всичко, не се интересуваше твърде от нея, не досаждаше като другите с какви ли не въпроси.

Тя стоеше пред него млада, здрава и го гледаше в очите със зов и смирение.

Той се повлече по пътя като пиян, боеше се да се обърне назад.

— На връщане се отбийте. Нали видяхте моята светличка къщичка там в горния край? — упътваше го Варвара.

Бързият ход върна постепенно душевното му равновесие и като си припомняше срещата с Варвара, той вече съжаляваше за опасенията си и гледаше на тях с присмех.

Слънцето понапече. Миришеше на смола.

Скоро се проточи стар, изоставен вече район за добив на борова смола. Удивителна, приказна гледка! Борове в бяла премяна! Да, от двете страни на пътя като просторна ограда се редяха високи, стройни като свещи борове, едната страна на които чак до върха беше с обелена кора. Тънички захарни струйки засъхнала мъзга се виеха като шарки по белите стебла.

Радостен и възбуден, както отдавна не беше се чувствал, Лукашин крачеше свободно и леко по горския път и се чудеше: кой би могъл да помисли, че ей така простичко — и то в такова време — ще мери пътищата на този далечен край, в тайгата, на хиляди километри от фронта? И си припомни много, много от онова, което бе преживял през последните месеци. Евакуацията от Ленинград, отоплените товарни вагони, болниците, окръжната комисия в Архангелск...

Какво да прави? Къде да се приобщи за няколко месеца, докато се оправи ръката му? Към родната Смоленщина нямаше път...

В областния комитет на партията му предложиха да избира: работа в апарата или в периферията. Без да се замисли, Лукашин тръгна в най-лошото време към един от най-отдалечените райони в областта, разположен по горното течение на Пинега. Подгони го натам неудържимата, още в детството вкоренена страст към пътешествия, към непознати места, непознати хора. Понякога, начел се на разни

книги, с които щедро го снабдяваше селският учител — за следотърсачи, за мъжествени и смели изследователи, за жители на тайгата, той и насън, и наяве бълнуваше за техните необикновени приключения и мечтаеше сам да извърши подвизи. Но животът отсъди иначе. През нерадостната двадесет и четвърта година двадесетгодишният Ванюшка високочелия, както го прякороса неговият си селски комсомол, беше изпратен да се учи. После отново на село — културнопросветник в селското читалище, секретар на партийна организация, инструктор към районния комитет...

Но неспокойното Лукашиново сърце се обаждаше и тук. Никак не можеше да се заседи на едно място и като за оправдание пред съвестта и другарите си казваше на шега, че по рождение си бил орисан за чергарски живот.

В районния комитет на партията пристигна вечерта. Секретарят го посрещна с радост.

„Тук сега приключва пленумът на районния комитет. Хората трябва да се разотиват. Но ако чуят нов човек, при това фронтовак — знаеш ли каква полза ще имат! Наемаш ли се?“

„Наемам се“ — отговори Лукашин, като жвакаше с водата в ботуша си, насъбрана при преминаването през разлялата се река.

После цяла седмица изнася доклади в районния клуб и селата наоколо, след което поиска да го изпратят като пълномощник по сеитбата.

... Лукашин погледна часовника си. Вече два часа беше на път. Надникна в чантата си, в която имаше парче мек хляб, и срамежливо се огледа. Макар да бе похапнал добре у хазяйката си, блокадата все още се обаждаше: постоянно му се ядеше.

ДЕВЕТА ГЛАВА

Несмазаната каруца се люшкеше насам-натам. Скърцаше, тракаше, въртеше разхлабени, изметнати колела по втвърдения път и бавно се движеше сред голите храсти. Сухи стари листа се търкаляха с тенекиен шум от двете страни на пътя. На открито вятърът навяваше в лицето пясък, рошеше и дърпаше брадата.

Но Степан Андреевич не чувстваше сякаш нито тракането, нито пясъка, който бодеше лицето му, нито злите резки изсвистявания на разбеснелия се северняк. Той седеше в каруцата прегърбен, люшкеше се насам-натам, гледаше с присвити очи въртящия се във въздуха посивял ланшен лист, а в ума му нахлуваха неясни, тъжни мисли. Ето и той е като този стар блуждаещ лист... Цял живот държа здраво веслото в ръце; през какви ли не прагове и падове води своята лодка! Но ето че връхлетя буря, изтръгна веслото от ръцете му и го завъртя, заблъска го като черупка. И какво можеш стори? Плувай, накъдето те носи! Затова и не взе да умува, да се двоуми, когато Анфиса почна да го уговаря да поеме бригадата. Не се възкръсва лесно от мъртвите, но щом трябва — трябва.

Пред Степан Андреевич караше Трофим Лобанов. Беше облечен в полушубка, носеше ръкавици. На голямата му кръгла глава беше нахлупена чак до раменете заешка ушанка. Вятърът подмяташе краищата ѝ като раздърпана сламена стряха.

Когато приближиха Попов ручей, без да се обърне, Трофим изви към крайната нива, граничеща с гората.

„Ех, Троша, Троша... И кога дойде време да мрем, пак ще гледаш да си пръв...“

Но Степан Андреевич не го упрекваше. Така си тръгна от едно време: своенравен и завистлив, Трофим не можеше да се помири, когато съученикът му Степан го изпреварваше в нещо, а това бригадирство сега му заседна в гърлото.

Степан Андреевич стигна до нивата, разпрегна коня набързо и нагласи плуга. Когато хвана дръжката, го обзе леко вълнение. Кажи го

дванадесет години не бе крачил в бразда — малката му зеленчукова градина не влизаше в сметката.

Не, не се забравя това, което са научили краката в детството. Отмятаната от лемежа земя пращи меко. Политне дръжката, когато плугът удари в камък, и отново се пори втвърдената гръд на нивата, пращят коренища на миналогодишни треви, разрязвани от желязото... Скоро почна да му се вие леко свят. Земята под краката му се вълнуваше и люлееше. „Отвикнал съм, опияни ме земният дъх.“ Когато му стана горещо, разкопча яката на ватенката си. Студеният вятър загъделичка приятно изпотената му шия, зашари из пазвата му.

На един от завоите, като обръщаше плуга, Степан Андреевич изведнъж зърна на слога голям сив камък, обрасъл до половина във върбалак, спря и неволно се наведе.

Господи! Та това е неговата нива... И този сив камък! Само че тогава нямаше наоколо върбалак, а Вася караше май тринайсетата си годинка.

Августовската жега го обгаряше. Степан Андреевич разораваше последния клин за ръжта. Небето над него гърмеше, тътнеше — беше страшна задуха, без сили остана. Плувал в пот, той шибаше кончето, натискаше ли, натискаше плуга. Ох, дано смогне да хвърли ръжта преди дъжда. И тъкмо на завоя, до камъка, за проклетия си изкълчи крака. Докуца криво-ляво до каруцата и погледна сина си, който почистваше зърното в чувала: „Е, синко, не ни върви, няма какво. Карай баща си в къщи“. „Защо в къщи? Аз ще ора“ — каза тогава Вася. „Ти ли, детенце? На твоите години?“ — горчиво се усмихна Степан Андреевич. Но Вася бе хванал вече дръжката, дръпна юздата и като налегна с цялото си слабичко телце плуга, тръгна напред.

Час или два вече Степан Андреевич лежеше на синора. Беше задушно, слънцето печеше немилостиво, а бялата главица на сина се люшкеше ли, люшкеше над черната угар. А после... после Вася подмиши шиника и тръгна да сее семето. Отдалече не можеше и да се разбере веднага кой кого носеше — Вася ли шиника или шиникът — Вася. Степан Андреевич гледаше сина си, плачеше от радост и шепнеше: „Стопанин! Ето че е вече стопанин!“.

В къщи се прибраха по тъмно. Валеше като из ведро. Но Вася не чуваше и не чувстваше нищо. През целия път спа дълбоко, заврял

глава в коленете на баща си. Майка му го внесе на ръце в къщи така заспал... Чудесна ръж се роди тогава от този посев!

Конят се дръпна с пръхтене към миналогодишната трева по синора. Плугът се изметна и простърга едната страна на камъка, като повлече изтръгнати с корен издънки от върбалака. Дошъл сякаш на себе си, Степан Андреянович вдигна глава и се огледа. Всичко си беше същото. И нивата, и храстите по края.

Отново закрачи след плуга. В лицето му лъхаше студена земна влага. Колелото на плуга скърцаше. И мислите му, тъжни и еднообразни като скърцането на колелото, присвиваха сърцето му...

Когато сложиха да хранят конете, при него дойде Трофим. Седна мълчаливо на завет до каруцата, постави между краката си брестови захлупци и се нахвърли настървено върху храната. Степан Андреянович легна встрани от Трофим и затвори уморено очи.

— Защо не ядеш? Щом ти се е разминала умиращката — живей!

Не отговори нищо. Едва легна на синора и пред очите му отново се залюля черната, лъснала се на слънцето оран, от дълбокото зарево изплува светлата глава на сина му.

— Как е, старци? Не е ли мокро? — Това бе гласът на председателката.

Степан Андреянович се извърна с нежелание и седна.

— А в Оскова целина е мокро. Прехвърлих Софрон на малките хълмове. — Анфиса погледна въпросително Степан Андреянович. „Засягаш ли се?“

— Щом е мокро — какво...

— Гледам, не си забравил, свате. — Усмивната, тя премери на око разорания участък.

— Тая наука и на оня свят се помни.

— Отбих се при вас по работа — каза Анфиса и приседна. — Дойдох да поразбутам бригадата ви. Искам да прехвърля двама орачи при Настя. Измъчи се момичето. Само двете с Василиса старата са — няма кой плуга им да нагласи. Кого ще откъснеш от сърцето си, свате?

Степан Андреянович вдигна рамене с безразличие: вземи когото щеш, все си е това.

Анфиса сбърчи чело. Ей тъй е за всичко: не можеш го размърда с нищо. Взе да го уговаря да поеме бригадата, боеше се, че ще откаже. Не, не отказа. Каквото и да му заръчаш, прави го, а иначе — като че не

е той. „Може би ще е по-добре да не го закачам... — мина й през ума. — Ама отде да намеря хора?“

И пак се обърна към Степан Андреевич:

— Та кажи, свате, кого?

— Знам ли...

— Какво има да се знае? — подкрепи Трофим Анфиса, като спря за минута да яде. — Работа да се върши, вика председателката.

— Да речем, Даря и Трофим Михайлович? — подсказа Анфиса.

Трофим вдигна рязко глава:

— Че защо мен? Да не съм трън в очите ви? Откога още съм все в тая бригада, а сега изведнъж — в чужда.

— Та все някой трябва да бъде! Ти, свате, не възразяваш ли?

— Щом трябва — какво?

— Така, значи! — скочи Трофим на крака с неочаквана лекота. — Мене, значи, а? Ще видим тая работа! Тепърва ще разбереш кой е Трофим Лобанович!

Той нахвърли припряно каквото беше останало от яденето в брястовите захлупци, наведе упорито глава напред като бик и закричи към своя кон. Степан Андреевич също тръгна към коня си.

Анфиса поклати тъжно глава. Господи, и без туй всичко се къса, скърпено е, както дойде, а отгоре на това всеки гледа да покаже характер...

Наоколо се разстилаха сиви неразорани ниви, разделени от малки горички, ручей и височинки. И само тук-там по тях сновяха старци и старици, трепеха се с последни сили многодетни женици. И какво ще излезе? Кога ще се преоре всичко това?

Студеното, белезникаво, сякаш калайдисано небе не предвещаваше затопляне. Под него не се зеленееше нито една тревичка. И тя знаеше, че и тази нощ, както и нощес, и предишната нощ, вдигната от рева на гладните животни, ще изтичва навън и ще се вглежда с напразна надежда в зеленчуковата градина. В млечната глъбина на настъпващите бели нощи ще вижда все тази гола мъртва земя.

ДЕСЕТА ГЛАВА

Митенка Малчугана придружи Лукашин до конюшната и по пътя взе да му обяснява:

— Ей на, и плета си седи, видите ли? — Той посочи отвъд блатото. — Широкия хълм, както си му викаме. Това са нивите на Настася Филиповна. И председателката е там. И тя оре...

— А Настася Филиповна коя е? Новата бригадирка ли?

— Аха, бригадирката! На Филипа Семьоновича щерката. То ние повечето Настка и Настенка си ѝ викаме. Колхозният комсомол командва.

— Назначиха ли и втория бригадир?

— Назначиха. Степан Андреянович.

На Лукашин му олекна на сърцето. Като начало това не беше лоша вест.

Седем дни не знаеше какво става в Пекашино. Пък и до Пекашино ли му беше? Върху колхоза „Зора“ се стовари небивала беда. По ледохода под селото стана заприщване и водата нахлу в селото.

Три денонощия прекараха хората на покривите, колхозният добитък загина — в селото останаха само няколко крави, които успяха да качат на сайванта.

Той пристигна във Водяни, когато водата вече беше спаднала. Но и това, което видя, го накара да изтръпне. По улиците изпотрошени греди и дъски, оборите и баните разбутани, в черните рамки на изпочупените прозорци свири вятърът... Мълчаливи, затъпели, хората се грееха край огньовете, запалени току под прозорците, и варяха в котли месо, насечено от все още неизсъхналите кравешки трупове.

Пет дни почти не мигна: тича, ходи до съседните села, осигуряваше хляб, необходимата покъщнина, водеше хора на помощ. В съседните колхози се проваляше планът за посев. Председателите се дърпаха. Трябваше да ги убеждава настоятелно, да ги засрамва, да вика, едва ли не да се бие.

Колкото и да беше смазан от тези спомени, Лукашин се развълнува от вида на спокойните ниви и орачи. Всичко му беше близко, познато от детството — и кротките кончета, махащи с космати глави, и скърцането на плужното колело, и дъхът на току-що разорана земя, смесен с миризмата на прегоряла тор.

Оряха четирима орачи — три жени и един тантурест нисък мъж, в когото веднага разпозна Трофим Лобанов. Позна и личната си хазяйка — тя разхвърляше димяща тор в другия край на нивата. Но коя от другите две жени е председателката, не можа да познае изведнъж. Ала не му се и наложи да обикаля много из нивата. Първият орач, до когото се приближи, се оказа тъкмо Минина. Нито една друга работа наистина не слага на човека толкова рязък отпечатък, както пролетната оран. Лицето на Анфиса, до преди седмица още съвсем бледо, беше потъмняло, отслабнало. Черните ѝ дълбоко хлътнали очи блестяха сухо и остро. И гласът ѝ, когато заговори, също му се стори непознат — прегракнал, хриптящ.

— Е, председателко — каза Лукашин нетърпеливо, когато седнаха до храстите, — докладвай! Как върви сеитбата?

— Орем по малко. Но сме зле с фуража. На всеки сажени конете спират.

— Да, виж какво — сви вежди Лукашин. — Ще трябва да пратите два коня във Водяни, и то веднага. Чухте ли какво нещастие ги сполетя?

Анфиса рязко посегна към една върбова клонка:

— А тук ние ли да се впрягаме в плуга? Колко са ни на нас конете?

— А техните повече ли са? — грубо каза Лукашин. — Хората живеят под сайванти, в съборетини, а вие тук гледате да се измъкнете. Районният комитет нареди всички колхози да отделят коне. И крави също. Нито една крава не остана в колхоза им.

Сви си цигара и попита по-меко:

— Кога смятате да приключите сеитбата?

— В добри години преди войната за две недели засявахме, ама сега май няма да е скоро.

— Не може така! — възрази Лукашин. — Имате ли норми за оранта?

Анфиса се обиди. От вчера е, дето се вика, председател, а само едно слуша: това дай, председателко, онова дай, председателко... Ето и този същото! Налетя и не попита дори как се справя тя тук. Но когато я избираха, май не се скъпеше на обещанията.

— Нормите са еднакви във всички колхози — пламна Анфиса. — На твърда оран — по-ниски, на мека — по-високи.

— Друго казвам аз — раздразнено я прекъсна Лукашин. — Хората ви сега са по-малко, отколкото преди войната. Значи, всеки трябва да оре повече. Колко повече ли? Всекиму трябва да се определи твърда норма на ден и да има съревнование. На всяка цена!

— Тъй, тъй! Старото и малото ще се съревновават... Ама че го измислят — махна с ръка Анфиса.

Радостното настроение, с което Лукашин започна разговора с Анфиса, отдавна бе изчезнало. Коровосърдечието ѝ към чуждото нещастие го възмути. Пък и тези разсъждения... Захванала се с плуга, а за колхоза кой ще мисли?

Като я изгледа враждебно, той кимна към приближаващите колхозници:

— Я да попитаме тях — те какво ще кажат.

Зарадвана от завръщането на пропадналия ѝ квартирант, Марина Светкавицата идваше насреща им и размахваше ръце:

— Дойде си, драгичък...

Но гласът ѝ се загуби в рева на Трофим:

— Кво ново на фронта, комисаре? Кво казва бюлетина?

— Вестници не донесохте ли, Иван Дмитриевич? — обгърна го със светлия си поглед Настя. — Колко дена вече никакви ги няма.

Лукашин разказа накратко за новините от фронта.

— Общо взето, нищо съществено — завърши той.

— Как да го разбираме? — попита Даря. — Колко седмици вече все това слушаме...

— Така ли ще си стоят — ни напред, ни назад? — втренчи се ядно Трофим в него.

Старото познато чувство за лична вина за положението на фронта се надигна в душата на Лукашин.

— „Нищо съществено“ — каза той, загледан в земята — е нещо много съществено сега. Как да ви кажа? Е, с една дума, нашата армия задържа хитлеровите войски на едно място, ден и нощ меле силата

им... За да мине после сама в настъпление. На фашистите сега не им е четирийсет и първа година — беше то! Да настъпват по целия фронт — силищата им не стига. И хитруват, опипват къде имаме слабо място.

Лукашин помълча и добави с потрепващ глас:

— А за да не им пречи никой отзад, в тила, унищожават нашите хора.

Извади вестник от чантата и го разгъна:

— Отпечатана е тук нота... За зверствата на фашистките завоеватели на окупираната територия.

„В беларуското село Холми, Могилевска област — зачете Лукашин, — хитлеристите заловили шест девойки на възраст от петнадесет до седемнадесет години, изнасилили ги, откъснали ръцете им, извадили им очите и ги убили. Една девойка — колхозничката Аксьонова — завързали за краката към върховете на две дървета и я разкъсали...“

Анфиса обгърна потръпващата Настя и я притисна до себе си.

И още, и още — изтезания, ужаси, екзекуции...

— „Героично загинали група жени и деца — жители на село Речка, Смоленска област...“

Гласът на Лукашин пресекна. Лицето му пребледня, по челото му изби пот.

— И аз съм от Смоленщина... Семейството ми е там...

Насили се и зачете с твърд глас:

— „... Героично загинали група жени и деца — жители на село Речка, Смоленска област, които немците, като предприели на първи февруари хиляда деветстотин четиридесет и втора година контраатака при село Будские Виселки, подкарали пред своите настъпващи подразделения. Когато измъчените жени и деца наближили съветските позиции, викнали смело към червеноармейците: «Стреляйте, зад нас са немците!»“ — Лукашин стисна вестника в юмрука си: — А ние си караме постарому... Работим, както дал бог. Дори дневни норми няма... Срамота!

Анфиса наведе ниско глава.

Не всичко, ох, не всичко в думите на Лукашин беше справедливо. Но пред тези нечувани мъки и страдания, сполетели техните братя и сестри, може ли някой тук да каже, че дава всичко, на което е способен?

— Ето какво предлагам — завърши спокойно Лукашин. — Още днес да се определи твърда дневна норма за всеки. И никой да не напуска нивата, докато не я изпълни. Иначе ще сеете до Петровден. Това първо. А второ, мисля, другарко Гаврилина — обърна се той към Настя, — че вашата бригада трябва да се включи в съревнование. Да речем, с бригадата на Ставров.

— Знаем ли... — неуверено каза Настя. — Нашата бригада е слаба...

Трофим рязко обърна глава към нея:

— Кой ти каза, че е „слаба“? Спроти Степана да е слаба?

Даря стана мълчаливо, надяна ръкавиците и напреки пътя, направо през нивата, тръгна към своя кон.

Когато останаха сами, Анфиса каза плахо:

— Дали не е по-добре да се махна от председателството...

Лукашин не отговори нищо. Седеше, сгърбен жалко, с омацан, издут на гърба шинел и по неподвижния поглед на присвитите му, подпухнали от безсъние очи личеше, че мислите му сега бяха някъде далече, далече... Тя гледаше отстрани слабото му брадясало лице, изпръхналите му напукани устни, калната усукана връв на превръзката, от която висеше безжизнено тънката китка на ранената му ръка, и изведнъж в гърдите ѝ се надигна безгранична женска жалост.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Да се смееш ли, да плачеш ли? Той и Троха — двама стари глупаци — ще се съревновават. Не, друго време е сега, пък и стар е, та да си играе на надпреварване. Тя работата — и да се скъсаш, няма да ѝ надвиеш. Но като погледна Настя, Степан Андреевич се поколеба. Гледаше го в очите с такова доверие и молба, че не му стигнаха сили да я огорчи. Тази внимателна вежлива девойка, която не според тукашните навици казваше при разговор „вие“, винаги му бе харесвала, а сега, когато надзърна в очите ѝ, в техния открит, доверчив поглед му се мярна нещо много познато, близко.

— Добре, ще кажа на хората — неопределено рече Степан Андреевич.

Настя си отиде засегната, без да се сбогува.

„Мътят главата на момичето — кипна Степан Андреевич, — намерили време да вдигат шум.“

Но на другата заран излезе в полето един час по-рано от обикновено и през деня не отиде дори да обядва. Вечерта след работа го въртеше кръстът, подкосяваха му се краката. И все пак от конюшнията не тръгна към къщи, ами към управлението. Трябваше и с председателката да си поприказва, пък и искаше му се просто тъй да послуша какво става по света.

Късно вечер, преди да се унесат в кратък тежък сън, хората се събираха тук, неканени от никого. И почти всяка вечер от незнайни далечини достигаше дотук живият глас на някой земляк — от Ледовития океан, от Ленинград, от южните степи на Украйна, от всички краища, където войната бе разпиляла пекашинци, пристигаха дългоочакваните, сгънати в простички, изпомачкани от далечните пътища триъгълничета скъпи писма.

Някой мълчалив Кузма през целия си живот не бе могъл да каже на досадната си жена и две нежни думички. Но прочети писмата му от фронта! И душице, и миличка, и сърчице мое — наредил едни такива, дете никога не е и подозирал, че ги има в душата му...

И получи намъчилата се Анися писмото, разплаче се от радост, прочете го десет пъти поред — и за себе си, и за свекървата, и за дечицата, та научи всяка дума наизуст, па го прочете и преразкаже още толкова пъти на съседите и най-накрая избере време — седне да отговаря.

Иска ѝ се да излее всичко, което се е насъбрало в сърцето ѝ: и колко много се е затъжила за своя Кузьо, и колко често го сънува, и колко големи са пораснали Сенка и Полюшка, която се е родила, когато го е нямало вече в къщи, и как тя — защо да си криви душата — всяка вечер, преди да си легне, го споменава в молитвите си...

Но на листа не се появява нищо такова. Къде може тя, учената — недоучена жена, измъчена от непосилната работа, да разкаже за себе си? Изпод загрубялата неподатлива ръка, която задържа едва молива, излизат само едни разкривени думи с вечните, запомнени още от детството поклони от майката, жената и дечицата, от всички близки и познати. Но колко много ще кажат тези поклони на Кузма!

От този лист ще го облъхне домашен мирис, ще зазвучат родни гласове. Ще се изправи пред очите му далечният простичък бащин дом. Вечер е. На масата премигва мъждиво газениче или пък просто пука борина — отде ще се вземе газ през войната? Анися, току-що издоила кравата, е седнала на пейката до масата, ръцете ѝ, дъхащи още на мляко и сено, откъсват лист от дебелината тетрадка, купена за разни стопански сметки година-две преди войната. Побелялата стара майка седи на стол срещу жена му, по сбръчканото ѝ лице се търкалят сълзи и може би същата мъчителна мисъл, с която го изпрати, гризе сърцето ѝ. Писано ли ѝ е да дочака едничката си отмяна? До майка си се настанява петгодишният палавник Сенка. Червеникавата чорлава главичка лежи на масата, очите, сериозни и немигащи („пишем писмо на татко“), следят ръката на майката... А къде е Полюшка, която изобщо не е виждал? Спи в люлката или на ръцете на баба си? В един ред някаква буква се превръща изведнъж в рязка черта. Тук сигурно Полюшка е помагала на майка си.

Войникът обръща листа и на другата му страна вижда чудновати начупени линии, изрисувани на цялата страница направо върху написаното. Вглежда се и разбира: това е мъничката Полюшкина ръчичка в естествена големина.

В края на писмото буквите са съвсем разкривени. Тук явно Анися не е издържала и е дала воля на сълзите си...

Пареща болка присвива сърцето му. После става, изправя се този тих и хрисим Кузма и вече нищо няма да го спре в страшната му и неукротима ярост.

Като тръгна тази вечер към управлението, Степан Андреянович още отдалече видя пред входа тълпа жени и деца, струпани пред голяма дъска — половината червена, половината черна. Стъпила на столче, Настя Гаврилина пишеше нещо на нея с тебешир. Степан Андреянович прочете бавно:

СЪС СТАХАНОВСКИ ТРУД ЩЕ ПОМОГНЕМ
НА НАШИТЕ СИНОВЕ, МЪЖЕ И БРАТЯ,
СРАЖАВАЩИ СЕ НА ФРОНТА!

— Колко, Степан Андреянович? — обърна се Настя.

— Петдесет ара и нещо.

— Е, малко е! — съчувствено се усмихна Настя. — Марфа Репишна ви надмина всичките. Знаете ли колко? — Очите на Настя се отвориха широко и учудено, сякаш тя самата не вярваше в това, което трябваше да каже. — Седемдесет ара.

— Намерили на какво да се дивят! — ухили се Варвара, която, кой знае кога, бе успяла да се преоблече и с белоснежната си забрадка имаше вид на модаджийка, излязла на разходка. — Мигар някой може да настигне наша Марфа? — Варвара наблегна особено на „наша“ и погледна всички така, сякаш за успеха на Марфа имаше немалка заслуга и тя. — Ама как оре наша Марфа? До пладне с кон, а после сама се впряга! Бога ми, жени — съвсем сериозно каза тя. — Ние отиваме да обядваме, а наша Марфа разпрегне коня и се навре в хамута. — И Варвара първа се заля в лек безгрижен смях.

От този ден захвана такава треска, каквато отдавна не помнеха в Пекашино.

На осемнадесети май Степан Андреянович изора 0,80 хектара, Марфа Репишна — 0,85 хектара. Но най-много даде през този ден Даря — 0,89 хектара!

На другия ден обаче и това постижение беше надминато от Трофим Лобанов, който за общо учудване изора 0,92 хектара.

Късно вечерта, съвсем замаян от радост, той се разхождаше важно сред жените, струпани пред дъската на съревнованието, и вирнал брада, викаше:

— Не, брат, да имаш да вземаш!... С Троха не се мери, слабоватичък ми се видиш, Стъопонка, слабоватичък!

Като капак на всичко му се стори, че името му не изпъква много сред другите и накара Настя да го изпише с най-големи букви.

— Щом съм най-добър орач — разтърси той юмрук, — името ми трябва да се чете от цяла верста.

Но Трофим не тържествува дълго. На другия ден Софрон Мъдрия качи на 0,95 хектара, а след още един ден Степан Андреянович даде 1,1 хектара — нещо нечувано за Пекашино.

Настя съобщи новината на Трофим в конюшната, когато той разпрягаше коня, след като се беше върнал от нивата. Това го поразихо страшно. Той замръзна за минута, опулил към бригадирката немигащите си, станали още по-кръгли очи, помъчи се да каже нещо, но не можа дума да продума, и хукна към нивата, където ореше Степан Андреянович. Стигна там тичешком, целият мокър и ужасно нещастен.

— Ти... такава... истина ли, Стъопа, а? — заразпитва той съперника си, като го гледаше отдолу плахо и същевременно подозрително право в очите. — Да не си прибавил случайно и вчерашното?

Не повярва на думите му, ами обходи участъка, после броди по нивата задъхан, потъва до коляно в рохкавата оран, мушка ръка в земята да търси неразорано или други кусури — но не намери нищо. По пътя обаче Трофим се успокои полека-лека, а когато по здрач стигнаха до управлението и хората почнаха да поздравяват Степан Андреянович, той заглуши всички със своя бас:

— Чудо голямо! На земя като Степановата и два хектара са малко! Това не е земя, а пух!

Но от този ден Трофим загуби и сън, и спокойствие. С това, че избраха Степан за бригадир, как да е, можеше да се примири („пограмотен е“), но да надминат него, Трофим, в браздата... Не, жилите си ще скъса, но ще посрами Стъопка...

Целия си живот изживя Трофим в съперничество със Степан Андреянович. Тая работа бе започнала още на млади години, когато двамата се мъчеха да си стъпят на краката. Силен и издръжлив беше дребният на ръст Трофим, в работата беше като луд, а като го погледнеше човек — нищо не му бе както трябва... Построи Степан Андреянович нова къща — хората се изтрепаха да го хвалят. Трофим реши да го „надмине“. Развъртя се, чука, дялка, издигна обор за двайсет крави, а за преднича за живеене не му стигнаха гредите. Трябваше да се свие със семейството си в пристройка, скована от старо. А новата грамада — с навес към улицата вместо с прозорци — стърчеше като градинско плашило, но това не тревожеше Трофим.

„В къщата на Стъопа отвсякъде духа — ако щеш, жито вей, а у Троха — и вода да лееш, капчица няма да пропусне! — хвалеше се той пред хората. — Не вярвате ли? Карайте бъчвите с водата!“

В огромния му обор, за да се спаси от лютия студ, единствената кравичка тича в тръс цяла зима.

„Нищо, нека си поскача! — утешаваше Трофим жена си. — Затова пък лятоска никакъв звяр няма да я стигне.“

Степан Андреянович също не можа да се подреди отведнъж в новата си къща. Първата зима се намъчиха с хлебарки — два пъти остава къщата разтворена на студа, наложи се да нощуват у съседите.

Трофим навестяваше честичко приятеля си, съчувстваше му, даваше съвети.

„Че откъде ли пък се взеха тези гадини? — казваше той и кокореше невинно очи. — Сигурно с мъха са попаднали в цепнатините. Ще трябва май, Стъопа, да разградиш предницата и отново да отесаш гредите. Тъй де — ще се помъчиш, помъчиш, па ще разградиш. Голямо наказание е това!“

После на един празник Трофим изведнъж предложи:

„Дай, Степан, една половинка! Знам едно заклинание — и помен няма да остане от хлебарките — на, честен кръст!“

Лоши съмнения трепнаха в душата на Степан Андреянович. Отказа му. Трофим взе да го уговаря, да го моли досадно и накрая беше готов да се задоволи само с една чашка. Степан Андреянович не отстъпваше. И тъкмо тогава Трофим се издаде.

„Ще запомниш ти кой е Троха! — развика се той ядосано. — Ще те съсипя с тия хлебарки, ще те съсипя, на, честен кръст! От цялото

село ще ги насъбера и ще ги напускам тук!“

При следващото му идване стопанинът не сваляше очи от госта. А той уж случайно, както си говореха, изтърва зад пейката кибритена кутийка. Степан Андреевич бързо я вдигна. Като я поотвори, по ръката му плъзнаха хлебарки.

Трофим се смути, замънка нещо и тръгна заднешком към вратата:

„Това дечищата... ще ги науча аз тях...“ — и изскочи от къщата.

С годините съперничеството им се превърна в смисъл на живота им, а на стари години изглеждаше просто куриозно. Какво има да се хвалиш, да речем, с това, че на единия бог дал повече деца, отколкото на другия. Но Трофим и тук виждаше превъзходството си над Степан.

„Стъпковите са сал две, а ние с бабата седем сме наредили — казваше той, когато си пийнеше, и като си свиваше пръстите на ръката, гордо броеше отрочетата си: Макса кривогледия — един, Яшка бурлака — два... Ефимко войника — четири, Машка глухата — пет, Матрехоа годеницата — шест, Оля, татковото детенце — седем...“

Намислил да „засрами Стъпка“, Трофим ора поред с всички коне в бригадата си, но все тая — не можа да изоре повече от 0,92 хектара.

И изведнъж му хрумна щастлива мисъл. Един ден след работа, като оставяше коня си в обора, се вгледа в бика — огромният черен бик, завързан в края на обора, преживяше лениво.

Този бик, на име Буян, преди години докараха на вериги от Холмогор. Добра работа свърши той на колхоза, но с времето натежа, прехвърлиха го в конюшната и започнаха да го използват като работно добиче. В началото Буян се яреше, беснееше, но после свикна, види се, със съдбата си и с нищо не издаваше страшния си нрав. Желязната халка се люлееше ненужна на месестите му ноздри.

Трофим се загледа в бика и си спомни как го срещна зимата, запретнат в каруца с огромен товар дърва, спомни си и дори се изпоти от внезапно хрумналата му мисъл... Помисли малко, приближи към животното внимателно и почна да го гали страхливо, като му говореше нежно:

— Тпр... тпр, мъничък...

Бикът не помръдна.

Старият коняр Ефим забеляза странното занимание на Трофим с животното и го попита:

— Какво се умилкваш около бика, Троша?

— Че какво, жал ми е! — заоправдава се Трофим, изненадан от появяването му. — И животното обича да го помилваш... Може пък по бичата част да се интересувам!

А след два дни, по тъмни зори, когато в селото още всички спяха, Трофим тайно изведе бика от конюшната и го подкара към Панкини ниви.

При кладенеца срещна пекашинския ранобудник Митенка Малчугана.

— Накъде толкоз рано, Михайлович, че и с бика? — попита изумен Малчугана.

— Накъде ли? Днес ще ви покаже Троша какво може! — загадъчно каза Трофим. — Я гледай, това се вика сила! Всички коне да запрегнеш, не могат го замени!

После се обърна вървешком и подвикна:

— Кажи да заръчат нова дъска. На старата, дето се мъдри Стъопка, за Троша няма да стигне мястото.

Малчуганът постоя, постоя и реши да погледа какво ще излезе от това странно хрумване. Метна се като перце на каруцата и с чисто детско любопитство се загледа към Панкини ниви, които се чернееха на около половин километър от конюшната.

Митенка приближаваше седемдесетте. Но природата, която го бе създала, сякаш го беше забравила и го бе оставила все дете. Малкото му сухо телце пърхаше неуморно по земята. И по дрехите не можеше веднага да го различиш от децата: тесни панталонки с крпки на коленете, а върху ризата вълнено плетено поясче, каквито на времето си носели селските деца. Цяло лято ходеше бос и краката му бяха като на децата — черни, целите ожулени и напукани.

Митенка обожаваше всички животинки. Лете къщичката му, притулена заедно с баните до ската, приличаше на птичарник. Двете криви прозорчета не се затваряха ни дено, ни ноще и пернатите дребосъци от всички видове се чувстваха там като у дома си — само дето не виеха гнезда.

Но най-много на света Митенка обичаше децата. По-добра бавачка от него нямаше. По жътва го викаха във всички многодетни

семейства, но той обикновено отиваше по долните села: много му беше любопитно да погледа как живеят непознати хора.

Връщаше се наесен, и то все в един и същи ден. Научени от години, децата от сутринта го чакаха отвъд селото и го посрещаха с голям възторг: цялата си нищожна печалба Митенка превръщаше в свирки, курабийки, моливи и тетрадки.

Тази година остана в Пекашино и доброволно прие да бъде разсилен в управлението.

Цял час сигурно прекара Малчугана в каруцата, а бикът все крачеше и крачеше по нивата, сякаш от рождение не бе излизал от браздата. Малчуганът се канеше вече да слезе от каруцата, но в това време някъде измуча пролетно призивно крава. „Сигурно още някой оре“ — помисли си Малчугана и потърси с очи промучалото добиче. В задния двор на Марина Светкавицата, в зеленчуковата градина, видя черно — петниста крава, а след това и стопанката ѝ. „Развежда своята Пъструшка“ — досети се Малчугана.

Пъструшка измуча пак, после още веднъж и още веднъж.

И в отговор същия миг над селото изтътна страхотният рев на Буян. Митенка погледна уплашено към нивата.

Черният великан мятеше високо с копитата си прах и летеше право към градината на Марина. Трофим тичаше зад него, хванал се за плуга, нещо викаше, после падна и се повлече по угарта.

— Помощ! Помогнете, добри хора! — развика се с всички сили Митенка и хукна презглава към селото.

— Бикът свърши Трофим... Тичайте при Марина...

В утринната тишина захлопаха врати и вратници.

Анфиса дотича на местопроизшествието, когато там вече се бе събрала цяла тълпа.

— Жив ли е? — уплашено попита тя, като се промушваше към средата.

— О хо-хо-хо! — кикотеха се наоколо.

Измъчен, гологлав, целият овалян в пръст, Трофим стоеше заобиколен от жени и деца. Разгневената Марина напираше към него, като пръскаше слюнки от ярост:

— Изедник проклети! Искаше съвсем да ме разориш!

Трофим се отбраняваше с ръце, отстъпваше назад:

— Та отде да знам аз, че на стари години ще му текне таква нещо? Благодарни на бога, че оградата попречи, а то иначе от твоята Пъструшка помен нямаше да остане.

Буян стоеше зад оградата, отпуснал сънливо виторогата си глава. Марина бе успяла все пак навреме да отмъкне кравичката си, а бикът долетял до оградата и се спрял като вкаменен.

— Ще те науча аз тебе... — разбесня се съвсем Марина.

— Пада му се, пада... — подсторваха старицата.

— Виж го ти Лобанов, акъла ни взе!

— Как само го измислил, невести!

— Искал да надмине всички!

— Ама и бикчето си го бива... прищяло му се като на младини.

— Я стига, безсрамници! — срязва ги Анфиса.

Но дълго още затъжилите се за смях и веселие жени се присмиваха и се шегуваха със злощастния Трофим.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

В Попов ручей е тъмно като в есенна нощ. Запустялата стара смърчова гора стига досам бръвта — две тънички гредички. Настя се подхлъзна — студена, ледена вода нахлу в ботушите ѝ. Тя се измъкна на брега, преобу се, изцеди полата си и се повлече нататък уморена, гладна.

Ама пък и ден беше днешният! Откакто бе станала в три часа сутринта, крак не бе подвила. Трофим легна болен след историята с бика, да го вземат дяволите, а конят му да стои така ли — без работа? И ето — хората обядват, тя оре, хората си отиват след работа — тя мери оранта...

Свечеряваше се. Встрани стърчаха голи храсти, звездите се отразяваха мътно в локвите. Отначало Настя ги заобикаляше, а после се помъкна направо, без да избира пътя. Водата в ботушите ѝ жвакаше, мокрите поли се преплитаха в краката ѝ и студената влага пълзеше чак до сърцето ѝ. Нищо, само да стигне до вкъщи, там ще се преоблече, ще се качи на печката. А още по-добре ще е в банята... Какво пък, ако каже на майка си, веднага ще я запали. А може и да я е запалила вече? Ах, че хубаво ще бъде! Одърът топъл, камъкът попуква и като се понашибаш с метличката, ох...

Едва си помисли за това и краката ѝ сами се понесоха напред.

Някъде встрани — а може би ѝ се стори така — изпръхтя кон. Разбира се, че ѝ се е сторило. Какъв ти кон сега — всички отдавна вече са си вкъщи. Не, пак изпръхтя. И плуг изскърца.

Погледна вляво. Някой ореше в нивата. Настя така се изненада, че без да мисли, свърна от пътя. И още отдалече позна в орача Ана куклата. Такава една мъничка и слабичка — с никого не можеш да я сбъркаш.

— Какво правиш тук, Ана? Решила си да надминеш всички ли? — опита да се пошегува Настя, като приближи до нея.

Ана поспря коня и се усмихна пресилено:

— Ами, не съм и помисляла... Не, Настенка, къде мога аз... Отработвам моето си, по нормата. Сега нали знаеш какво се иска. Да изореш четиридесет ара, пък ако ще и на полето да нощуваш. А и аз съм един орач — тая пролет за първи път тръгнах след плуга. Днес уж исках да се прибера по-рано; мислех да изкъпя децата. Ала няма да може.

— Защо не се примоли на Степан Андреянович?

— Какво да го моля! Кой ще оре вместо мене? Някой път съм си мислила да го помоля за нещо, ала като знам, че не ме обича твърде...

— Какво пък има да делите?

— Кой го знае! Може би все заради старата обида. Нали искаше навремето да сватоса дъщеря си Мария за Иван и излезе, като че аз им минах път.

— Хайде и ти... — сви вежди Настя. — Степан Андреянович си има такава мъка... Измисляш си бог знае какво.

— Мъката си е мъка, а човекът си е човек. Не си го измислям аз. Свалям оня ден въжето от каруцата, а то възелът като се затегнал, не мога да го развържа. И го кльцнах с брадвата. Че като ме подхвана... Какво ли, вика, толкова намери Иван в тебе? Един глас само. Нали си попявах някога.

Настя разглеждаше скришом Ана. Ботушките ѝ разкривени, вълненият чорап на единия ѝ крак смъкнат над кончова и се показва посинялото ѝ коленце.

— Как се справяш сама, Ана?

Ана потръпна зиморничаво и подуха на зачервените си напукани ръце:

— То мойто живот ли е, Настенка... Гладни гърла край мене, колкото искаш, а работник съм само аз, и то никакъв. Вече два месеца как свърших хляба — в аванс живеем. Съвсем измършавях. Има ли похубав залък или малко млекце — все е за тях.

Слабото обветрено лице на Ана изведнъж се оживи, в черните ѝ уморени очи се мярна топла искрица:

— Най-малкият ми е още съвсем глупав. Чувам го оня ден как се хвали на съседските дечица: „Пък нашата майка каква е — не яде мляко...“. Да се смееш ли, да плачеш ли! Пренадали са се на майка си, а тя — видиш ли я.

— Нищо, Мишка ти е голям.

— Абе, голям е... — въздъхна Ана, — ама каква полза. Съвсем го изпуснах. Ох, това е нищо! Ами от Иван няма писмо — вече два месеца ще станат. Не знам какво да мисля... душата ми се е свила на топка.

— Е, то нещо... Война е сега... къде ли не се бавят. И ние нямаме писмо от брат ми Григорий. Мама се съсипа от мъка, стане нощем, па се моли...

— Кажи ми, Настенка, ти ходиш до района, как мислиш — ще свърши ли скоро тая война?

— Знам ли... — обърка се Настя, но като погледна очакващото отговора лице на Ана, побърза да добави: — Сигурно скоро...

— Дано да е скоро! Пък като свърши, да дочакам и Ваня... — заговори замечтано Ана. — Ще му предам цялата тайфа, че и себе си: ето ти, мой миличък мъжо, стига вече. А аз ще си почина. Само че не знам — тъжно се усмихна Ана — как ще му предам къщата. Ако зимува още една зима — акъла ми не стига. Ама и сам си е виновен, колко пъти му виках: „Хайде, Иване, да си изградим къща“. А той махне с ръка: „Добре де, има време“. На ти сега едно време.

В този момент повеят на вятъра донесе слабо детско гласче:

— Ма-мо-о-о... Ма-а-ми-и-чко, ела си...

Настя погледна Ана въпросително.

— Моята Лизка — каза тя, като се заслуша. — Винаги прави така — посреща майка си. А за да не я е страх, по целия път се обажда...

Ана сви длани до устните си и извика:

— Ли-и-за! Не идвай тук. Скоро ще си дойда!

После хвана припряно дръжката на плуга и се усмихна виновно:

— Разприказвах се, Настенка. А има да се туткам тука още барем час. Виждаш ли там колчето — посочи тя към нивата, — до него трябва да стигна. Е, нищо, поне си излях душата. А като срещнеш Лизка, върни я в къщи.

— Ма-а-а-ми-и-чко-о... — отново чу Настя.

Надигна се на пръсти. В сивата мътилка не се виждаше нищо. Само там на пътя като че ли нещо мърдаше край плета.

Настя се обърна слисано назад. Ана вече крачеше след плуга.

— Я почакай, Ана. — Изтича към Ана и леко я отстрани от плуга. — Иди ти да пресрещнеш Лизка, пък аз ще се оправя тук.

— Не, не... — размаха ръце Ана. — Ти какво... Аз сама... И ти не си от желязо... уморена си...

— Ама никак не съм уморена! — разпалено каза Настя и сама не можа да се познае. — Ако искаш да знаеш, днес изобщо не съм орала.

— Все едно... не може така. Нашата бригада се съревновава с вашата... Ще научи бригадирът, ще си имам разправии...

— Никакви разправии няма да имаш, не си измисляй! Ами ако на мен ми се наложи да си ида в къщи, мигар няма да ми помогнеш?

Пред този довод Ана не издържа.

— Е, щом е тъй — каза тя с треперещ глас, — благодаря ти, Настенка. Веднага тръгвам, дано успея да напаля банята...

Ана беше вече далече-далече, а Настя гледаше ли, гледаше след нея и радостната, щастлива усмивка не слизаше от устните ѝ. После се озърна: безлюдно поле, неми и бездушни звезди над главата ѝ. На няколко крачки встрани стоеше неподвижно, като вкаменено, умърлушено сгърбено конче.

„На ти едно напарване в банята...“ — горчиво се надсмя тя над своите доскорошни мечти и като трепереше цялата от студ, закрета след плуга.

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Всеки човек си има повратен ден в живота. Така беше и с Ана.

Това се случи през един летен празник в родното ѝ село Слуда две-три години преди колективизацията. Открай време пекашинските момци се държаха предизвикателно със слуденчани, но откакто между тях се появи юнак Ваня, слуденчани нямаха мира. Този юнак Ваня се стовари върху им като гръм от ясно небе. Докато беше жива майка му, юнак Ваня никакъв го нямаше. Знаеха само, че вдовица една от Пекашино има син, кротък къдрав мечок, дете сам се впряга в каруцата със снопите, защото си нямат кон. Но майката умря и момъкът сякаш от верига се отскубна: пропи се, из целия окръг се прочу като пръв побойник. Особено си патеха от него слуденчани, които си имаха отколешна вражда с пекашинци — заради ливадите ли или за нещо друго, точно никой не можеше да каже. Но както и да бе, дойдеше ли празник — почваше и боят, и то такъв, че понякога се стигаше и до ножовете и секирите.

В началото на боя Ваня обикновено си стоеше кротко настрана, боеше се да не халоса някого до смърт, но почнеха ли слуденчани да вземат връх, той се втурваше в купчината тела и разхвърляше като кученца всички, които му паднеха под ръка. Слуденчани чакаха случай да си разчистят сметките с юнак Ваня и накрая дочакаха.

В онзи летен празник Ваня дойде в Слуда сам. Беше здравата пиян, с червена риза, разпасан, разгърден, помъкна се безцелно из селото, като се кандилкаше от една страна на друга.

От ъгъла на първата пресечка върху него се нахвърлиха момци и мъже, повалиха го и започнаха да го налагат с каквото им падне. Ваня се изтръгна, скочи на крака, измъкна един кол от оградата и се спусна след слуденчани страшен, окървавен. Гони ги през цялото село, а после, без вече нищо да разбира, се нахвърли върху тълпата жени и девойки, които се разбягаха с вик и писък.

И изведнъж, на няколко крачки от себе си, зърна дребничка мургава девойка в червена рокличка с бели ширитчета, с леки хромови

ботушки с високи токове.

— Хайде де, удари ме! — предизвикателно каза тя и прекрачи напред. — Безсрамник! Налял очи — и морето му до коляно.

От мургавото леко побледняло лице го гледаха с гняв и презрение черни очи.

Без да сваля поглед от нея, с лениво движение Ваня захвърли встрани кола и изведнъж се разсмя. Тя беше толкова малка и тъничка — това сърдито пиленце, че той можеше да я вдигне на едната си длан.

— Ох ти, севдо писана — каза той с пиянска усмивка и протегна ръце да прегърне девойката.

Девойката се отдръпна и плю в лицето му. Тълпата, която ги бе наобиколила в това време, ахна. А Ваня замига слисано, изтри лице с длан, после разтри очи, сякаш искаше да се убеди дали всичко това не става насън, и бавно, усмихнат някак виновно, закрета напред.

След него се понесоха присмехулни викове:

— Пишман юнак! От момичето се уплаши!

— А вие какво сте се разцвилили? — тропна с крак Анка срещу момците. — Радвате се, че един дангалак разгони цялото село!

Ваня се обърна, погледна още веднъж девойката и пак се усмихна стеснително, по детски.

Оттогава зачести в Слуда като вярващ в църква и тръгна подир Анка като няма, неотделима сянка. Пак пиеше и се забъркваше в побоищата, но видеше ли Анка, ставаше по-тих от водата и по-нисък от тревата.

Скоро момците спряха да задирият девойката. На никого не му се искаше да отнесе юмруците на Ваня. Тъжни дни настъпиха за Анка: тръгнат момите на разходка с момците, целуват се и се прегръщат, а тя все сама и сама — само някъде отзад крачи като безмълвен страж Ваня, не сваля от нея ревниви очи, но и не смее да се приближи.

Анка търпя — търпя, но веднъж не издържа:

— Кога най-после ще ме оставиш на мира, непрокопсанико? — развика се тя. — Ходя, сякаш съм прокажена, хората бягат от мен като попарени... Каква съм ти аз на тебе — да не съм ти жена?

Същата вечер Ваня довтаса със сватове. Бащата на Анка, къдрокос мургав здравеняк, погледна с уважение широките рамене на жениха, високата му издута като камбана гръд и даде знак на дъщеря си, че е съгласен.

— Ама защо тъй, татко — замоли се тя разплакана, — че за такъв ли таласъм да ида... Та тоя пияница още първия ден ще ме продаде за пиене...

— От днес нататък капка няма да сложа в уста! — глухо каза Ваня.

— Не ща и да чуя! — упорстваше Анка. — Та мигар съм му прилика, татко? По-добре да не съм жива, отколкото с такъв...

Баща ѝ разпери безпомощно ръце:

— Е, момко, ще прощаваш. Драг си ми, ала да почерням момичето си не искам — едничка ми е тя.

Изчервен от срам, Ваня изхвъркна от къщата, но на прага се спря, обърна се към Анка и твърдо подхвърли:

— Щом съм рекъл — така ще бъде!

Същата нощ изчезна от Пекашино. Мина месец, два — снегът навея къщата му до прозорците, а от Ваня — ни вест, ни кост.

И изведнъж се обади. Един ден през пролетта Анка получи по пощата пакет. В него имаше вестник. Анка нищо не разбираше, разгъна го. От първата страница на „Северна правда“ я гледаше познато лице. Под портрета прочете: „Най-добрият сплавач по Уст-Пинега другарят Пряслин“.

— Виж го ти с какво решил да ме купи — кипна Анка и скъса вестника.

Скоро се върна и самият Ваня. Слезе на пекашинския бряг с нов елегантен костюм, с хармоника. И като гръм го тресна новината: Анка се жени.

Хукна Ваня към Слуда, ала там вече всичко свършило. От двора на Анкиния баща се разотиват последните гости.

— Ех ти, глупчо такъв... — посрещна го посърбналият на сватбата баща. — А казваше уж: „Щом съм рекъл — така ще бъде“. Пихме вече за Анка, току-що я отведоха във Видрино. Пък тя, глупако, си мислеше за тебе.

Скръцна Ваня със зъби, застена. От двора излизаше последният кабриолет. Хукна към него, изхвърли отвътре слисаните сватове, скочи на капрата и подкара като луд.

Какво стана после, не се знае точно — за това не обичаха да си спомнят нито женихът, нито роднините му. Но на другия ден рано сутринта, целият в синини и цицини, с разкъсано сако, юнак Ваня

пристигна като герой пред своята къща и внимателно свали от кабриолета дребничка мургава женичка, която едва стигаше до мишницата му.

— Ама че двойка — мечка и буболечка... — ахнаха пекашинци.

... Сговорно си заживяха младоженците. В приетия срок Анка роди син, а след него децата се нанизаха като маниста.

Ваня умираше за своята Анка, глезеше я, както можеше. Върне се някой път от коситба на личния участък, а Анка с годинака Мишка в ръце, па като ги грабне и двамата и така със смях на един дъх ги изкачи на стръмното пекашинско възвишение.

— На късмета си е паднала... като че е кукла... — завистливо ще подхвърли някоя пекашинка.

И тъй, с този безобиден прякор влезе в пекашинския свят жената на юнак Ваня...

Когато престъпи прага, Анка се изненада от непривичната тишина. В гъстия мрак, разкъсван от червеникавата светлина на газената лампа, се белееше гладко вчесаната Лизкина главичка, наведена над масата. Поскърцваше перо.

— Защо е така тихо днес? Къде са децата?

Лиза трепна. Невзрачното ѝ широкоскулесто лице със зелени очички в миг просия:

— Пък аз не те и усетих.

Тя скочи пъргаво от масата и шляпайки с босите си крачета по пода, затича към майка си.

— Децата, викам, спят ли? — пак запита Ана, като се послуша.

— Че какво ще правят? Напиха се с мляко и се качиха на печката.

А ти защо се забави? Чаках те, чаках — Семьоновна издои кравата.

Ана приближи до пейката пред печката и седна.

— Е, слава богу, че поне кравата няма да доя.

Притисна гръб до топлата печка и блажено затвори очи.

— Чакай да ти сваля ботушите. Ще ти дам валенките от печката.

Напекли са се.

Топлите чевръсти пръсти на дъщеричката ѝ зашариха по лицето ѝ, заразвързваха шала.

— Не бързай, още работа ме чака. Нека само минутка да поседя така. Съвсем съм се вкочанила днес.

— Как няма да се вкочаниш! Я какъв северняк духа — ужас. Петруха Васин счупи стъклото в нашата класна стая — едва изтраях. Надежда Михайловна казва: да се възстанови. Майка му ще му одере кожата. Сигурно от техен прозорец ще трябва да го свали... Къде може да се намери сега стъкло.

Топлината се разлива по гърба на Ана като вълна. Бодрото приглушено гласче на дъщеря ѝ я унася като котешко мъркане.

— Бригадирът днес кара ли ти се?

— Че за какво да се кара? — отговори Ана отпуснато, със затворени очи.

— Казват, че тия дни те е навикал нещо. Стар дивак!

Ана се намръщи недоволно:

— Я остави тия приказки, глупачке. Може ли такова нещо?

— А той защо се кара? Кавгаджия такъв! Сина му убиха, а старата сега...

— Я да млъкнеш!

Ана се отдръпна от печката и закопча фланелата си.

— Къде е Мишка? Запалих банята на идване, да донесе барем вода.

— Къде може да е? Като че ли не знаеш. Улиците мери.

В тъмния ъгъл до вратата върху дървения креват захленчи, заплака Татянка.

— У, да ти се не знае, усети те — закани ѝ се с юмрук Лизка.

— Добре, добре, дай я тук — каза Ана и разкопча ватенката си.

Още щом се озова на коленете на майка си, момиченцето жадно, с две ръчички се впи в гръдта ѝ, но скоро пусна и заплака.

— Вземи я — уморено каза Ана. — Ще ида да нагледам банята.

— Поревии си, поревии си, лигло — нареждаше Лизка, като поемаше детето. — Готова е да изяде майка си...

Когато се върна от банята, къщата приличаше на мравуняк. Ясно — прибрал се е! Мишка, който се търкаляше с по-малките си братчета на пода, стана и седна на столчето.

— Не те е срам! Майка ти и на нивата блъска, и банята пали. Мигар ще ти изсъхнат ръцете, ако пренесеш вода?

— Пак занарежда... Отде да знам, че си се захванала с банята?

— Безсрамник неден — застъпи се за майка си Лизка, като се надигна от пода с мокър парцал в ръце. — Не ме гледай такъв, не ме гледай — няма да ме уплашиш. Ама вече ще пишем на татко... Нали, мамо?

— Добре, хайде стига. Пригответе се за банята.

Дечурлигата се заблъскаха, хвърлиха се към прага да дирят дрехите и обувките. Развикаха се, задърпаха се: „Мойе йе“. „Не, мойе йе.“ „Дай ми го.“ Забравена от всички на пода заплака Татянка.

— А ти какво се мъдриш като кум? Специална покана ли чакаш?

— Няма да дойда! — промърмори Мишка и отвърна очи.

— Как така няма да дойдеш? Искаш да потънеш в мръсотия ли? И миналия път се измъкна.

— Няма да дойда и толкоз. Дотегна ми!

— Дотегнах ли ти? Ще те науча аз тебе...

В гнева си Ана грабна ремъка от закачалката и се устреми към скочилият от столчето Мишка, но в момента, когато замахна, погледът ѝ попадна на брадичката на сина ѝ — и ръката ѝ трепна.

Надраснал е майка си. Тя гледаше изумено застаналия пред нея висок, дългорък, някак непознат ѝ юноша, извил сърдито черни очи настрани. Трябваше дори да отдръпне малко глава назад, за да разгледа лицето му. Цял бащичко! Само очите и мургавостта нейни...

Изведнъж ѝ хрумна смътна догадка:

— Пък ако искаш, влез пръв, в най-горещото, а? Докато ние се приготвяме, ще се изкъпеш...

Забеляза как светнаха очите му.

— Аз за минутка, ей сега!

Хлопна вратата, вратницата...

Да, така е — срамува се от майка си.

Лизка, която наблюдаваше от началото тази сцена, гледаше майка си с широко отворени очи. Беше засегната до дъното на душата си. Така ли? Цяла вечер хайманува, а сега на него най-горещото!

— И аз ще ида с него.

— И аз, и аз — развикаха се малките.

Ана не можа да сдържи усмивката си:

— Ама че го измисли, глупавичката ми. Нека се измие сам.

Насмешливата усмивка на майка ѝ окончателно смаза Лизка. Устните ѝ затрепериха и тя заплака:

— Ти мене хич не ме жалиш. Все Мишка, та Мишка, а той? Нищо не ти помага. Аз и пода измих... Надежда Михайловна и днеска попита: Имаш ли си, Лиза, друга рокличка? А ти уши риза на Мишка...

— Ох, ти си ми още по-голяма грижа — въздъхна Ана.

— Съвсем не съм ти грижа — още по-силно заплака Лизка. — Мислиш ме за най-глупавата. А хората ми викат умница. И одеве Семьоновна, като доеше кравата... Каква си, вика, Лиза, къщовница...

— Недей, недей... — Ана привлече към себе си момиченцето, прегърна го. — Умница си ми ти, най-хубавата си ми... Виж я пък тая мама: момиченцето измило пода, а тя дори не забелязва. Мишка нарочно изпратих преди другите. Да не ни пречи. А без тебе къде мога се оправи?

... Като изкъпа едно след друго малките, Ана ги изпрати в къщи с Лиза и остана сама в банята да изпере белъото. После го просна над камъка — да изсъхне до сутринта — и чак тогава се повлече към къщи.

Децата вече спяха. По масата съдове, лъжици. Надникна в едно гърненце, в друго — нямаше мляко, изяде няколко студени картофчета и едва се довлече до леглото. Легна, замушка одеялото под децата и придърпа до себе си Татянка.

„Мишка се срамува от майка си“ — спомни си отново тя и в същия миг всичко се завъртя и люшна пред очите ѝ.

Присъни ѝ се Иван, тяхната младост. Ту виждаше как крачат всред високата дъхава ръж, ту изведнъж се озоваха сред разцъфтяла ливада. И така изнемогна от жегата, че не можеше ни ръка, ни крак да помръдне. А Иван я прегръщаше, галеше.

„Иване, Ваня, децата ни са големи...“ „Те спят, спят“ — смее се Иван. „А Мишка, Мишка — уплашено шепне тя. — Чуваш ли го, чуваш ли как тропат?“

Тук се събуди. Беше съмнало вече. На прозореца чукаше бригадирът.

— Идвам, идвам... — отговори Ана и се надигна от леглото.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Сеитбата на зърнените култури беше към края си. През последните дни хората почти не лягаха: денем работеха на колхозното, а вечер и нощем се трепеха на личните си участъци.

Измъчените през деня коне трябваше да се теглят насила, пък и те не достигаха. Справяха се кой както може: едни впрягаха кравичката си, а които бяха по-силни, се сдружаваха; хванат се три-четири жени, впрегнат се в плуга и теглят. Но най-много се уповаваха на лопатите.

Анфиса тичаше при един, при друг, молеше ги — почакайте още ден-два, да свършим колхозното, ще помогнем и на вас. Но хората бяха сякаш побеснели: в задните дворове, зад гумната звънтяха и дрънчаха лопати, задъхваха се от напъване впрегналите се жени, бъхтеха се в тегличите слабички, шашардисани кравички. Дечицата — неопитни помощници — палеха огньовете, печеха прораснали картофи, а денем заспиваха седнали на чиновете...

Степан Андреянович ден след ден отлагаше своя участък: бригадир е все пак, пък и колкав му е парцелът за две гърла — педя място под прозорците му, но най-накрая отстъпи пред Макаровна.

— Че може ли тъй — надумваше му тя всеки ден, като се върнеше от нивата. — Времето си минава, а у нас като в хан — да те е яд да погледнеш. Какво е виновна земята...

Цялата пролет Макаровна не си подаде носа от къщи. Докато Степан Андреянович се мятеше в треска, тя горе-долу се крепеше и се влачеше насам-натам, но щом се надигна старецът — същия ден легна.

Денем лежеше на леглото, по цели часове бълнуваше за своя Васенка. Понякога молеше мъжа си да я сложи до прозореца и по цял ден, докато не се върнеше старецът от нивата или не се отбиеше някоя бабичка, седеше сама до прозореца, гледаше към зеленчуковата градина, към поляната под възвишението, която бавно изпъръхваше, към далечната студена Пинега.

Празно, тъжно стана в дома на Ставрови. Преди поне се чуваше гласът на Егорша, а сега и него го нямаше. Майка му го извика за

сеитбата. Можеше да се справи и без сина, сама живееше, но Степан Андреянович не настоя: никога не бе го теглило сърцето към дъщеря му, а откакто я ожениха в чуждо село, стана му съвсем чужда. Срещаха се само на големи празници около трапезата.

Старецът крачеше уморено след плуга и не можеше да се познае. С каква радост и настървение се нахвърляше някога на своята градина: тореше я — изгребваше тора до последната лопата, как трепереше само над земята — прехвърляше едва ли не всяка шепа пръст през ръцете си. А сега — като че ли тя изобщо не съществуваше... На височинките често спираше, гледаше падналата ограда отвъд бора, килналата се на една страна баня. Всичко се разпада, руши се пред очите ти, трябваше да се поправя, но какъв смисъл имаше... Колко им трябваше на тях със старата? После се сепваше: Макаровна гледаше от прозореца — и отново браздеше градината.

Степан Андреянович се зарадва, когато на пътя отвъд градината се показа Мишка Пряслин. Вървеше с клатеща се походка, пъхнал ръце в джобовете, леко прегърбен — стесняваше се явно от високия си, не за годините му ръст.

„На баща си се е метнал — помисли си Степан Андреянович. — Я как върви — като че на люлка се люлее.“

Той спря коня и приближи до оградата. В беззвучния вечерен здрач (сега бяха белите нощи) му се наби в очи мрачното, сърдито лице на момчето.

— Трябва ни някакъв кон... да разорем личното... — измърмори под нос Мишка, без да поздрави и без да го гледа.

— Кон ли? Че в конюшната няма ли?

— Какво питаш? Кой въведе тоя ред? Без твоята заповед конярят няма да даде.

— Сега ще даде. Засяхме вече, речи го. Ами как сте със семето, Михайло? — викна след него Степан Андреянович. — Да помогна нещо?

Мишка рязко се обърна и измери бригадира със студен, презрителен поглед:

— Няма нужда, знаем я твоята помощ. Не сме малки вече!

Степан Андреянович плюна и се ядоса: „Същински майчишко, кученцето му с кученце. Една педя е тя от земята, ала гордостта ѝ — царска. Минава днес — навирила нос. Я глей, и момчето надъхала. Е,

поскарах ѝ се оня ден, поразпалих се... Че как иначе? Чакали я вкъщи, а вместо нея, ха де — Настя, пък отгоре на туй те хокат — нямаш жал към дечицата. А немеца много го е грижа за дечицата...”

Като изора градината, Степан Андреевич отведе коня в конюшнията и се отби в управлението. В канцеларията беше само Анфиса. Седеше до масата, подпряла глава с ръка, със стара ватенка, със забрадка — явно току-що бе дошла от полето.

— Е, председателю, готви черпнята, утре свършвам — опита да се пошегува Степан Андреевич.

— То, свате, и без почерпка главата ми се върти...

През откренатата врата на счетоводството долетя тихичко хихикане.

— Пак ми обърка книжата. Не ми пречи, чуваш ли, не ми пречи — превзето мълвеше някаква жена и пописваше от удоволствие.

Степан Андреевич погледна питащо Анфиса.

— Счетоводителката Альона с кавалера си... Николай Съомин. Гледам, че май е бременна.

— За срамотите! — поклати глава Степан Андреевич. — Хората воюват... Та нали май Петка ѝ беше годеникът?

Анфиса махна отпуснато с ръка:

— Приказвах ѝ. Не ще и да чуе. За работата, казва, изисквайте, но за другото не съм длъжна да ви се отчитам.

Степан Андреевич въздъхна и седна до масата. На лице Анфиса му се стори някак посърнала — под очите кръгове, носът се изострил — цялата синя — зелена.

— Ти, Петровна, да не си болнава, или пък... нещо не върви?

— И да не си болен, ще се разболееш! Ей сега звъняха от районния комитет, питат колко даваме над плана, а ние... ох!

— Че какво ние? Времето още държи. Пък и колко пустееца земя има.

Анфиса стана, притвори вратата към счетоводството и заговори шепнешком:

— На тебе пръв ще кажа, свате. То не само над плана, ами и това, дете е останало, не знам как ще го засеем.

— Че защо така?

— Зърно няма.

— Как така няма? Къде се е дянало?

— Там е работата я. Отидох одеве със склададжийката да изгребем последната ракла, бръкнах с ръка, а то семето на половин метър, отдолу дъска. А аз, глупачката, я приех от Лихачов за пълна.

— Ама за такава работа — почервения Степан Андреевич — му е малко на Харитон да го съдиш!

— От него ще търсиш отговорност. В района пак си му вярват. Пак се разпорежда с обоза в горското промишлено стопанство. А и с какво ще докажеш?

— Тогава пък от Клевакин! Той се разпореждаше с всичко при Харитон.

— Ще се отметне... Ще рече: отде да знам аз, нищо не съм подписвал и край. Ох, че ме цепи! — хвана се Анфиса за главата. — Защо трябваше неграмотната жена да избират. Казвах аз на събранието, ала послушаха ли?

Вратата на счетоводството отново се пооткрехна. Чу се лениво потракване на топките на сметалото.

— Ако се съди по сърце — важно казваше „специалистът по тънката част“, — то нашата любов си е съвсем истинска. С мен няма да пропаднеш, Альона Северяновна. Специалността ми е такава...

Степан Андреевич скочи и блъсна вратата.

— И какво ще правиш сега, дъще? — попита той след малко.

— Знам ли, свате.

— Ами ако се дигнем, па право при районното началство? Така и така, ще речем — баш както си е, а? — предложи, след като помисли малко, Степан Андреевич.

— И това ми идеше на ум. Ала откъде у тях семена? Друго е сега времето. Пък и в съседните колхози всичко е изцедено.

— Тогава и аз не знам. Дали пък да обложим домакинствата? Нали е война — стискай зъби и стягай колана.

— Не, не бива така. Аз и да не засея своето — нищо, а другите какво ще правят без него!

Степан Андреевич отново се замисли, после вдигна изведнъж глава:

— А колко свое семе имаш, свате? Ще се събере ли един чувал?

— Горедолу един. Два бяха, ала на Ана Пряслина дадох. „А, ето защо момчето ми виреше нос одеве“ — спомни си Степан Андреевич разговора с Мишка.

— А колко трябва, за да се досее? Седем ще стигнат ли?

— Абе и шест ще са достатъчни.

— Тогава виж какво... — Степан Андреянович изскърца със стола, наведе се над масата. — Твоят и моя чувал — ето ти ги два. Другото ще съберем шепа по шепа, зърно по зърно. Мигар някой ще откаже?

До пладне на другия ден бяха събрани осем чувала зърно за посев. Софрон Игнatieвич, Марфа Репишна, Варвара Иняхина и още неколцина колхозници отсипаха половината от семето си. Беше решено да не се взема от големите семейства, но малцина бяха онези пекашинци, които не отделиха нищо.

Фьодор Капитонович в началото се поуплаши, обходи един-два пъти хората от бригадата си, пустосвайки най-цветисто безразсъдния Харитошка, но накрая и той донесе непълна кофа зърно.

— Ти прощавай, Петровна, че не е кой знае колко — каза той в хамбара, като срещна погледа на Анфиса. — Толкоз има, толкоз давам... Ама дет има една дума — на харизан кон зъбите се не гледат, тъй викам аз.

В замяна на това на заседанието на управата Фьодор Капитонович пръв подсказа къде да хвърлят последните семена.

За три дни бяха разорани и засети няколко пустеещи ниви до Сухото блато.

Последната нива досяваха по тъмно. Избраха по-силни и издръжливи хора от всички бригади. Трябваше да исчат с лопатите тежки чимове, да ги изтръскват и изнасят на слога. Над нивата лежеше гъста, дразнеща прах. Работеха мълчаливо, бързаха да се приберат — да измият в банята мръсотията, натрупана по време на сеитбата. Само Варвара Иняхина, която изобщо не можеше да издържа на мълчанието, току подхвърляше от време на време по нещо.

— Ех, къде да беше както преди — въздъхна тя, като се изправи, — сега цяла седмица щяхме да се веселим.

— Ти се оправи първо с картофите, веселбарке! — подвижна ѝ Трофим.

— Че какво бе, Трофимошка — живо, без обида отговори Варвара, — като му обърнеш една чашка, картофите сами ще се наместват след ралото!

— Варвара, я се понагласи — изтърси Марфа, — мъже идват!

— Ама си и ти, Марфинка — уж се засрами Варвара, но като видя, че по пътя идват Лукашин и един непознат мъж, припряно взе да придръпва роклята си.

— Сигурно някое началство — предположи Степан Андреянович.

— От едно началство до друго има разлика! — не пропусна случая Трофим да жегне приятеля си. — Този е от голям калибър! Я глей как крачи — като че печати удря по земята.

— Това е Новожилов, новия секретар на районния комитет — усмихна се Анфиса и изтри ръце в престилката си.

Новожилов беше плещест и дебел, като застарял бор, израсъл на простор. Пълните му прасци напъваха до спукване кончовите на прашните му ботуши. Когато приближи, всички се загледаха в едрото му подпухнало лице, оросено с капчици пот.

— Е, другари, засяхте ли?

— Засяхме — сдържано отговориха колхозниците, като разглеждаха любопитно новото началство.

— Поздравявам ви, поздравявам ви! — Новожилов стисна здраво и делово ръцете на всички и се обърна към Анфиса: — А колко е над плана, председателско?

— Към четири хектара.

— Е, виждате ли — омекна изведнъж Новожилов, — а каква паника вдигнахте.

— То за засяването — засяхме — каза Анфиса, — но какво ще се роди... Земята тук е една — само дето се вика земя...

— Нищо — вдигна безгрижно глава Варвара, искайки явно да привлече вниманието на началството. — Като не израсте в земята, на сълзи ще стане.

— Така си е, на сълзи — мрачно се съгласи Марфа. — От гърлото си го отделихме, та го посяхме.

Новожилов стисна челюсти и огледа с тежък поглед зачимената нива.

— Не, другари! — каза той замислено. — Това не са само сълзи. Това е нашата сила. Колхозната сила, пред която Хитлер няма да издържи. Това са хектари на нашата победа.

Някой дръпна вече няколко пъти Анфиса за ръкава. Тя се обърна. По-бял от платно, пред нея стоеше Митенка Малчугана.

— Ивана Кириловича... Юнак Ваня убили...

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

Цяла нощ над Пекашино ви и се мята зъл северняк. Превиваха се, свеждаха се до земята измръзналите, страшни в голотата си дървета, жално дрънчаха стъклата в рамките, тъжно мучаха в оборите гладните добичета, които не се надяваха да дочакат топлите дни.

И през цялата нощ, завряла глава във възглавницата на пода, пъшкаташе и стенеше смазаната от мъката Ана.

Тежките болезнени стонове на майка му разкъсваха сърцето на Мишка, той лежеше, стиснал зъби, потънал в гореща пот.

Тя притихна на разсъмване. Мишка се надигна с мъка, като след тежка болест, седна на края на кревата и отметна от челото си мокрите коси.

Развиделяваше се. Малките прозорчета пламтяха от студените отблясъци на зарята, от мивката до прага капеха приглушено капки вода.

Като стъпваше внимателно с босите си крака, той приближи до майка си. Тя лежеше по очи, притиснала лице в мократа възглавница, стиснала я конвулсивно с ръце. Старата, разпорена на подгъва рокличка се бе събрала над коленете, краката ѝ бяха в мръсни, оплескани с глина ботушки, бархетната забрадка се бе смъкнала — както си е била, така е паднала в забрава. Мишка взе от кревата своето одеяло и грижливо покри майка си.

Гледаше я и по лицето му течаха сълзи. Никога не беше се замислял каква е майка му. Майка като майка — и толкоз. А тя каква била — мъничка, слабичка и хлипа насън като Лизка. А от двете ѝ страни, като разпилени дръвца за горене, дечица: белоглавата Татянка с протегнатата към майчината гръд ръчичка; Лизка с подпухнало, посиняло лице — тя разбира всичко; притиснатите един към друг Петка и Гришка; бузестият, топличък в съня си Федюшка.

Мишка гълта мълчаливо сълзите си, гледа сестричките ѝ братчетата си и за първи път в детския му мозък трепва мъчителна мисъл: „Как ще живеем без баща?“.

Зад къщата, някъде из задните дворове, зави, задави се самотно, уплашено куче. Пред входа издрънча падналата от гвоздеа празна кофа и с грохот се затъркаля по стълбите. И тозчас навън се надигна вихър. Слънцето изгряваше в облак от прах и пясък...

После Мишка пак лежеше в леглото, мислеше за баща си, опитваше се да си го представи на война, в боя, в атака — но не можеше.

Пред очите му изплуваше съвсем друго. Спомня си как баща му го качи за първи път на коня... Конят силен, висок. Мишка хем се радва, хем го е страх, хваща се с ръце за гривата, но силната ръка на баща му го изправя: „Не се плаши. Мишка!“. Ту се вижда с баща си на сенокос, в сред гъсто израсли треви, ту седнал във висока каруца върху дъхави ечемичени снопи. А зад него пак веселят, ободряващ глас на баща му: „Дръж се на завоите!“. После си спомня горещо лятно утро. Баща му е в черна сатенена риза — като сега вижда тази черна, лъщяща на слънцето риза — и със замах цепи дърва пред входа. До него стои майка му с ведрото за доене и моли: „Пийни поне мляко за път“. А сълзите текат по лицето ѝ.

Изведнъж женски викове и плач раздират утринната тишина, затракват каруци. Майка му се втурва вкъщи, като разплисква млякото.

Баща му забива секирата в дръвника и се заслушва. После дълго гледа Мишка и накрая казва тихо: „Е, да вървим, сине“.

И ето ги в градината, зад хамбара. Баща му пак го гледа, иска да му каже нещо. В това време изпод покрива на хамбара изпърхва врабец. „Гнезденце! — прошепва Мишка. — Чакай да се кача.“ „Не бива“ — смръщва вежди баща му „Иван, Ваня... Къде си?“ Това е майка му. Баща му се изправя, махва с ръка и тръгва към къщи. Пред входа се обръща рязко, притегля Мишка към себе си, гледа го право в очите и пита: „Разбра ли ме, сине? Разбра ли, синко?“. Какво искаше да му каже? Какво? Мишка заспа, без да намери отговора.

Утрото в дома на Пряслини започна с обичайния вик:

— Ма-мо-о, гладен съм!

Ана се надига бавно с охкане и се помъква да запали печката. После механично, по навик, се залавя ту с едно, ту с друго, ходи из къщи като в мъгла. Децата се завират плахо по ъглите, а Мишка върви

мълчаливо по петите на майка си, захапал устна, за да не заплаче, довършва онова, което е започнала тя, и няма сили да я погледне в лицето.

Когато се върна с пълните кофи от кладенеца, завари у тях Анфиса Петровна. Говореше нещо на майка му, но тя седеше на пейката и само клатеше глава:

— Нищо... нищо не зная...

— Казвам на майка ти — обърна се Анфиса към Мишка, — да вземем да опитаме тия тримата — тя посочи Петка, Гришка и Федюшка — да ги приберат в детски дом, а?

Притихналите деца се бяха втренчили като онемели в по-големия си брат. Той задиша тежко, сведе очи... Боси, от ранна пролет с напукани от водата и калта крачета...

— Не — рязко вдигна глава той, — никъде няма да ги даваме.

Наскоро след Анфиса Петровна дойде Степан Андреевич. Застана нерешително на прага и загледа през замрежените си от сълзи очи нещастната Ана, седнала неподвижно на пейката с наведена глава, осиротелите, смазани от мъката деца.

Лизка свали от коленете си Татянка, приближи до майка си и я докосна по ръката:

— Мамо, бригадирът е дошъл.

Ана вдигна глава и се заоглежда неспокойно:

— А? Бригадирът ли? Аз сега... ей сега... И почна припряно да се забражда.

Лизка заплака. Мишка се извърна.

— Ана, недей... недей, Ана... Мигар ти е до работа днеска?

Степан Андреевич прекрачи към нея и я прегърна през раменете.

Тя зърна треперещите му устни, сълзите, които капеха по разрошената му брада и изведнъж се притисна със стон към гърдите му, разтърси се в ридания. Децата я наобиколиха от всички страни и също заплакаха горчиво.

С корава, загрубяла длан Степан Андреевич галеше Ана по главата, милваше децата и като се давеше в сълзи, повтаряше:

— Ха така... така е по-добре... Нищо, нищо..., такава ни била орисията...

На излизане повика Мишка. В пруста посочи към тъмния ъгъл:

— Донесъл съм там чувалче брашно — и тръгна навън, като стъпваше тежко по скърцащите стълби.

Два дни по-късно Пряслини седнаха да закусват в дълбоко мълчание. Празното досега бащино място на масата зае Мишка. Като видя това, Лизка заплака на глас:

— Нямаме си татко вече, маминко...

Ана я погледна строго:

— Престани.

Миша, затаил дъх, изтръпнал, наблюдаваше майка си изпод вежди. Ана гледаше удивена сина си, обърса сълзата от лицето си и мълчаливо кимна с глава.

Мишка се изправи и като огледа бавно, със строг поглед притихналите деца, започна като баща си да реже и раздава хляба.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

Засяха, отдъхнаха горе-долу и зачакаха лятото, но сега започна най-страшното: откъм полето пак задуха севернякът. Свирепи слани попариха първите зелени злакове, ожариха до черно нежните завръзи по дърветата. В полето беснееше небивал вятър — над нивите се виеха стълбове прах. По стръмнините на Широкия хълм издуха почвата до камък — настървени птици кълвяха откритото зърно.

От рева на гладния добитък човек можеше да се побърка. Какво ли не правеха, как ли не се бяхтиха хората, за да спасят животните! Ден и нощ сечаха шубраки, косяха ракитак, отдираха мъх от стари пожарища, изправяха с въжета измършавелите крави, привързваха ги към яслите и все пак те грохваха.

Вечер, когато над черния горски хребет отвъд реката се издигаше месечината — огромна, кървавочервена, ужас обхващаше хората. Някъде откъм горичките долитаха на ята гладни врани и кръжаха над оборите чак до сутринта, огласяйки селото със зловещите си крясъци.

Дълголетни старици, които не помнеха през живота си такава напаст, шепнеха суеверно:

— Ще загинем... иде краят на света...

Анфиса слушаше всичко това и не можеше да успокои хората с нищо. Нея самата я утешаваше Степан Андреевич, който все още се крепеше:

— Нищо, то си е тъй, с шуба сееш, по риза жънеш.

Така мина седмица.

И една сутрин, когато отчаяните хора бяха загубили всяка надежда, че лятото ще дойде, севернякът внезапно стихна. През оловната мътилка плахо и неуверено надникна синьо око небе. После в далечината, отвъд белите развалини на манастира, глухо избоботи — над селото плъзнаха тъмни тежки облаци. Пълзяха бавно, кълбяха се заплашително и властно чак до хоризонта. Над Пекашино притъмня, всичко притихна. Дори гладният добитък се смълча в очакване. И изведнъж оглушителен грохот разтърси земята...

Навред по селото се хлопаха врати, вратници. Хората, навлекли каквото им бе паднало под ръка, тичаха навън, поставяха чебърите под потоците вода и си подвикваха радостно едни на други под буйния дъжд. По разпенените локви тичаха като жребчета босоноги дечица, прекарали цялата пролет вкъщи.

Започна краткото северно лято.

След няколко дни Лукашин, който се настани задълго в Пекашино в ролята и на постоянен пълномощник на районния комитет, и на фронтовак отпускар (всички го жалеха), излезе в полето. Това, което видя, приличаше на чудо.

По влажните, димящи с лека пара ниви с изкълвани тук-там кълнове, отстрани на пътищата и пътеките, обточени с нежна зеленина, по съживените горички — навред шестваше ликуващо лято. И не се интересуваше нито от войната, нито от човешките горести.

Дърветата се бяха разлистили: събудилите се комари, макар и да не досаждаха още с бръмченето си, се виеха на стълбове над угнилите купчини ланшен тор; по клонките се чистеха птички, които сменяха перушината си — към влажната земя летеше бял пух. Всичко, всичко приветстваше закъснелия празник на лятото. Дори и младата борова горичка, студена и равнодушна към радостите като истински сибиряк, беше разперила срамежливо розовеещи свещички, посипани с бяло брашно.

В краката на Лукашин току подскачаха ококорени непохватни жабки и шляпаха по корем в топлите локвички, гъмжащи от най-различни водни гадинки.

Край старата хралупеста върба, израсла точно на кръстопътя, Лукашин спря, привлечен от необикновения шум отгоре. Над жълтите мъхнати реси, увиснали нагъсто от черните изкривени клони на грохналото дърво, се трудеха огромен рояк тромави диви пчели, наричани по тия места медуници, излетели явно за първи път от хралупата. Пак тук под върбата, напечени от слънцето, весело сновяха насам-натам неуморните работливи мравки, заети с изграждане на стопанството си.

Подухна ветрец и по лицето на Лукашин се посипа топъл меден прашец. Две-три ресички паднаха в средата на мравуняка. Лукашин

загледа с любопитство каква тревога се вдигна в мравешкото царство. Около ресичките закипя яростно сражение. В помощ на смелчагите, влезли първи в боя, бързаха от всички страни, като се катереха едни връз други, все нови и нови пълчища мравешки поданици, бог знае кога и как призовани, и скоро оглозганите скелети на ресичките бяха прибрани надеждно в мравешката къща.

Неясни мисли, далечни, някъде от друг свят спомени присвиха сърцето на Лукашин. Но наоколо беше така чудесно, толкова хубаво, че скоро отново го завладя тържеството на битието.

В буренясалия усоеен ручей поизми ботушите си, после бавно, като вдишваше боровата прохлада, се изкачи на хълма и замря на място.

Забулена в зелена мъглица, пред него трептеше и искреше на слънцето млада брезова горичка. Обхвана го несравнимо с нищо чувство на целомъдрена чистота, на възторжено удивление и дори на плахост. И друг път бе изживявал такова нещо.

Малко преди войната му се случи да посети Кавказ. Морето беше приказно, снежните върхове излъчваха розово сияние, кипарисите се извисяваха към синьото небе. От всяка клисура напираше буйна сочна зеленина, въздухът бе толкова гъст и ароматен, че човек си мислеше — само с него може да утоли глада си. А северната земя, обляна в слънце, му се стори толкова бедна и жалка. И все пак от време на време, много добре помни това, току му домъчняваше...

Когато в прохладното здрачно Подмосковие се замяркаха през прозорците жълти горички сред зелени ливади, той разбра — липсваха му тъкмо тези, тъкмо такива обикновени брезички. И всичките му съседни по вагон, които по целия път непрестанно се възхищаваха на красотите на Кавказ, изведнъж се поумириха, притихнаха и като него не отместваха поглед от прозореца.

Слушал беше или може би бе чел някъде, но беше запомнил поверието, че до идването на русите в Сибир уж нямало брезки. И сега, като съзерцаваше развълнуван тези жизнерадостни снежнобели дръвченца, той си представи пътищата на руския човек по земята, отбелязани с брезови горички.

Такъв си е той, нашият човек — не се е извил още първият дим от комина, а гледаш — някъде току до прага се полюшва на вятъра

тънколиста бреза. И където и да е, в който и чужд край да захвърли съдбата руския човек, дори и в далечните топли страни, където няма зима, душата му тръпне в хлад и студ без тебе, бреза...

Някъде в горичките глухо и неуверено изпробва гласа си кукувица и замлъкна.

„Малко години ми отброяваш днес“ — помисли си Лукашин.

Но кукувицата промени сякаш решението си и след това дълго и щедро пророкува своите предсказания.

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

Още от прага брезентовата чанта и каскетът полетяха към кревата. Край! Широка радостна усмивка уми слабото дългокосо лице на Мишка, продухано до черно от пролетните ветрове. На ви сега! Решили бяха да го оставят на поправителен изпит, а той взе, че натри носа на всички. Направо с щурм превзе граматиката! Седем дни и седем ноци кълва. А пък ако зубреше толкова, колкото тая Дунярка, не се знае кой щеше да бъде пръв ученик.

Мишка смъкна от закачалката старата, избеляла от носене и пране рубашка на баща си, намъкна я и се зае с ботушите. Тези широко запретнати ботуши — също като при френските мускетари — бяха гордостта на Мишка. Сам си ги измайстори. Отрязва кончовите от стари ботуши на баща си, прикрепил ги към кожени обувки и ето ти ботуши — няма нужда да се занимаваш всеки път с връзки, а когато се наложи, може и през вода да прешляпаш.

Мишка се преоблече и бавно приближи до старичкото, наплюто от мухите огледало. С бащината рубашка с навити ръкави (тя висеше на него като на прът), с голям ловджийски нож, затъкнат в колана, с необикновения модел ботуши, в кончовите, на които лесно можеше да скрие цялото си лично имущество, му се стори, че е вече достатъчно внушителен и голям. Мишка излезе на прага и си придаде строг и сериозен вид. Долу на пясъка, натоплен от слънцето, се беше пръснала босоногата тайфа. Наведена над дебел чворест пън, засукала ръкавчета, Лизка приготвяше питки от кал. Правеше ги много старателно: потупа калта с ръчички, плюне, пак потупа, после ги посипе със ситен бял пясък и ги пъкне в „печката“ — старо, поръждавяло парче желязо, мушнато в една пукнатина на стената.

Петка и Гришка, мълчаливите русокоси близнаци, които толкова си приличаха, че съседските деца вечно ги объркваха, й носеха в консервени кутии вода — гребяха я от една локва; поуголемила се доста след дъжда. Малко по-встрани от Лизка седеше на пясъка рижиат като слънчоглед Федюшка, който не приличаше на никого в

семейството. Нацупил устни, той попоглеждаше изпод вежди сърдито към Лизка — явно не беше в настроение. В краката му пълзеше доволната Татянка, цялата овъргаляна в пясъка. „Аха, Фьодор Иванович — усмихна се Мишка, — днес е твой ред да си бавачка!“ Ако Татянка отпълзвяваше много встрани или пък досадно лазеше към него, Федюшка издебваше, когато Лизка не го гледа, и я шляпваше по голото задниче, но Татянка само се смееше.

„Я го виж хитреца“ — помисли си Мишка одобрително, тъй като изпитваше особена симпатия към този риж разбойник.

— Как е, дребосъци, играем ли? — каза Мишка снизходително, като слизаше по стълбата и примижаваше от слънцето.

— Ела да си играем, Миша — плахо предложиха Петка и Гришка.

Мишка се начумери недоволено. Тия пък като че не разбират с кого си имат работа! Приблужи до Лизка и посочи с носа на ботуша към пъна, отрупан с разни плочки и чирепчета:

— Я прибери това. Направи място човек да седне.

— Друго да искаш? — озъби се Лизка, но освободи пъна.

Мишка се разположи важно и праметна крак връз крак като възрастен.

Лизка и братята се втренчиха в него с тревога и любопитство, приблужи дори и Федюшка, решил, види се, че сега е свободен от наглеждането на Татянка.

Мишка бавно изтегли ножа и като поглеждаше скришом към децата, почна да си реже ноктите. Децата гледаха със зяпнали уста как ловко и безстрашно си служи с огромния ловджийски нож. Това възторжено отношение към неговата особа ласкаеше Мишка. С какво още да вземе акъла на тези лалугерчета?

Извади от джоба на рубашката щипка останал отпреди домашен тютюн, сви си цигарка и секна искра пред очите на изумените малчугани. Но не се получи това, което му се искаше. Още след първото дръпване се закашля, от очите му потекоха сълзи.

— Тютюна не го бива — рече за оправдание Мишка, като се давеше от дима.

— Ще кажа на мама, да знаеш — заплаши го Лизка. — Тя ще ти даде да разбереш, пушачо.

Мишка не очакваше такава реакция и се смути, но веднага се съвзе.

— Какво като й кажеш — независимо вдигна той рамене. — Аз съм най-силния в училище.

После се позабави, като търсеше най-солидните думи, изправи се изведнъж и каза на Лизка със заповеднически тон:

— Тичай в къщи и донеси някакъв конец.

Тя се спогледа с братята си, но не посмя да не се подчини. Когато конецът беше донесен, Мишка нави още по-високо ръкава на дясната си ръка и здраво я пристегна с жилавата нишка. Децата го наобиколиха плътно, протегнаха шии и заследиха всяко негово движение.

— Е, малчугани, гледайте — каза доволен Мишка. — Такова нещо няма да видите никъде другаде през целия си живот.

Напрегна се така, че черните му гъсти вежди се събраха над носа му и като скърцаше със зъби за по-голям ефект, бавно започна да сгъва в лакътя стиснатата си в юмрук ръка.

— Прас!

Децата ахнаха. Впилият се в бицепса конец се скъса.

Мишка стана и с вид на човек, свикнал с възторженото отношение към постъпките му, лениво цръкна слюнка през зъбите си.

— Видяхте ли? А ти — на мама ще кажа! — подхвърли той пренебрежително към Лизка.

След него и малките погледнаха осъдително посрамената си сестра.

— Хайде, играйте си сега с чирепчетата, ама само да е по-тихо! Разбрахте ли? — и Мишка закрача важно към задния двор, като се поклащаше.

Но като направи няколко крачки, той се обърна и повика с пръст Лизка. Братята плахо се занизаха след нея.

— Виж какво, Лизка... — започна той и загледа много внимателно някаква пръчка в краката си. — Ти по-добре не разправяй тия работи на мама. То аз само тъй... пошегувах се.

Но изведнъж го досрамя, че се е унижил да моли някакви си малчугани, прие войнствена поза и ги заплаши с пръст:

— И да не съм ви чул да гъкнете! Разбрахте ли?

— А какво ще дадеш за това? — попита неочаквано не за годините си практичният Федюшка.

— За кое?

— За това, че няма да кажем на мама?

Мишка подсвирна удивено и се разсмя:

— Ти като Фьодор Къртичето гледаш от всичко да намажеш. Добре. Като тръгна на сенокос, на момичетата ще хвана зайко, а на вас, мъжлетата — кимна той към момчетата, — ще ви изкова секирка. Става ли?

Петка и Гришка, които никога не изразяваха бурно чувствата си, се спогледаха с пламнали очи. Лизка веднага се обърна към Татянка — тя неуверено, на тласъци идваше откъм стълбата, протегна ръце към нея и закима с глава:

— Зайко, зайко ще си имаме с Танюшка.

Само Федюшка не се поддаде на съблазънта. Той сумтеше под нос, мислеше напрегнато какъв дял ще се падне на него от сключената сделка и останал явно недоволен, вдигна очи към брат си:

— Ама ще направиш още една секирка — мъничка, мъничка.

— Защо?

— Само за мене... Аз пръв исках да кажа на мама.

— Ех ти, частнико! Внимавай! — повиши глас Мишка и се изфука с поговорката, която наскоро беше чул: — Де го чукаш, де се пука.

Мишка реши, че с малчуганите вече всичко е уредено и си тръгна по своите работи.

А работите на Мишка се знаеше какви са. Лепнал се беше за ковачницата — душа даваше за нея, и дене и ноце не би излизал оттам. А откак и Анфиса Петровна го видя при меховете и обеща да му начисли трудовни, човек не можеше да го познае.

През последните дни замислиха с Николаша една солидна работа: от две стари бракувани косачки да сглобят нова. Ех, ако станеше тая чудесия — гледай тогава какви номера ще пробутва по сенокос!

Старата ковачница, вкопана до половината в земята, се намираще отвъд кладенците, досами блатото. Още отдалече, от задните дворове, Мишка видя стените, навеса, задръстен с плугове, брани и разни машинарии.

Вратата както винаги е отворена широко. В черната глъбина се вие пламък; отблясъците му лижат хилавата фигура на Николаша,

който се е навел над наковалнята.

Със затворени очи Мишка може да каже какво има във всяко ъгълче на прохладните, забулени в постоянен сумрак недра на ковачницата. Ето ги старите мехове, потънали отгоре в прах, ето го дървеното корито със застояла, вкисната вода (постоянно квасят клещите в нея), ето го тезгяха до малкото прозорче, затрупан с безброй различни инструменти; в тъмния ъгъл зад тезгяха има купчина железни отпадъци и над тях — сивите нишки на гъста паяжина...

Като наближи ковачницата, Мишка пое жадно единствения по рода си въздух, който витаеше само тук, край селската ковачница — чудна смес от дървени въглища, от горено, на киселяващо желязо и леко обгорена наоколо трева от постоянно хвърчащите отгоре искри.

— Изкара ли? — обърна се Николаша, като чу стъпките му, и оголи в усмивка бели зъби на мършаво, пъпчиво лице.

— Че как иначе? Иска ли питане...

Николаша хвърли в дървеното корито заедно с клещите някакво желязно колело, над което току-що се беше трудил, изми ръцете си вътре, изтри ги в престилката и потупа покровителствено своя помощник по рамото:

— Юначага! Тъй викаме ние. Сега, значи, цялото лято си в ковачния цех? Така ли е?

После тръгна бавно, със самочувствие, към прага и седна.

„Ох — въздъхна си Мишка, — сега ще почне да върти дупка в морето.“ Но нямаше какво да прави и той седна до него.

Николаша измъкна от джоба на панталона си новичка червена копринена торбичка със зелено ширитче и му намигна:

— Виждал ли си я?

— Я?

— Една хубавица ми я подари... Ама истинска хубавица! Като алено цветенце — сладко присви очи Николаша. — Пък косите й... коприна... гъсти — гъсти.

— Хм — презрително се позасмя Мишка. — Опашката на кобилата е още по-гъста.

— Какво разбираш ти от красота — обиди се Николаша. — На, запали.

Мишка разтърси глава:

— Не ща.

— Както искаш. Да те моля — не виждам за какво. Тоя ненаситник Къртичето ме одра четиридесет рубли за една чашка. Викам му — Фьодор Капитонович, ама това си е чиста експлоатация. „Че аз, дума, да не мислиш, че за свои интереси си вземам, не — за държавните.“ Как тъй, викам, за държавните? Одираш ме като липово стебло, пък аз, значи, трябва да се радвам! „Тъй ами, дума, тия парички за данък ще идат. Грехота е, дума, в такова време да ти се свиди на своята държава да дадеш.“ Разбра ли? — засмя се ситничко Николаша.

Мишка го прекъсна нетърпеливо.

— Добре, добре. Давай да се хващаме за работа.

— М-да... — поклати глава Николаша, давайки вид, че не е чул думите на Миша. — А знаеш ли пък сега какво е намислил Къртичището му? Цялата градина под прозорците си засадил с тютюн. За какво ти е, викам му, Фьодор Капитонович, толкова нещо? Цялото село, викам му, да го смърка, няма да го изсмърка. „Колко си, дума, недосетлив, Николай. А кой ще снабди с тютюн района? Съзнание, дума, трябва да има тука.“

— Я го зарежи тоя Кърт! — кипна Мишка. — Кажу по-добре какво донесе от „Червен партизанин“. Дадох ли ти коса?

Николай стана мълчаливо, обиден и поведе Мишка към прилепената до ковачницата къщичка, където в пълна тайна от всички се сглобяваше сенокосачката.

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

Вечерта е пълна с тишина и благодат. Чуват се енергичните удари на чуковете — в черната паст на ковачницата бушува пламък.

Към кладенеца приближава бавно Варвара, оглежда се любопитно и полюшва писаната си кобилица, която бе издялкарал с мерак за своята женичка пекашинският ковач Терентий, сега фронтовак. Дългата ѝ сянка ляга върху лъскавата локва, губи се в мъглата, която плува като бяло повесмо над блатото. Варвара е облечена в пъстра плисирана пола, която подчертава добре гъвкавата ѝ, не по женски тънка фигура, и в бяла блузка с широки, къси ръкави на баста.

Слънцето залязва във върхарите на розовите борове. Варвара прижумява и с удоволствие, меко като котка стъпва с босите си крака по нагрятия през деня пясък.

Нагреба вода, окачи тенекиения черпак с дълъг прът на дирека до дървеното корито, от което пояха конете, и почна да наглася кофите на кобилицата. В този миг зърна Лукашин — идваше към ковачницата откъм целините.

— Няма ли да си пийнете студена водичка?

Лукашин дори не се извърна.

Варвара го изпрати с разочарован поглед до вратата на ковачницата и смръщи презрително нос: „Ама че мухльо, като че от дърво е направен. Как му не трепне барем сърцето...“.

И в същия миг в очите ѝ заигра закачливо пламъче: „О, почакай, миличък. Тъй ще е още по-интересно“.

Смъкна кобилицата от рамо, огледа се крадливо и като грабна една от кофите, изля водата в дървеното корито. После сне черпака от дирека, огледа се пак, приближи до кладенеца и със замах го бухна вътре.

Като се убеди, че краят на пръта стърчи на солидно разстояние под най-горния венец на ковчега, Варвара се засмя доволна, намущка набързо блузката в полата си, приглади с мокри длани косите си,

огледа се във водата на дървеното корито и тръгна към ковачницата бавно и усмихната.

— Как върви мъжовото ми стопанство, Николай? — каза тя като влезе в ковачницата. — Моят Терьоша във всяко писмо пита какво става в ковачницата. Ох, та тук има някой! — възкликна Варвара с престорена изненада и кимна ласкаво на Лукашин, който стоеше край напращения прозорец до тезгяха, малко зад Николаша и Мишка Пряслин. — Здравейте, здравейте.

Варвара повдигна леко с една ръка полата си и обходи бавно ковачницата, като се заглеждаше с подчертан интерес в тавана, тезгяха, наковалнята, към силно разпаленото пукащо огнище.

В това царство на сажди и дим бялата ѝ блузка, върху която от време на време падаха отблясъци от пламъка, приличаше на приказно кокиче.

Като забеляза, че Лукашин не сваля от нея блеснали в тъмнината очи, Варвара се обърна доволна към Николай, който я следваше по петите, и каза благосклонно:

— Е, ще успокоя Терьоша — помощникът не е зарязал ковачницата.

— Предай боен привет на Терентий Павлович и му пиши, значи, да не се безпокои — инструментът е в изправност — добави Николаша.

По сериозния тон, с който каза всичко това, и по вниманието и дори раболепието, с които се отнасяше към тази новоизпечена инспекторка, се виждаше, че Николаша държи много на мнението на своя бивш началник.

— Ами да пиша ли още, че една гургуличка е изронила тук перцата си? — заговори Варвара с мазен глас и намигна на Лукашин.

Простоватият Николаша не разбра в началото намека, но като се досети, се засрами — само привидно.

— Е, как да кажа...

— Ах ти, хитрецо — заплаши го с пръст Варвара. — А за жената на началника си хич не се грижиш.

— Ама тук работата е по любов — поклати глава Николаша.

Варвара въздъхна престорено съжалително — какво да се прави... щом е по любов. После изведнъж се сепна:

— Пък аз дойдох да ви викам на помощ. Изпуснах черпака в кладенеца. Мишка, ти си по-сръчен. А за услугата ще те нацелувам...

Мишка, както и предполагаше Варвара, се изчерви целият и като ритна едно желязо в краката си, я изгледа свирепо:

— Я се махай с тоя черпак!

— Добре де, може и без целувки — засмя се Варвара.

— Да помогна аз — предложи услугите си Николаша.

— Ох, недей — престорено въздъхна Варвара. — Ще научи Альона, че сме вадили вода с тебе... — Тя не се доизказа и уж позасрамена, погледна очакващо към Лукашин, когото потайният ѝ намек ожари сякаш като коприва.

— Да вървим, аз ще ви помогна — каза той глухо.

При кладенеца Лукашин свали фуражката си и я подаде на Варвара:

— Я подръж, булка...

После оправи превръзката на болната си ръка и надникна в кладенеца. Краят на пръта стърчеше на около метър и половина от горния венец на ковчега. Наведе се надолу и протегна здравата си ръка. Не достигна. Отново се протегна и пак не достигна.

— Ръката ми е къса — изпъшка Лукашин.

Варвара никак не се огорчи от несполуката. Опънала врат, тя го гледаше кокетно изпод козирката на фуражката и облизваше с връхчето на езика пухкавата си горна устна.

— Отива ли ми вашата шапка? — попита тя, като се изпъчи и предизвикателно опъна ръце до бедрата си.

Лукашин плъзна поглед по фигурата ѝ, по мокрия ѝ мургав крак, изпънат малко напред.

— Казак!...

— Дали пък да не си остана казачка — намигна лукаво Варвара и свали фуражката.

— Е, извадихте ли кофата? — подаде се от ковачницата Николаша.

— Извадихме я, извадихме! — завика Варвара. — Келяв глупак, само ти липсваш — добави тя по-тихо и като погледна смутения Лукашин, се разсмя. — Дръжте шапката. Нека аз да опитам. Че току-виж наистина дотичал.

Тя надникна в кладенеца и подвикна шеговито:

— Дяволче, дяволче, дай ми черпака!

И без да вдига гърди от мокрия ковчег, изви лице към Лукашин:

— Не, даром не го дава!

После пак навря глава в кладенеца. Блузката ѝ се опъна и се измъкна от полата, скъса се някакво ширитче.

— Дръжте ме, дръжте ме! — престорено уплашена се развика Варвара и размаха мургавите си крака във въздуха.

Лукашин бързо се наведе и я хвана през кръста.

— По-здраво! Падам... — завика през смях Варвара.

Лукашин обхвана още по-здраво тялото на Варвара — горещо, виещо се под ръката му.

— Ох, хванах го — каза Варвара и стъпи на крака.

Тя извади черпака с вода, изля я в кофата, после извади още един и започна да натиква бавно блузката си в полата.

— Ама и вас си ви бива... здраво ме хванахте...

Тя изтри с опакото на ръката си своето зачервено, запотено лице и погледна в очите шумно дишания Лукашин.

— Не зная просто как да ви се отплатя. Ако искате, елате да се окъпете в моята баня. Постарому днес е събота, паля си банята. Има да питате после за баня като моята. — Варвара се протегна лениво с цялото си тяло. — Я гледайте — кимна тя към селото, — нашата председателка също се е захванала с банята.

Лукашин погледна дима, който се виеше към ската.

— Нека, нека се измие — каза със смях Варвара. — Че с тая сеитба станахме за срам, потънахме в мръсотия. Скоро няма да се познава, че сме жени.

Тя отново облиза устни с върха на езика си и попита с усмивка, но делово:

— А вие как обичате — на по-горещичкото или като се поохлади?

— Благодаря, вчера се къпах. Ама просто така — тихо добави Лукашин — ще намина с удоволствие.

— Добре... аз живея сама. Сега в къщи е задушно, та се преместих да спя в плевника. Пък вие, ако съм заспала, чукнете на вратата...

Варвара се усмихна, подхвана кофите с кобилицата и тръгна към къщи, като се поклащаше и стъпваше меко с босите си крака по добре

отгъкания крайчец на песъчливата пътека. Подире ѝ се проточиха тъмни верижки от изцеждащи се от кофите капки.

Лукашин вдъхна жадно топлия вечерен въздух и пое с бърза крачка към управлението. Във вечерната тишина дълго още дочуваше поскърцването на Варварините кофи.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

И нито денят беше ден, нито нощта нощ...

Над безмълвната земя — тайнствено, призрачно небе. Наоколо са притихнали гори — тъмни, неподвижни. Негаснещата нито за миг заря позлатява от изток островърхите им корони.

Пред очите се оплитат сън и действителност. Бродиш из селището, а къщите и дърветата сякаш чезнат, люлеят се леко пред теб и изведнъж преставаш да чувстваш тежестта на собственото си тяло, почва да ти се струва, че не вървиш, а плуваш над смълчалото се село... Тихо е, толкова е тихо, че се чува как под прозореца въздиша песекинята, отрупвайки се с бял цвят. От дървеното дъно на кофата, издигната над кладенеца, се откъсне без желание капка — земната глъб откликне с кънтящо ехо.

През откренатите врати на оборите се носи сладникав мирис на мляко, нагретите през деня греди на къщите излъчват слънчева горчилка. И още: дочул стъпки, под покрива се размърдва гълъб, прогуква насън, а след това към земята бавно се завъртва леко перце и оставя във въздуха след себе си тъничка струйка топлина от птиче гнездо.

Заглъхват, спотаяват се острите миризми на деня. Няма го вече натрапчивия дъх на борова смола, не реже от ливадата отровно — сладникавият северняк, от който издъхват добичетата. Затова пък всички най-фини аромати от билките и цветята, които през деня не се долавят, лъхат от полето като незримо изпарение. И изведнъж някоя мъничка, незабележима, скрила се срамежливо сред репея тревичка, на която хората и име не са дали, ще те зарадва с такъв неповторим аромат, че сърцето ти ще се свие сладостно и мъчително.

Бяла нощ...

На Анфиса не ѝ се спи. И защо ли? Сега е време да спи, да спи, да си отспи за цялата пролет, но не — не ѝ иде сън. И все пак толкова приятно е да лежиш в чистите постелки. Косите още не са изсъхнали от банята, възглавницата е прохладна, а тялото ти леко-леко. Приятно

е, ох, колко е приятно да се понапариш с младичките брезови метлички. И колко е хубаво, че всичко е вече отминало: и този непоносим студ, и сеитбата, на която като че ли не се виждаше краят, и този вечен страх за гладните животни.

По устните на Анфиса изведнъж премина лека усмивка. Спомни си как вчера на районното съвещание я похвали секретарят на районния комитет. Председателката на колхоза „Лъч на социализма“, пълна сърдита жена, я побутна завистливо в хълбока: „Порасна ти работата — ще устоиш ли?“.

И щом си спомни това, нови грижи припълзяха до сърцето ѝ. Сенокосът... Трябва да се сдобие отнякъде с жито... А утре, утре има заседание на управата и тя трябва да изнесе доклад. За първи път в живота си! Не, сега не ѝ е до сън.

Надигна се и посегна към полата. Вкъщи е светло като ден. Стенният часовник тиктака сънливо.

Анфиса наметна вълнен шал, седна до отворения прозорец и се замисли. Но чудна работа — никак не можеше да свърже мислите си една с друга. Опитваше се да мисли още за колхозните работи, кого да изпрати на коситба по далечните участъци, как да се сдобие със зърно до новото, а очите ѝ пряко волята ѝ гледаха притихналия път, полянката до оградата, изпотъпкана от овчи копитца и посребрена от едри капки роса, далечната Пинега, върху която тъмните отражения на назъбените смърчове образуват напречни ивици. Върху сухо клонче на офиката до оградата е отпуснал крилца и немощно е обронил глава заспал врабец: уморил се е юнакът. Свежо е... Откъм склона се носи на леки, опияняващи вълни аромат на песекиня и някаква неясна, трепетна радост изпълва Анфиса.

„Какво става с мен?“ — мисли си тя смутена.

По пътя отвъд къщите изскърца пясъкът. Заслуша се. Стъпки... И отново, за най-голяма изненада, в душата ѝ се пробудиха необичайни спомени. Навремето, когато беше още глупаво девойче, тя се заслушваше понякога в стъпките на непознат човек и обичаше да гадае: „Който идва — той ще ми е избраникът“. И какъв луд смях падаше, когато този избраник се окажеше някой старец или старица.

А стъпките стават все по-близки и по-близки... Ето, чува се вече как човекът диша.

Иван Дмитриевич!

Сърцето на Анфиса трепна.

Лукашин вървеше с отпусната бавна походка, без фуражка, с разкопчана яка на рубашката, с една дума — приличаше на човек, който е излязъл посред нощ на въздух пред прага, а после се е помъкнал ей така, без посока.

Стори й се, че се изненада много, когато я видя на прозореца.

— Излиза, че не съм само аз караконджо.

— Ами да, май че... — и черните очи на Анфиса (тя го почувства с изненада) блеснаха закачливо.

С блуждаеща усмивка Лукашин приближи до прозореца и подаде по навик ръка. Вълненият шал се смъкна от рамото на Анфиса, мярна се голата й ръка.

Той отвърна поглед и заговори приглушено, хрипливо, сякаш се боеше да не прогони нощната тишина:

— Не мога да свикна с тези нощи. Отвориш очи — ден, погледнеш часовника — нощ... И както се казва, объркваш кога е ден, кога — нощ. — Лукашин се засмя пресилено и срещна погледа й. — Ами вие защо не спите?

— Аз ли? — усмихна се Анфиса и зиморничаво загърна шала на гърдите си. — Май и аз взех да се обърквам нещо...

Тя се изчерви и на Лукашин му се стори, че по бузите й, между очите, ясно избиха мънички тъмни лунички, които веднага придадоха на лицето й някакво учудващо мило, простодушно изражение. За него това беше толкова необичайно, толкова ново, че той дори се наклони напред, за да разгледа по-добре лицето й. Но Анфиса явно се засрами от шегата си и веднага се поправи:

— Не, от грижи не мога да заспя... — И към него отново гледаха познатите сериозни и малко тъжни очи.

— Да, такива работи... — можа само да проточи Лукашин.

Чудно, никога не беше се заглеждал в нея като в жена. А тя... Спомни си изведнъж думите на Варвара: „Тя ли каква е? Седна на трапезата като Фиска, а стана като Анфиса Петровна“. Изведнъж го овладя вълнуваща радост от това, че вечно загрижената Анфиса Петровна, толкова сдържана и дори студена, неочаквано му се откри, макар и мъничко като Фиска. И цялата тази бяла нощ, в която той така чезнеше и се измъчваше, стана за него още по-прекрасна и загадъчна.

Далече някъде в края на селото изляя насън куче. Лукашин вдигна поглед към Анфиса. Лицето ѝ пак грееше в усмивка.

— Ама защо ви държа така под прозореца? — сепна се изведнъж Анфиса. — Заповядайте вътре. Не сте ми идвали още на гости.

— На гости ли? — Лукашин се огледа. Откровено казано, той беше тръгнал на съвсем друго гости.

Тя го разбра посвоему: бои се от женски клюки.

— Нищо, нищо. Заповядайте, поне ще ви нагостя с мляко.

Стъпките на Лукашин са вече пред входа. Анфиса се спуска към кревата, трескаво оправя завивката. Ама че глупачка, какво пък толкова се паникьоса? Чудо голямо, че ще се отбие човекът на гости. А стъпките са вече пред вратата в пруста, Анфиса се погледна. Господи, та тя е по долна дреха.

— Може ли?

— Влезте, влезте! — звънко подкани Анфиса от другата стая. — За минутка само.

Застанала пред огледалото, тя навличаше припряно любимата си блузка — от син бархет с бели копчета на гърба. Но сега блузката ѝ се стори някак твърде овехтяла, неугледна. Тя я метна встрани, отвори сандъка и започна да рови развълнувана между дрехите, които отдавна не беше обличала. На дъното на сандъка напипа хлъзгава коприна, измъкна я. Лъхна я на нещо пъстро, далечно и шумно.

Почти притича в стаята. Лукашин, който разглеждаше снимките в застъклени рамки по срещнатата стена, като чу стъпките ѝ, се обърна и пак както преди малко, когато видя Анфиса на прозореца, не можа да скрие удивлението си. Стори му се просто, че Анфиса е слязла сякаш от снимката, която току-що разглеждаше.

Тя се беше изправила пред него с небесносиня блузка, преливаща във весели отсенки, а усмихнатото ѝ лице, поруменяло от стеснение, сияеше от напиреща младост и щастие. И това беше толкова необичайно, толкова различно от всекидневния ѝ вид, че той неволно поклати глава.

— Какво? Много ли съм се променила? — кимна Анфиса към снимката и изведнъж се засрами още повече: забеляза, че е с големите сиви смачкани валенки, с които си шеташе из къщи.

Лукашин ѝ отговаряше нещо със смях, но тя не разбра нито дума. Поглеждаше все още към валенките си, чувстваше се страшно

неудобно в тази блузка, която я стягаше здравата под мишниците, и си помисли с яд: „Издокарала се, глупачката й с глупачка. Да беше поне някакъв празник. А то — посред нощ. Какво ще си помисли човекът?“

Тя си наложи да го погледне и като се сети едва сега, че е забравила да го покани да седне, изведнъж се засмя:

— Добра домакиня. Стой прав, гостенино, както те посрещат, така ще гостуваш.

Анфиса бързо издърпа поставения до масата виенски стол, по женски навик обърса с длан седалката и го приближи до Лукашин. После седна и тя. Ръцете й механично започнаха да заглаждат гънките на покривката.

Продълговатото, потъмняло от пролетен загар лице на Анфиса е съвсем близо до неговото. Покрай слепоочията, до здраво опънатите назад коси, там, докъдето е стигала забрадката, е обточена бяла ивичка. Тя се разширява, минава зад малкото пламнало ухо, разлива се като мляко по гънката шия и се стича под яката на копринената блузка.

Стана му изведнъж горещо. Лукашин каза:

— Чисто е у вас. Приятно!

— Тия дни поошетах малко — с готовност отговори Анфиса, като обърна към него поруменялото си лице, — че беше станало за срам — да ти е неудобно да влезе чужд човек.

И пак няма какво да говорят.

Но в този момент през прозорците нахлуха първите слънчеви лъчи и Лукашин веднага се хвана за тях:

— Ето го и слънцето.

Анфиса плесна весело с ръце:

— Ой, ой, ой! Ама че домакиня, умори от глад гостенина си.

И веднага скочи:

— С какво мляко да ви нагостя? Току-що издоено искате ли?

— Няма да е лошо... — каза Лукашин и като видя как се оживи Анфиса, почувства, че се връща предишната му непринуденост.

— Тогава ще почакате — няма да се бавя.

— Какво приказвате? Време ли е сега за доене?

— Нищо, моята червенушка е свикнала — още Харитон я подкова на военна нога — засмя се Анфиса, като събуваше валенките на прага.

Тя взе престилката от закачалката, помисли дали да смени блузката си, пък си рече, че няма какво толкова да я пази.

Заета с работа, Анфиса вече не изпитваше доскорошното смущение и чувствайки погледа на Лукашин, само обръщаше от време на време към него големите си черни очи и му се усмихваше мило.

Той галеше с опиянен поглед дребното ѝ стройно тяло, милваше ръцете ѝ, разплискващи вода под мивката, бялата ѝ нежна шия, над която падаше тежък пищен кок. Искаше му се да се приближи до нея, да я прегърне... И в същото време го сковаваше необяснима плахост. Не, това не беше сляпото, неспокойно влечение, което будеше в него хубавичката, толкова открита в желанията си Варвара.

Като остана сам, се опита да сложи в ред чувствата си. Но всичко в главата му се объркваше и замъгляваше и той отново се оказваше във властта на онези неясни и мъчителни усещания, които не му даваха покой в бялата нощ. Ту си спомняше властния обгарящ поглед на Анфиса при първата им среща, ту виждаше бледото ѝ объркано лице на събранието, ту го гледаха ласкавите, обезоръжаващи със своята чистота и доверчивост големи черни очи, когато беше под прозореца. Чудно — другата я виждаш като на длан, а тази е като затворена в черупка. И тези ситнички лунички между очите ѝ, които така внезапно избиваха и изчезваха.

През отворения прозорец нахлуваше гъст аромат на песекия. Слънцето го нагрятъкъм тила, но не му се помръдваше. Встрани — набързо прибрана постеля, бяла възглавница с вдлъбнатинка в средата... Грабнаха го грешни мисли и желаниа и той отново загуби чувството за време и пространство.

В стаята се разнесе мирис на току-що издоено мляко и вехнеца трева. Той се отърси от сладката омая и засрамен от мислите си, я погледна в очите.

— Омръзна ли ви да чакате? — гласът на Анфиса беше глух и мек. В цялата ѝ фигура се долавяше нещо доволно и умиротворено.

Лукашин знаеше — винаги е така, когато стопанката се връща от доене (може би църкането на млякото или нещо друго я успокоява или пък кой знае какво става), но се зарадва много, че тази промяна бе станала и с Анфиса.

Анфиса свали престилката до прага, мина бавно с емаилираната кофа зад завеската, като поклащаше леко бедра и тихо се усмихваше,

после излезе и му поднесе пълно догоре гърненце топло, пенливо мляко. Той започна да пие направо от гърненцето.

— Така е по-сладко — каза, като си пое дъх за секунда, и я загледа с щастливи, грейнали очи.

Когато си тръгна, тя го изпрати до стълбата. Къщите и оградите хвърляха дълги сенки по пътя. На завоя на улицата към Лукашин приближи Степан Андреевич и му заговори за нещо, като разперваше ръце. И едва сега Анфиса се сепна — как може да забрави за доклада, защо не се посъветва с Лукашин?

И цялата радост и неоправдано щастие, които не я напуснаха тази нощ, изведнъж се стопиха безследно, като утринна роса на слънце. Тя беше отново сама със своите грижи в празната къща.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

Юни се случи рядко топъл и слънчев. По цели дни над Пекашино се синееше спокойно небе, бързо избуяваха посевите, растяха тревите.

В колхоза се готвеха усилено за сенокоса. Старците точеха и клепеха косите, правеха гребла, поправяха обувките. Онези, у които се намираще още брашно, сушаха сухари. В малката ковачница до блатото от сутрин до вечер пращеше ковашкото огнище, весело звънтеше наковалнята.

Неочаквано за всички Мишка Пряслин стана незаменим ковач. Оказа се, че момчето има златни ръце. Там, където „специалистът по тънката част“ Николаша Съомин се потеше с часове над някаква глупава гайка, Мишка се справяше за няколко минути.

След работа, целият измазан със сажди, с килнато към тила каскетче, Мишка тръгваше бавно, с клатеца се походка към управлението. По пътя кимаше снизходително на връстниците си, без да спира, а ако срещнеше възрастен човек, започваше разговор с достойнство.

— Ама какво време само, Христофор Афанасиевич — казваше Мишка на някой немощен старец, като приемаше позата на врял и кипял стопанин. — Ако не завали — сума сено ще натрупаме.

Поласкан от вниманието, старецът отговаряше:

— Добре щеше да бъде, ала де ги работниците ни? Трева поганска косят сега.

— Нищо, старче! — успокояваше го Мишка. — Ще я видим някак тая работа. Ей на, монтирах от старотии една сенокосачка, ще измислим и още нещо.

— Тъй зер, момче... — напътстваше го Христофор Афанасиевич. — Не стигат ли силичките — напъни си акълеца.

В управлението на колхоза той се позавъртяваше сред хората, непременно правеше бележка на някой от бригадирите, че много пипкаво си носи инвентара за поправка в ковачницата, след това всеки път приближаваше до ведомостта за трудодните, окачена на видно

място, гледаше със задоволство името си, срещу което всеки ден се прибавяше нова чертичка, и не можеше да скрие момчешката си радост.

През тия вечери в управлението се трупаха хора повече от когато и да било — все пак преди сенокоса те можеха да си поотдъхнат малко. Лукашин бе донесъл от районния център голяма карта на Съветския съюз и всички стояха с часове около нея. Почти неграмотните баби и старци въздишаха тежко, като гледаха как ден след ден червените знаменца ту тук, ту там се местеха на изток.

— Все намира и намира...

— Ужас, къде чак се е намъкнал.

— Кога най-после ще го прогонят този проклетник?

Веднъж Трофим Лобанов се загледа в картата със своите изпъкнали немигащи очища и попита Лукашин:

— Покажи ми къде е тук Ленинград!

— Ето го Ленинград. Защо питаш?

— Моето момче, Максимко, е там! — тръсна брада Трофим.

Оттогава Трофим всяка вечер приближаваше до картата и като се убедеше, че червеното знаменце на Ленинград си е на мястото, казваше високо, та проехтяваше из цялата канцелария:

— Е такъв е моят Макс. Не мърда, като вкопан в земята! Личи си веднага Трохиновата порода.

После кимваше строго към Софрон Игнatieвич и като тикаше късия си мазолест пръст в южната част на картата, гърмеше:

— А твоя Гришка такова... Цялата карта маскири...

Юни започна за Анфиса с онази паметна бяла ноц. Събуждаше се сутрин с чувството за някаква лека, обезсилваща радост. „Какво ли е пък това?“ — питаше се тя и само се усмихваше, без да си отговаря. Сега стана изведнъж възискателна към облеклото си. Вместо синята блузка, която почти не подменяше през последните две години, все по-често започна да облича по-свежа, пъстра.

„Пък председател съм... налага се... до района ходя...“ — оправдаваше се тя пред себе си.

И походката ѝ стана друга — забързана и лека, а мургавите ѝ бузи все по-често руменееха.

С каквото и да беше заета през деня, тя често се улавяше, че мисли с нетърпение за вечерта, че чака онези радостни и щастливи

минути, когато ще останат двамата с Лукашин в управлението. Обичаше да го слуша как говори във вечерната тишина, да го гледа в очите — досега никой не беше разговарял с нея така.

Той ѝ разказваше за войната, за фронтовия живот, за другарите си просто, без да скрива нищо. Разменяше мисли с нея върху победния бюлетин на Информбюро, ядосваше се, ругаеше, когато трябваше пак да връща назад по картата знаменца, споменаваеше градове, отстъпени от нашите войски, и малко по малко мълчаливата карта, изпъстрена с хиляди непознати досега имена и криволици, оживя пред Анфиса и започна да придобива очертанията на огромната родна земя, разтърсвана от грохота на сраженията.

Срамуваше се, беше ѝ неудобно от Иван Дмитриевич и все по-често започна да наднича във вестниците.

Понякога в разгара на разговора им на вратата на канцеларията се появяваше внезапно Варвара и ги оглеждаше подозрително с присмехулни очи:

— Все вестници ли си четем? Добре, добре, четете си! — усмихваше се тя нехайно и си отиваше.

След това Анфиса се чувстваше като човек, заловен на местопрестъплението, и дълго не можеше да се освободи от смущението.

Един ден Варвара я срещна на улицата и я поласка:

— Понесе ти на тебе председателството, Анфисюшка. Като че десет години смъкна.

Тя се обърка, не намери какво да отговори. Но когато остана сама, се замисли. Както и да хитруваше пред себе си през всичкото това време, трябваше да си признае, че не само искрените разговори я теглеха към управлението. Плашеха я и я смущаваха погледите на Лукашин, които чувстваше понякога върху себе си, и същевременно от тези погледи ѝ беше необикновено радостно и приятно.

Не, не, казваше си тя, като изтрезняваше. Време ли е сега да се занимава с такива глупости? Какво ще си помислят хората за нея, как ще ги погледне в очите?

И вече ѝ се струваше, че жените се досещат, че си шушукат зад гърба ѝ, че Варвара не току-така намекна за годинките.

Вечерта Анфиса не отиде в управлението. Нарочно се преоблече в домашна пола и влезе в градината да плевти картофите.

Мина по обраслата с трева бразда внимателно с босите си крака, за да не я ожари копривата, стигна до крайния ред и се захвана за работа. С опитни пръсти почна да скубе бързо буренака и да го пъха в запретнатата престилка.

Из селото миришеше на дим: от тази пролет повечето стопанки започнаха да палят печките само вечер, пестяха през деня. От кладенеца долитаха женски гласове, смях.

„И откъде ти дойде наум всичко това? — мислеше си Анфиса. — Човекът си разговаря като с човек... До трийсет и петте стигна, та сега си се сетила за не знам какво си...“

И започна да ѝ се струва, че всички тези особени погледи на Лукашин, които толкова я вълнуваха и смущаваха, всъщност тя си ги е измислила, че Лукашин сигурно изобщо не мисли за нея. Пък и какво ще мисли, когато семейството му е останало под немския ботуш? А тя, тя — сякаш е глупаво момиченце. Съвсем си е загубила ума! Но както и да се винеше и кореше, душата ѝ беше неспокойна. Измъчваше се от някакво неясно очакване и постоянно поглеждаше към пътя.

Ароматът на тревите я замайваше, разрохканата, нагрята през деня земя излъчваше топлина, кръвта нахлуваше в лицето ѝ и тя продължаваше работата си с голямо усилие на волята. В някои моменти беше готова да зареже всичко и да хукне към управлението и би го сторила, ако не я възпираше гордостта ѝ.

И когато вече не се надяваше на нищо и нищо не очакваше, внезапно в уличката се разнесе познатото покашляне. Едва не извика от радост. Към нея идваше Лукашин заедно с Митенка Малчугана.

С пълна престилка бурени и без да обръща внимание на копривата, тя хукна към портичката.

— Посрещай гости, Петровна — замаха отдалече с ръка Митенка Малчугана. — Иван Дмитриевич е намерил отнякъде бонбони — да пийнем чай, а?

Анфиса тръсна буренака от престилката си и излезе от градината сгорещена, лъхаща на трева и земя.

— Заповядайте...

Срещна тревожния, питащ поглед на Лукашин и цялата пламна.

Не бяха успели обаче да се изкачат по стълбата, когато наблизко се разнесе вик:

— Убиха го... ох, убиха го!

И тримата се спогледаха с тежко предчувствие. Кого ли още осироти войната?

В този момент иззад къщата изскочи разчорлената като вещица Марина Светкавицата. Тя вдигаше прах с босите си крака, мъкнеше за врата дърпащо се русокосо момченце и нареждаше със страшен глас:

— Убиха го... посред бял ден го убиха...

— Че казвай кого де! — викна Анфиса ядосано.

— Моят петльо... бялото ми петленце...

— Ух, да се не видиш макар! Акъла ми изкара... рекох, че пак някой е загинал...

Задъханата Светкавица я стрелна гневно със здравото си око:

— Много те е грижа за мене старата, беззащитната... — като видя Лукашин, отново занарежда: — Миличък мой! Ти барем ме съжали!

— Я пусни Ванятка, Викуловна, пусни го — застъпи се за момченцето Митенка. — Той няма да избяга.

Лукашин отстрани мълчаливо ръката на Марина от врата на момченцето и го погали по главата.

— Добре, кажи сега... Какво е станало? — намръщи се Анфиса.

— Ох, мила, не питай — закърши ръце Марина. — Седя си аз вкъщи, миличка, ама тук под лъжичката нещо като ме присвива, присвива — място си не намирам. Я, думам си, да надникна — може пък да гори нейде нещо. И само дето открянах вратата, чувам — отвъд в двора като крещят: „Бий белия, бий!“. И нещо току ме преряза. Колко им е, викам си, акъла — глей, че се претрепали. То като са хукнали все на война да играят. Из оняденка сал дет не утрепали Филка у Лапушкини. Отредили го за немски генерал...

Анфиса я прекъсна недоволно:

— Стига си дрънкала врели-некипели.

— Ама не, не, защо... — сепна се Митенка, който слушаше Марина със зяпнала уста. Той местеше сините си очички от едно лице на друго и в тях искреше такова неподправено, чисто детско любопитство, че Анфиса изведнъж поомекна и си помисли: „Наистина Малчуган...“.

— Тъй, отредили го Филка за генерал... — услужливо напомни Митенка.

Но Марина улови недоволния поглед на Анфиса и се върна на своята беда:

— Хуквам аз към задния двор, тичам, колкото ми държат краката. Ах вие, разбойници, викам с цяло гърло, какво правите там? А ей това кутренце — посочи тя към момченцето — стои и плаче. „Убихме, дума, Марина, твоя петел.“ Поглеждам аз към мястото на битката и що да видя — наистина моето петленце. Наоколо — перо до перо, а то, душицата ми, лежи на едната си страна и като пърха с едното си крилце, опънало главичка и жално — милно ме поглежда с бисерното си оченце... Взех го аз пиленцето ми, на ръце, а то вече предало богу дух.

По набръчканото като напукана земя лице на старицата капеха сълзи.

— Добре, успокой се — рече Анфиса, хвана леко Ванятка за брадичката и повдигна малко главичката му. — Кажй сега каква я забъркахте?

Момченцето засумтя, наду устни.

Митенка изпадна във възторг от мълчанието му:

— Няма да каже, ей богу, няма да каже. Това си им е военна тайна, знам аз. Нали е така, Ванятка?

— Така е — измърмори малкият, готов всеки момент да заплаче.

Анфиса сдържа усмивката си и се престори на строга:

— Как така няма да каже? Добре, на мен няма да кажеш, ами на Иван Дмитриевич ще кажеш ли? Знаеш ли какъв е той? — кимна тя към Лукашин. — Командир от Червената армия. На него трябва да се казват всички тайни.

Ванятка погледна недоверчиво под око към Лукашин, после погледна към Митенка: дали е така, не го ли лъжат?

— Не се съмнявай, Ванюшка. Така е — сериозно потвърди Митенка.

— Та защо убихте петела? — отново започна да разпитва Анфиса.

— Защото е бял...

— Какво като е бял?

— Пък и Сенка каза, че белите никога не побеждават червените. А когато белия взе да надмогва червения, Сенка вика: Трябва, дума, да помогнем на червения.

— Ама какъв червен и какъв бял?

— Ти поред, Ванятка, поред — съветваше го Митенка.

— Отивахме към конюшнията, а в задния двор на Марина се бият петли: единия бял — на Марина, а другия червен — на Василиса. Добре, ама червеничкия по-слаб, почна да отстъпва. Пък Сенка вика: „Белия няма никакво право. Това, дума, в ни един филм го няма“. А Костя Съомин вика: „Белите, кай, са като фашистите — всякога вредят на народа“. И бутна малко белия. А белия като се разсвирепя, като побесня — очичките на Ванятка засвяткаха и той заприлича целият на боен петел — и като се хвърли върху червения петел, а той — като си плю на краката... Пък Сенка се развика: „Момчета, дума, бийте белия“. Ние го пернахме малко, а той взе, че вирна краката... — и Ванятка се разплака.

Лукашин клекна удобно и притегли момченцето към себе си.

Анфиса забеляза как трепери ръката му, прегърнала слабичките детски раменца. После той извади от джоба си шепа розови захаросани бонбони и ги напъха в мръсните ръчички на момчето.

— Ха така, видя ли, Ванятка! — каза Митенка Малчугана, зарадван искрено от този изход. — Я да вървим заедно, че децата може и да ти ги вземат.

Той побутна леко момченцето, хвана го за ръка и го поведе по пътя. Ванятка стискаше здраво бонбоните в мръсните си юмручета, обръщаше се често назад и се усмихваше на Лукашин с розовата си беззъба уста.

Без да помръдне, Лукашин го изпращаше с присвити очи и на лицето му бяха изписани толкова мъка и болка, че дори Марина Светкавицата, която явно се бе досетила какво става сега в душата на нейния квартирант, разбра, че е по-добре да се оттегли тихичко.

— Да — опомнил се сякаш, произнесе Лукашин. — Като моя Родка...

Отпусна се уморено на стъпалото и се хвана с ръка за главата.

Сърцето на Анфиса се късаше от жалост, но тя не намираше думи, с които да го утеши. Най-последно приседна до него и го докосна по рамото.

— Искате ли да видите моя Родка?

Като мигаше често с овлажнелите си, станали необикновено топли очи, той извади от скритото джобче на рубашката си сива,

орфана по краищата снимка и я подаде на Анфиса, мъчейки се напразно да скрие вълнението си.

— Ето го моя разбойник...

Към Анфиса гледаше ласкаво умно лице на момче с високо като на баща си чело.

— Хубав, хубав е Родион Иванович!

— Че е хубав, хубав е — кимна Лукашин, — ама никак не му провървя. Разбирате ли... не можа да го опази баба му, простуди го като малък, та едното краче му остана превито. Такъв чудесен момчурляк, а половината си живот прекара по болници... Цялата ни надежда беше в Крим. Миналата година през лятото се канех да го заведа при един професор — бяхме се и уговорили. Но почна войната... Сега пък там са немците...

— Не се измъчвайте, нали е с майка си; тя няма да го остави без грижи.

Лукашин се усмихна горчиво:

— Каква майка? С баба си остана. — И в отговор на въпросителния поглед на Анфиса добави: — Жена ми умря наскоро, след като роди. Сам съм го отгледал... Отначало мислех да се оженя, но си рекох: ще иска ли мащехата да гледа болно дете? И си останах вдовец.

През нощта Анфиса дълго не можа да заспи. Беше ѝ мъчно за Иван Дмитриевич, за болното дете, което страда заедно с баба си под издевателствата на немците, и същевременно от мисълта ѝ не излизаха думите: „няма жена“...

Но настъпи усилената коситба и безбройните нови грижи и тревоги завладяха изцяло ума и сърцето ѝ.

Докато се готвеха за сенокос по далечните ливади, изглеждаше, че управлението на колхоза е предвидило уж всичко: пригответни бяха необходимите коси и гребла, сковани бяха сума шейни влачки, осигури се горе-долу и обща прехрана (за това се наложи да молят за брашно назаем от съседните колхоз), но през последните дни както винаги изникнаха нови затруднения. Поради закъснялата пролет ливадите край някои рекички се оказаха толкова слаби, че косенето там трябваше да се отложи — и само това дори обърка всички планове за

коситбата. Още по-зле беше с хората — както и да умуваха и да нагаждаха, не можеха да запушат всички дупки. Често подвеждаше дори и онази работна ръка, която се смяташе за сигурна: на една детенцето се разболяло в последния момент, друга трябвало да наглежда стар човек, трета нямало на кого да остави да й доят кравата — какво ще прави, като ѝ прегори млякото? Пък и право казано, рисковано е да караш със себе си из горските пуциници единствената си кърмилница: ами ако налети звяр? Четвърта пък на драго сърце щяла да тръгне, ала нямало какво да сложи в торбата — останала в къщи без шепа брашно. Дори Варвара Иняхина, дете беше с развързани ръце, както се казва, и тя се инатеше: „Омръзна ми да скитам по пръждомите, искам да съм си близко до къщи“.

Най-после на десети юли тръгнаха. Преди войната поемаха за ливадите като на дългоочакван празник — с песни и веселби. А пък хората? Мъжете и момците само дете не вдигаха къщите на главите си, а пременените девойки поскърцаваха с новите си ботушки и тръпнеха в очакване на радостите, които им обещаваха срещите с либетата през кратките безсънни нощи...

А днес след шейните влачки, на които беше натоварен сиромашкият багаж, тътреха крака няколко старци. Едни страдаха от задух и започнаха да хрипят още след първите крачки, а другите бяха толкова остарели, че им прилягаше само да седят край печките, а не да мислят за сенокос. Вървяха и момченца и момиченца с жълто още на устата, и жени, неотдъхнали си от тежката пролет... Малки дечица тичаха след майките си, хващаха се за полите им, а те се навеждаха вървешком към тях и им даваха последни заръки. Завързани крави се дърпаха, извиваха глави назад към своите обори и извърщаха питащи лилави очи към хората: „Къде ни водите?“.

Анфиса изпращаше своето войнство, гледаше го и си мислеше: „Какво ли сено ще бъде? С какво ли ще храним добитъка?“.

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Гърбав нос е най-проклетото място на Синелга. Не ливади, а от край до край пънища и мравуняци. През деня ръцете ти така се разтеглят, че вечер не можеш да отнесеш лъжицата до устата си. А пък тревата на Гърбав нос? Туфеста ливадина, моравоглава бодлива паламида и жилава кучешка пищялка. Косата звънти о тях като о жица.

Пет пекашински стопанки се мъчеха вече втори ден на този нос и проклинаха всичко на света. Денят беше горещ, безветрен. Слънцето сипеше безмилостно жар от изцъкленото небе. От напечената трева лъхаше топлина като от печка. Всеки път, когато стигаха до Синелга, жените жадно топяха напукани устни във водата, плискаха лицата си, мокреха сплъстените си полепнали с пръст коси и поемаха обратно.

Работеха мълчаливо, нерадостно.

Ана вървеше най-отзад — цялата в пот, едва се държеше на крака. Дръжката на косата ѝ постоянно се запотяваше и тя с мъка я издигаше над земята. Младата силна Лукерия вече за трети път я заобикаляше. Отначало подвикваше: „Пази си краката“, а след това направо я подминаваше, без да каже нито дума. Остави Лукерия! Ами престарялата Матрьона, дето вечно охкаше и пъшкаше, и тя я надмина. Срамуваше се и се измъчваше от своята безпомощност. Какво ще си рекат жените за нея? Кога е да се раждат деца, тя е първа, а да коси — никаква я няма... Навеждаше ниско глава и бършеше крадешком сълзите си, а те капеха ли, капеха...

След пладне Лукерия се спогледа с жените и каза:

— Абе жени, забравихме млаката. Я иди, Ана, там, спасявай положението.

Тя ли не знаеше, че всяка година оставяха млаката, низинката край гората, за най-накрая, за изтрезняване, както казваха, та да не загубят завинаги желание за коситба след Гърбав нос? Тревата там е мека, ляга леко под косата — репейник и троскот. Но сега Ана се зарадва, че ще е настрана от хорските очи.

В млаката, отделена от носа с шубраки, беше по-хладно. Ана започна да коси бавничко. Косата не се забиваше вече в земята. Тя свърши откоса, без да почива, и като се обърна назад, въздъхна облекчено — е, още я биваше за работа.

Когато след някое време жените завикаха „почивка“, тя реши да си почине тук, на млаката. Пък и защо да върви при тях? Както всеки път, жените ще заговорят за мъжете си, ще разказват какво им пишат, ще предугаждат кога ще свърши войната и близките им ще се върнат... За какво да слуша всичко това? Няма от кого вече да получава писма, няма кого вече да чака. Имаше го Иван, няма го Иван — като че ли изобщо не е живял такъв човек.

Избра си местенце под една клонеста песекиня, където беше сенчесто, отпусна се на гъстата прохладна трева и се облегна изнемощяла на ствола.

Остра солена пот обливаше лицето ѝ, главата ѝ се пръскаше от жегата и сълзите. Трябваше да отиде до реката и да се измие, но нямаше сили. Смъкна забрадката от главата си и избърса лице. Ама пък и тя! Съвсем взе да се предава. А кара едва тридесет и петата. Други жени на тия години влизат в силата си, а тя...

Заоправя на коленете си смачканата забрадка и случайно се взря в ръцете си. Какви са кльоцави, черни и жилести — като на старица. А Ваня наричаше тия куки пухкавите ми лапички...

В тревата наоколо ковяха в захлас своето простичко щастие щурци, жално бръмчаха комари, прогонени в сянката от палещите слънчеви лъчи, във висинето се заливаше в песни чучулига, наричана в Пекашино боже агънце, а отвъд храстите високо си приказваха жените. Но тя не чуваше нищо. Пред очите ѝ стоеше Ваня — висок, с бяла риза, гологлав... Свисти косата... като улица се стеле дъхавата трева... „Анютка — вика ѝ той усмихнат, — не се пресилвай! Я по-добре запей, пък аз, като те слушам, ще накося за седмица.“

— Ванюша, скъпи — зашепна тя гласно, преглъщайки сълзите си. — Научи ме как да живея!

В първите дни след известието ходеше като побъркана, за нищо не мислеше, нищо не разбираше. Осъзнаването на целия ужас и непоправимостта на нещастieto дойде по-късно. Една нощ се събуди, седна в постелята и замря. Наоколо ѝ сумтяха дечицата, натъркаляни като кученца, преплетени едно в друго. Пет таман! Пък шестото на

кревата. Как ще живее тя, нещастната, как ще изправи на крака тая тайфа? С какво ще ги храни и облича?

И тази мисъл вече не излезе от главата ѝ. Седне край масата, погледне дечицата и сърцето ѝ замре. Шестима! И всичките посягат към хляба, като вълчета са гладни. По коматче да е — шест коматчета трябва! А какво изкарва тя? Е, нека се напъне, да речем, ще отработи триста трудодни в годината, ще получи по килограм. Това е добре — ако годината е родовита. Ала има години, когато са получавали и по сто. Колко хляб е това за такова семейство? Тя още отсега взема срещу бъдещите трудодни. Ами с какво ще ги обуе, облече?

Отвъд шубраките зазвънтяха косите. Тя стана с охкане, наточи косата и се повлече към откоса. Полека-лека горещината започна да намалява, откъм север подухна приятен ветреца. Косата се размахваше вече по-спорно.

След някое време напред към Вълчи ливади затрака сенокосачка. Ана вдигна глава, без да спира косенето. На лицето ѝ светна радостна усмивка.

По ливадата крачеха, като размахваха от време на време глави, две кончета, а зад тях, отстрани, се поклащаше на седалката косач с бяла риза. Мишка! Нейният Мишка! Господи, как щеше да живее без него! Само на четиринадесет години е, а какво ли вече не прави! През деня работи като мъж, а като се прибере вкъщи, ще донесе вода, ще насече дърва. Облича се тя вчера сутринта и гледа — ботушите ѝ с нови подметки. А през нощта се събужда по едно време и се чуди какво ли чука във на стълбите.

— Свиден ти мой! Радост моя... — пошепна тя, загледана към сина си. — Ако не си ти, майка ти е загинала.

Като зърна майка си, Мишка замаха енергично с ръце, скочи от седалката, започна да вика нещо и хукна право към нея през неокосената трева.

Косата на Ана жвакна и заби нос в земята. Мигар и друга беда ги е сполетяла? Сигурно с децата е станало нещо... Примряла от страх, тя стискаше все по-силно дръжката на косата.

— Майко! При-е-ха ме! При-е-ха ме!

Изненада я щастливото, необикновено възбудено лице на сина ѝ. Той притича до нея, хвърли се премалаял върху откосите и се затъркаля по тревата, дигнал нагоре крака като жребче.

— Кого са приели? Къде?

— Ами в Комсомола бе!

Ана понечи да се усмихне, но устните ѝ потръпнаха.

— Как щеше да се радва баща ти. Като беше малък, вземе те някой път на ръце... — Тя изхлипа и не довърши думите си.

Мишка стана, очите му потъмняха:

— Па: плачеш, майко. Колко пъти ти казвах...

— Плача, Мишенка. Как ще живеем?

Мишка се намръщи:

— Как ще живеем ли? Ще преживеем. Хората как живеят.

— Хората нямат такова семейство. Отсега ядем хляб от тоя, дето е занаят, а зимата какво ще правим?

Мишка взе, кой знае защо, косата от ръцете ѝ, дълго търка плоската ѝ страна с трева, после изведнъж заби върха ѝ в земята и се приближи решително до майка си:

— Виждаш ли колкав съм? Я колко съм по-висок от тебе — той замахна с ръка над нея. — А ти само едно знаеш — как, та как ще живеем.

Черните му навъсени очи пламнаха:

— Ти си мислиш, че в Комсомола ме приеха ей така, за нищо? Как не! Знаеш ли как ме нарече Лукашин? Другарят Пряслин, казва, е истински гвардеец от тила! Какво ще кажеш? Празни приказки ли са това, а?

И като преживяваше отново съвсем скорошните събития, Мишка заразказва разпалено:

— Разбираш ли, майко, всички бяха „за“. Дори и Лукашин. За предишния път не съм ти разказвал. Аз още през пролетта подадох... Е, с една дума, споменаха за годините ми, за руския език... А сега знаеш ли как стана? Не съм и молил дори. Иде вчера по едно време Лукашин. Приказва за едно, за друго, пита за работата и накрая току вика: „Ти, Михаиле, в Комсомола ли си?“. „Не, казвам.“ „Не е хубаво, вика, такъв младеж, пък на опашката да седи. Я напиши заявление.“ Като е така, написах го. Разбираш ли, майко, всички само едно казваха: заслужава, заслужава. Ама и Лукашин — ей това се вика човек! Какво само наговори за мене — и аз не съм го знаел. Целият ми живот описа.

— Да, да... — кимаше тя с глава, усмихваше му се и в същото време разглеждаше скръбно новата дупка на яката на ризата му.

— А знаеш ли, майко, какво направих? — още повече се разпали Мишка. — Обявих съревнование на Татяна Рудакова! Мислиш, че няма да я надмина ли? Да има да взема! Видях аз къде си пилее тя времето. Така ще я сгорещя, че цял живот има да помни Пряслин!

Мишка си пое дъх, наклони се изведнъж към майка си и зашепна тайнствено:

— А после знаеш ли какво ще направя? В партията ще вляза! — И в изблик на чувства той подхвана майка си под мишниците и я вдигна високо във въздуха. От изненада Ана не можа да промълви нито дума. А когато се съвзе, Мишка вече го нямаше. Той тичаше през ливадата с широка, клатеща се стъпка, с бяла риза и гологлав.

— Цял бащичко — прошепна тя, загледана в отдалечаващата се фигура на сина си, и за първи път през последните седмици като че ли нещо се разтопи в гърдите и.

ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

Работата на Лизка нямаше свършване. Шегата ли е да шета на такова семейство! И печката трябваше да напаля, и с кравата да се оправи, и децата да нахрани, и вкъщи да поприбере, и дрехите да изпере — и какво ли не...

Разбира се, дванадесетгодишната Лизка още не върши всичко това: има ли сили тя да се справя с тенджерите по печката, да вдига дървеното ведро за доене? И все пак по сенокос тя върти цялата къща. От тъмно до тъмно се занимава с децата и с тях се държи вече като истинска стопанка.

— Ей, дечурлига — току се чува сърдитият ѝ глас, — я не ми пречете, не се мотайте из краката ми. Кравата още не съм издоила, печката не съм запалила. Бре, каква напаст само. Все за полите на майка си се държат.

„Дечурлигата“ — това са петгодишният Федюшка и светлокосата като глухарче Татянка, които, право казано, никак не ѝ пречат — седят си мирничко на няколко крачки от нея и си ровят улисано в топлия пясък. Но нали така си е прието: деца ли са, те непременно пречат на жената из къщи и следователно си е редно да им подвикинеш от време на време.

Лиза поприбира чирепчетата от своето домакинство, подредени в ъгъла между стената на къщата и стълбището, взема метлата, подмиа боклука, после слага изцапана с пръст длан над зелените си, остри като на котка очи и гледа към слънцето.

— Божичко! — тупва се тя по бедрата и присяда. — Слънцето е свърнало към пладне, пък аз съм още доникъде. Ще се върнат мъжете от ливадите — гладни, сърдити. С какво ще ги нахраня.

Лизка се заема още по-усърдно да домакинства край чирепчетата и кутийките, като от време на време поглежда към своите „мъже“ — послушните, немного приказливи хлапаца Петка и Гришка; те пълзят на колене край плета отвъд улицата, скубят мокрица и правят в играта си „копи сено“.

Скоро „мъжете“ наистина се завръщат вкъщи.

Лизка ги настанява да седнат на нисички трупчета, които изпълняват ролята на столове, и подхваща с тях разговор като голяма:

— Какво е таз година сеното? Ще изхраним ли кравата?

После изважда от „печката“ две питки от кал, „опарва се“ и ги подава на „мъжете“:

— Хапнете си, докато са топлички, колкото да не е без хич. То нали знаете — какво ли има сега...

„Мъжете“ се мръщят, плахо отблъскват питките от кал:

— Не-е... Ние искаме наистински. Хляб ни дай.

При думата „хляб“ рижият луничав Федюшка скача като ужилен от земята. Той тича към Лизка, подсмърча и гледа съсредоточено и подозрително сестра си и братята си — дали не са го изхитрили, дали не са скрили нещо от него? Той беше готов да яде по всяко време на денонощието: и посред нощ да го събудиш — няма да се откаже.

Лизка добре знае, че от обяд им е останала само една клисава питка. А колко има още, докато се върне майка им от коситбата и издои кравата? И слънцето ей го де е — до ъгъла на къщата на Семьоновна дори не е допълзяло, а трябва съвсем да склони зад покрива на обора. Затова както обикновено Лизка отлага времето за ядене.

— Ах вие, хайлази такива! — започва изведнъж да вика тя по братята си. — Да не сте били на оран или на копан? Хората и дене, и ноще се трепят по ливадите, а на мойта глава не мъже, ами жива мъка. По цял ден седят със скръстени ръце.

Лизка грабва бързо две нащърбени гърненца от пъна и ги натиква в ръцете на Петка и Гришка:

— Я по-добре тичайте за вода, вместо да си клатите краката.

Те се споглеждат, като че си казват: „Какво да се прави, мой човек. Такава си е“ — и навели глави, тръгват без желание към зеленясалото каче на съседите.

— А ти какво стоиш като пън? Нямах ли си работа?

Федюшка измърморва недоволно нещо под нос и се връща при Татянка.

Минава още половин или един час. Повече не може да издържи и самата Лизка: откога вече червата й куркат...

Настъпва дълго чаканата минута. Начело с Лизка, децата тръгват към къщи. Лизка отвързва ключа от колана си и отваря бюфета, където

е заключена последната питка. Както всеки път тя я разделя на четири: на най-малката, Татянка, оставят отделно храна за през деня. Братята следят със затаен дъх, без да мигнат, ръцете на Лизка — няма ли да даде на някого по-малко? Но Лизка има набито око. И все пак, за да бъде съвсем справедливо, тя казва на Гришка:

— Сега е твой ред, хайде обръщай се.

Гришка се обръща с гръб към масата.

— Това на кого? — пита Лизка и сочи с ножа към една от четвъртинките.

— На Федюшка — отговаря Гришка.

Федюшка поема трескаво парчето, загребва трохите.

След яденето развеселените деца отново се заиграват: сеят лен, преследват шпионин фашист, скубят трева в градината за кравата.

Но след час-два Федюшка започва да хленчи:

— Гладен съм. Лизка, дай ми хляб!

— Ти пак ли започваш? Ей сега плюска. Засрами се поне от хората — кима тя към Петка и Гришка.

Но те извързват лица от нея и се присъединяват към Федюшка:

— Гладни сме...

— Абе вие да не сте се побъркали? — разперва ръце Лизка. — Има ли някъде хляб? Разправят, че в един град хората цяла зима залък не са хапвали, с Хитлер се биели, а вие и един час не можете изтрая.

Ала разбират ли от дума тия гладници? Отворили едни уста и като ревнали насреща ти: „Хляб, та хляб!“

— Ох, почакайте само — прибъгва Лизка към последното средство, — ей сега ще си дойде Мишка. Той ще ви даде да се разберете. Така ще ви нашари задниците!

В това време някъде съвсем наблизо се разнася кратко мучене. Всички веднага млъкват и се заслушват напрегнато. Минават секунди на мъчително очакване. И изведнъж във вечерната тишина се разнася познатото утробно мучене.

— Звездоня, Звездоня си идва! — вика и подскача Лизка, забравила се от радост.

Тя грабва от изправения до стълбите кош снопче прясна трева и тича презглава към пътя. След нея тичат също с трева в ръцете Петка, Гришка, Федюшка. Дори и Татянка се изправя и запристъпва неуверено с кривите си крачета.

Черно — петнистата Звездоня току-що се е задала от ъгъла на съседната къща. Тя върви бавно и важно и лениво размахва дългата си опашка. Лъскавият косъм на хълбоците ѝ блести весело.

Насреща ѝ се протягат детски ръчички със снопчета трева. От мъничките им, биещи трепетно сърчица се изливат най-нежните и гальовни думи, натрупани там през краткия им живот.

— Кърмилнице наша, най-последно си идваш...

— Миличка!

— Ела ни по-скоричко... Млечице ни носиш!

— Гълъбице наша любаво!

Доволна, Звездоня ускорява крачка, отново оглася с мучене улицата, после приближава до децата, облъхва ги с жарък утробен дъх и изпъва напред мократа си млечна муцуна. Тревата хрусти апетитно. Лизка и по-големите ѝ братя гаят унесено своята кърмилница, чешат я между рогата и зад ушите. Малката Татянка се навежда към земята и се опитва да събере падналите тревички. Но тревичките не се покоряват, изплъзват се смешно от непослушните ѝ пръстчета и тя се смее весело.

Разчувстваната Лизка я поощрява напевно:

— Ох, душицата ми! Тревичка ми събира тя за Звездоня! Събирай, събирай, хубавицата ми... Звездонюшка ще ни пусне млечице.

Федюшка обаче не е от тия, дето се занимават с такива глупости. Той души алчно като вълче миризмата на мляко и дори прикляква и се заглежда във вимето.

Най-последно Звездоня е в обора. Дълги сенки пресичат улицата, а майка им все още я няма никаква. Децата обикалят неспокойни и умърлушени около къщата и поглеждат тъжно към слънцето, което не ще и не ще да се скрие зад покрива на обора на Семьоновна.

Последно, без да се наговарят, присядат едно след друго на стълбите пред къщи.

— Искам мляко — пръв надига глас Федюшка.

— Потрай още малко — тихо възразява Лизка, — ей сега ще се върне мама и ще надои.

— Повикай пък Семьоновна. И тя може да дои — плахо я съветват Петка и Гришка.

— Тя Семьоновна нас чака! Кой ти седи по коситба в къщи?

— Тогава дай хляб — отново мрънка Федюшка.

— Ти да не си сляп? И трошица не остана.

— Ако не дадеш, ще кажа на мама, че ти изяде повече от нас.

— Аз? — Смаяна от тази несправедливост, Лизка едва можа да каже: — Но кога?

— Одеве — отговаря Федюшка, без да мигне.

— Не лъжи, ти си лъжец! Пък и повече да е — какво от това? Шест години съм по-голяма от тебе, а я ми виж ръцете какви са. Пък твоите са като на месар.

Лизка се заглежда в слабичките си мръсни ръчички и изведнъж я обзема чувство на тежка обида и остра жалост към себе си. Мършавите ѝ костеливи рамене потръпват, тя завира глава в коленете си и заплаква безпомощно.

— Та нали и аз съм още малка! Няма вече да стоя при вас, за нищо на света. Нека мамичка прави каквото иска. Ще ѝ река: стига вече, мила мамичко, до гуша ми дойдоха. По-добре ме изпрати на най-тежката работа.

Разплака се и Татянка и затепа към Лизка. След нея се разплакаха горчиво в един глас Петка, Гришка и Федюшка.

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

Надежда Михайловна, а по-добре е да се каже Наденка, защото на своите деветнадесет години, и при това такава слабичка, мургава и подстригана по момчешки, тя повече приличаше на ученичка, отколкото на учителка, бавно се изкачи на пекашинското възвишение и огледа тъжно безлюдната песъчлива улица, пустите, като че изоставени къщи.

Боляха я краката, главата ѝ, пребрадена леко с пъстра забрадка, се пръскаше от горещината, а голите ѝ ръце, лице и шия пламтяха, опърлени от слънцето. Смръщена от болката, тя се довлече до гредата край плета, поседна на хладинка и започна да разтърква босите си прашни крака.

... Не, това е ужасно! Пак ѝ отказаха! И колко е противен само този председател на районния изпълнителен комитет! Развика се насреща ѝ като подофицер Пришибеев: „Няма какво да се мотаеете насам-натам, госпожице! Щом като толкова ви се е довоювало, вземете греблото и повоювайте на сенокоса!“.

Ама и тя е една! Вместо да обясни всичко логично, се разплака като момиченце — майка ми остана в окупирана от немците територия...

И в районния комитет са същите пришибеевци: „Кой ще учи децата? Немски гувернанти ли да им изписваме?“. Иди се разбери с такива!

Година преди войната Наденка Рябинина завърши педагогическия техникум в Орловщина. Тя расна във време, когато съветските хора усвояваха победоносно Арктика. Мине не мине година, нов подвиг смайваше света. Походът на ледоразбивача „Сибиряков“, челюскинската епопея, чкаловският полет през Северния полюс, станцията на папанинци върху дрейфащи ледове...

Чак дъхът им секваше на младежите. Вечер, струпани край високоговорителите, те жадно се вслушваха в ефира. Стотици хиляди младежи и девойки придружаваха мислено храбреците, бореха се със

суровата стихия. Ученическите географски карти през тези години бяха изшарени фантастично със смели маршрути за нови походи и полети. При пролетното разливане на водите много пъти трябваше да прибират от носещите се ледени блокове не един и двама вкочанявали малчугана, въобразили си, че са папанинци или челюскинци.

Наденка Рябинина имаше особени връзки със страната на бялото мълчание. От детството още в душата ѝ бяха попили разказите на майка ѝ за младия ѝ чичо герой, загинал трагично като участник в експедицията на Седов. И все пак всички се изненадаха много, когато тази кротушка, както я наричаха в техникума, при разпределението заяви твърдо: „Изпратете ме в Нова земя“.

Скромният педагогически техникум в Орловщина нямаше за задача да подбира кадри за Арктика и единственото, което можеше да направи, беше да предостави на Наденка сама да се оправя.

Майка ѝ, възрастна учителка от един малък град, свикнала да гледа на всичко философски, реши: „Кръвта ѝ заговори“, потъжи, поплака и започна да приготвя своята „черноока Арктика“ за далечния път. И през август същата година седемнадесетгодишната девойка от Орловщина тръгна за Архангелск на свой риск и отговорност.

Свирепият дъх на Севера почувства още щом пристъпи прага на отдела за народно образование: „Романтика“ — казаха ѝ там. Освен това се разбра, че до лятото на следващата година не се предвижда курс до Нова земя. Какво да направи? Да се върне къщи, та момчетата и момичетата да ѝ се присмиват ли? Наденка се отправи към Горнопинежко — един от най-затъntenите райони на областта.

В областния отдел за народно образование, където винаги не достигаха учители, разкрасиха с най-щедри багри тамошните краища. Излизаше, че там и мечките си ходят спокойно из село, а пък хората пътуват не как да е, ами ги возят елени или кучета.

На практика всичко излезе къде по-обикновено. Пекашино, в което попадна Наденка, беше село като всички села, почти не се различаваше от селата от средния пояс. По улиците не ходеха никакви мечки, от елени и помен нямаше, а дребничката северна кранта, върху която Наденка се друса от районния център до Пекашино, едва ли някой би я предпочел пред орловските бързоноги коне. Но Наденка издържа мъжествено и този удар. Все пак е по-близо до Нова земя! А

след година — тя не се съмняваше в това — ще постигне своето. Ако потрѣбва, ще вдигне целия Архангелск на крака, чак до ЦК ще стигне.

През зимните вечери, когато гредоредните стени на училището напукваха от студа, тя излизаше навън и дълго гледаше през заскрежените си мигли северното сияние. Привиждаше ѝ се, че там някъде отвъд пламтящите сребърни стълбове е приказният остров — Нова земя.

Всичко рухна през неделното юнско утро. Скоро след това престанаха да идват и писма от майка ѝ и към всички мъки, които ѝ донесе войната, се прибави още една — страхът за майка ѝ.

През зимата на четиридесет и втора година, когато започнаха да събират топли дрехи за бойците, тя даде кожените си ръкавици и оплака за последен път несбъднатите си мечти. После прочете във вестника за подвига на младата партизанка Таня и реши: нейното място е на фронта. Кой както иска, но тя отива на фронта! И ето вече пет пъти ходи в районния център, в районния комитет на Комсомола, в районния комитет на партията — и всичко напразно.

Седнала така на хладинка, Наденка си припомни днешния разговор в районния изпълнителен комитет и в районния комитет; мислено не се съгласяваше, спореше. Нима не могат да разберат? Та да не моли за къде да е — на фронта иска да отиде!

По пътя се зададоха две колхознички с гребла на раменете. Не познаваше високата пълна старица, но по-младата, светлоликата, облечена в сив, везан сукман, бе виждала някъде. Да, спомни си — нейното синче Сеня Яковлев, едно такова беличко момченце, седеше на първия чин.

Когато се изравниха с Наденка, колхозничките я поздравиха мълчаливо с кимане на глава. Тя ги изпроводи с очи. Там далече под хълма, в знойната юлска мараня припламваха като сребърни железните зъбци на конните сеносъбирачки, бавно се движеха по ливадата бели забрадки...

— Нашата учителка се кани да върви на война — чу тя гласа на Сениновата майка.

Наденка се заслуша.

— Тъй зер — отговори старицата, — на момичето сега му е времето — към момците го тегли...

— Ако вземе да пообръща сено с нас, ще ѝ помине май мерака — разсмя се Сениновата майка.

Лицето ѝ пламна. Наденка скочи рязко, тръгна с накуцване по селската улица. При училището поседна отново. Само мисълта, че сега ще влезе в своята празна стая, само тази мисъл вече я ужасяваше.

Горещината все още не намаляваше. Навред беше тихо и безлюдно — просто да полудее човек.

Но защо, защо никой не иска да я разбере? „Към момците го тегли!“ Как не я е срам да говори така, и при това възрастна жена! Пък и тази — Сениновата майка! През зимата не я оставяше на мира: „Изтичай го тоя моя, Надежда Михайловна. Баща му е на война, заради баща му те моля“. А гледай сега какви ги приказва! На председателката пък какво е сторила? Гледа я така, като че ли Наденка е малоумна. И Настя, уж приятелка — пази боже. Като е занареждала — работи в колхоза. Ами ако твоята майка е останала на окупирана от немците територия?

Сърцето ѝ се сви от непоносима болка и отчаяние. Тя стана, огледа песъчливата, напечена от жегата улица и отпуснала глава, се повлече безцелно из селото.

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Още отдалече Наденка чу плача, а когато изтича изплашена до стълбището на Пряслини, видя там цяла сюрня дечица. Мръсни, с рошави разноцветни косички, те се притискаха едно до друго като врабци по дъжд и плачеха жално и неутешимо.

— Защо плачете? Кара ли ви се някой? Лиза, къде е майка ви?

— На ко-о-ситба... — отговори Лизка, задавена от сълзи.

— Тогава защо плачете?

— Федюшка казва, че съм изяла хляба. Пък аз трохичка не съм хапнала. И кравата не е доена... А те са още малки, не разбират — кимна Лизка към децата — не разбират, че сега е война и мама е на работа... — И Лизка се разплака още по-силно.

Наденка клекна безпомощно.

Отворила широко очи, тя разглеждаше мълчаливо това слабичко, разтърсвано от риданията дете, което разсъждаваше като голям човек, препатил много нещо през живота си. И може би едва сега, в тази именно минута, когато войната се изправи пред нея чрез тези скръбни, страдалчески очи на детето, Наденка почувства целия ужас и неизмеримите страдания и мъка, които донесе войната.

— Хайде стига, стига, милички — опомни се тя. — Мама скоро ще си дойде...

Но децата не млъкваха.

Наденка се огледа отчаяно, после изведнъж се изправи и тропна с крак:

— Стига, престанете да плачете!

Децата впериха в нея изумени очи, като все още хлипаха.

— За какво сте се разревали? И ти, Лиза, ох, ох, ох! И това ми било пионерка! Я се засрами! Виж, на ей това дребосъче и на ей тоя рижко — тя потупа Татянка и Федюшка по главичките — им се разрешава да си поплакват по малко, но пак не всеки ден.

— Аз не съм никакъв рижко — измърмори Федюшка, като се отдръпна от галещата го ръка, — с рижковците карат вода.

Настроена за обикновения разговор на възрастния с детето, Наденка се засмя:

— Добре, добре — не си рижко. Я кажи тогава какво да правим с тебе?

— Ти по-добре ни донеси хляб — изтърси Федюшка.

— Я да млъкнеш, просяк такъв! — подвикна му Лизка. — Ще те науча аз тебе, на майка ще кажа. Не го слушайте, Надежда Михайловна. Той на всички дотяга — никого не слуша.

Хляб! Да, какво по-просто от това да донесе на тези гладни дечица по залък хляб, по залък обикновен хляб. Но откъде да го намери този хляб? Тя самата е взела своя за цяла седмица напред.

Престори се, че се е замислила и не е чула какво са казали Федюшка и Лизка.

— А ти, Лизка, повикай някоя баба. Да издои...

— Та нали бабите са още на ливадите — отговори Лизка малко недоволна. После въздъхна и добави: — Аз и сама бих издоила, не е кой знае колко сложно — теглиш, теглиш бозките. Но краката ми са малки, не мога да стисна ведрото.

Наденка се замисли — така ѝ се искаше да направи нещо за тези деца!

— Знаеш ли какво, Лиза? Хайде да доим двете, а? Заедно.

Лизка поклати глава скептично.

— Ами, Надежда Михайловна, ще се изплескате с кал и тор.

— Нищо, нищо! Ти само ми казвай кое как трябва да се прави.

Дали възбудата на учителката, на която беше свикнала да вярва и да се подчинява винаги и за всичко, се предаде и на Лизка, или пък я шибнаха острите недоволни погледи на братята, но тя започна да се предава:

— Тя нашата Звездонюшка уж е кротичка, ала знам ли?

— Хайде да вървим, да вървим! — подканяше я Наденка.

И ето я вече с престилката на стопанката, с кърпа на главата (Лизка я посъветва да си я върже: „Мамичка винаги е с кърпа“), долният край на полата подпъхнат под колана, в ръка с дървеното ведро за доене. Отпреде ѝ се мяркат голите пети на Лизка, а отзад са се струпали на тумба децата. От разтворената врата на обора рязко я шибва миризмата на тор; някъде в тъмното диша уморено и тежко кравата.

— Сега почакайте малко — тихо казва Лизка. — Ще я подкарам към светлото.

Тя се шмугва като гушчер в тъмнината на обора и след няколко минути Звездоня приближава с тежка крачка към вратата, обкръжена от рояк торни мухи, души въздуха и пули към непознатата огромни лилави очи.

Наденка се притиска неволно към спонеца на вратата.

— Не се бойте, Надежда Михайловна. Не я гледайте, че има такива рога, тя ни е кротка като овчица.

Лизка ѝ поднася тревата в коша, поставя до задните крака на кравата нисичко столче:

— А сега вие седнете на столчето, пък аз ще я чеша зад ушите. Много обича да я чешат.

Наденка потиска плахостта и несигурността си и прекрачва напред. Под босите ѝ крака млясва торна каша. Кравата пъха глава в коша и дъвче сладко тревата; люлеят се рогата ѝ — извити, тъмни. Ами ако я бодне изведнъж с тези огромни рога? Зад нея, при стената до вратата, са се скупчили чакащите дечица. И сякаш подтиква на техните мрачни, недоволни погледи, тя прави още една крачка напред. Ето го и столчето. Кравата си стои все така неподвижна.

— Ох, забравих, трябва да избърша вимето.

Лизка веднага се мушка с парцалче под вимето на кравата, после отново се връща да гали своята Звездоня.

Наденка сяда страхливо на столчето, поставя ведрото между коленете си. Това беше запомнила. А после?

Точно пред лицето ѝ е огромният търбух на кравата, който ту се издува, ту се отпуска. Вътре нещо се търкаля, бълбука като във врящ котел. Горещо е. Наденка леко докосва вимето, глади го с ръце. Нищо. Звездоня си стои мирно.

— Седнахте ли? — пита Лизка.

— Аха...

— Сега само дърпайте бозките. Това е цялата работа.

Настъпва тягостна тишина. Наденка чува учестеното дишане на децата до прага, Лизка замръзва, дори Звездоня притихва някак — всички чакат веселия звън на първата струйка.

Внимателно напипва бозките. Те са хладни, хлъзгави. Но изведнъж пръстите ѝ не се подчиняват, не могат да хванат бозките.

— Чакайте, ще ви помогна. А ти, Звездоня, внимавай, не се бъркай, стой си мирно.

Наденка чувства как грапавите пръсти на момиченцето заиграват пъргаво по вимето. Те хващат нейните пръсти и уверено ги притискат около бозката.

— Теглете, теглете надолу — шепне Лизка.

В същата секунда топла плътна струя звънва във ведрото. Замирисва на мляко.

И млякото шурва.

„Дзин, дзин...“ — весело звънти във ведрото.

Ето че няма нищо страшно! Ама пък и тя — боеше се. За какво ще вземе да я бодне кравата? Та на нея ѝ е приятно. Това е естествен процес!

Лъхва я сладко на току-що издоено мляко, лицето ѝ пламва, а на пръстите ѝ е топло, топло... Ах, колко е приятно, колко е хубаво!

Кравата се дръпна, мръдна рога. Наденка се сгуши.

— Какво искаш, глупачке, я стой! — вразумява Лизка кравата.

И когато всичко пак се успокоява, на Наденка ѝ се иска да викне: „Не ме гледай под око, не се боя — ето на, никак не се боя“. Бялата шапка във ведрото бухва все по-нагоре като квас. Вече стига до чучурката. „Бива си я кравичката“ — мисли си Наденка.

— Готово ли е? — дочува се сърдит глас откъм прага.

Това е, разбира се, онзи — рижкото. Измъчил се е, горкичкият.

— Ей сега, душице, ей сега — отговаря вместо нея Лизка.

Колко е добра тази Лиза! Допреди малко плачеше от тази именно „душица“. И Наденка отново си представи това слабичко момиченце с овехтяла, избеляла рокличка. Тя би трябвало да си играе на кукли, а всъщност стои там някъде в тъмния, заплескан с тор тъгъл и търпеливо и безропотно усмирява кравата. Да, да, ето какво ще стори. Ще ѝ даде сивата си блузка, и онази небесносиня рокля ще ѝ даде; пък може и колана с шнурчето. Колко ще се зарадва!

Меко цвърка и се пени млякото под ръцете ѝ. И заедно с него в душата ѝ се надига някаква тиха, успокояваща радост. В този момент тя обичаше и тези деца, на които ще даде мляко, и себе си — такава добра и отзивчива, и тази крава, която разбира как трябва да се държи с непознат човек. Наденка беше готова да забрави всички обиди, които

й нанесоха в районния център, и дори онези срамни, жестоки думи, които чу да казват за нея двете колхознички.

— Сега ще стане по-мъчно... — долита глухият глас на Лизка някъде отдалече. — Ама вие теглете, не се бойте. Може и да не я доиздоите. Мама ще я доиздои.

— Знам, знам... — казва самоуверено Наденка.

Ох, само да можеше да помести малко левия си крак. Съвсем изтръпна — ведрото го е притиснало. Малко да го извие, да го повдигне... Тя повдига края на ведрото, дърпа го към себе си. Ръцете ѝ се хлъзват... и Наденка чувства с ужас, че пада назад. Главата ѝ се удря в нещо меко, топло... Вик от прага... Скача, загубила ума и дума. Пред очите ѝ се люшва огромно дървено дъно... И бяла локва... Дръпва ведрото към себе си, наднича вътре. Празно...

Отляво се понесе остро тропане:

— Видя ли сега, видя ли сега, проклетнице!

Беше клекнала, но отново седна.

— Удари ли ви, Надежда Михайловна? — и изведнъж гласът на Лизка замря. — Млякото ни... — изохка Лизка.

Наденка не смееше да погледне към момиченцето.

— Нищо, Лиза, нищо — заговори тя шепнешком. — Аз ей сега... ей сега ще ви донеса...

Изправи се, грабна ведрото и изтича от обора, без да погледне разплаканите, притиснали се към спонеца деца. До стълбите свали с треперещи ръце кърпата от главата си и видя колко мръсни и изцапани с тор са тези ръце. Остави ведрото на земята и взе да ги бърше в престилката. Краката ѝ, полите на роклята ѝ — всичко беше изцапано с тор. Трябваше да се върне и да се измие. Но детският плач я шибна като камшик. Тя грабна отново ведрото и забърза към съседната къща. Беше заключено. Хукна към друга къща — и там заключено. В третата на пезула до стълбите седеше мършава старица и се топлеше на залязващото слънце.

— Бабичко, мила — примоли ѝ се Наденка, — помогни ми, продай ми мляко.

Старицата я погледна учудена с възслепите си очи:

— Що думаш, миличка, отде у бабичката мляко! Нямахме силици да храним кравичката — зимъс я продадохме. Доде ми беше жив стареца, понакосяваше по нещо из гората, ама се спомина, та след

него и кравичката... А ти чия си? Нищо не виждам, ала по приказката ми се виждаш чуждинка...

— Тукашната учителка съм.

— О, я глей... — разбрала я, кимна бабичката. — Нашия Митка немирника учиш. Не ти достига, значи, дажбата, та искаш да си докупиш?

— Ама аз не за мене си, бабичко. А от кого мога да купя?

— Че знам ли, миличка — въздъхна старицата. — Матрьона и Марфа са с кравите на сенокоса... А пък тук ей в тия къщи — посочи тя с черната си костелива ръка — има една кравичка, ама те млекото сал дет го миришат — една е на три къщи.

Наденка бавно излезе на пътя и се върна обратно. Измина няколко крачки и спря. Какво ще каже на гладните дечица? Как ще ги погледне в очите? Ами ако и майка им се е върнала вече? Не, не! Цялото село ще обходи, но ще намери! В колхозния обор ще отиде!

И като се препъваше, тя отново затича от къща на къща.

ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

Анфиса прочете сведението и погледна изпитателно изпохапаното от комари лице на Прасковя:

— Не сте се май много постарали.

— При нашто разбирателство не мож се много развъртя.

— Какво пак делихте? Тревата ли?

— Хем наистина тревата. На какво прилича това, Анфиса Петровна? Ние още от тъмно се трепем на общото, а той — в храстите — Прасковя се озърна предпазливо и се приближи съвсем до председателската маса. — Бригадирът направо се е забравил. Първите два дни покоси с нас — нищо, а после, дума, рематизмата го присвила. Е, присвила го, присвила. С всекиго се случва. Полежи в къщурката, докато ти помине. Само че неговата рематизма не е като на другите. Оная заран си забравих бруса, та трябваше да се върна от ливадата. Пък по пътя откъснах и клонче червено френско грозде. Рекох си: ще зарадвам стареца. Къде ти! Стигам аз до къщурката, гледам, шапката му се мярка между храстите, а на рамото му коса. Бре, божке ле мой, накъде е тръгнал с тая коса? А той премина горичката — знаеш я, дето е отвъд къщичката край потока, беше едно време на Степан Андреянович, че като размаха косата. Гледам, там вече и копа натрупана. Ей я е рематизмата му каква е!

На другия ден, яхнала една кротка кобилка, Анфиса пое към Росохи. А пътят натам — пази боже, тежък, непроходим. В Пекашино така си и казват: „Не си ли бил из Росохи, не знаеш що е ад“. Лете до Росохи можеш да стигнеш само на кон или на леки смърчови шейни влачки, които се правят специално за превозване на зърно и продоволствие. През целия път конят гази до коляно в кал, меси горската тиня, като пристъпва с напъване и гръмко шляпане. И това е по сушаво време. А в дъждовно лято е истинско тегло. Блатният път се разкисва като желе. Конят току затъва в невидими ями, изплува върху заблатени иглолистни храсталаци, които се разстилат на цели езера.

Ако пък премине буря, прегради пътя, задръсти го с повалени дървета — да се пукнеш, ни напред можеш мина, ни да свърнеш встрани.

Тази година беше суха, добра за сенокоса. На някои места — особено по старите, от години некосени тучни ливади — беше приятно да вървиш. Но Анфиса беше притеснена. Изтормози я този Кърт. От вчера е председател, дето се вика, а не минава седмица да се не сблъска с него. Предчувстваше тя, че не току-така настоява да го пратят на ливадите. Пък и новините, новините от фронта! Как да ги каже на хората?

Председателят на селсъвета, който се бе върнал наскоро от войната като инвалид, побесня, когато тя го попита какви са сега новините.

— Все новините, та новините! Да взема да измислям ли, а?

После се поуспокои малко и махна с ръка:

— Напира, проклетникът.

В Росохи стигна привечер.

Развълнува се много, когато зърна къщичката, подала се между храстите на склона. Колко години не беше идвала тук. Сигурно двадесет. Да, за последен път идва още като момиче.

Почувствала близостта на жилище и хора, измъчената и изплескана с кал кобила изпръхтя и замята глава. Анфиса вървеше по неокосена ливада — тревата стигаше до коленете ѝ. Тя се оглеждаше, спираше поглед на познатите места и с мъка ги разпознаваше. Колко храсти само — осеяли бяха цялата ливада. А къщурката се беше снишила, килнала се на една страна. Край Калинкин извор поспря коня и въздъхна. Едно време идваха тук по жегата за изворна вода. Нямахте ги вече ни пътечката, ни изворчето. Елшакът и върбалакът стигаха чак до небето.

До къщурката, срещу солитарната, между две плътно прилепени пънчета, пушеше тънък дим — кибрит сега трудно се намираше, затова поддържаха огъня денонощно. На дървени куки висяха черни, опушени котлета, чайници, върху масата, скована от дебели талпи, имаше лъжици, съдинки, брестови захлупци.

Анфиса дълго раздвижва изтръпналите си крака, после свали юздата на кобилката, разтри я с трева, спъна я и я пусна из ливадата. Постоя още малко, поогледа се и тръгна към хората.

От къщурката пътеката изведнъж се спускаше към рекичката, обрасла гъсто от двете страни с храсталаци, често я пресичаше, криволичеше край полуостровчета и ниски, залети от водата места. Анфиса вървеше през наскоро окосена ливада, броеше копите, които бяха все още свежи, непочернели отвън, и често мушкаше ръка в тях, проверяваше сеното по миризмата. И колкото повече навлизаше в дъхавата окосена ливада, толкова по-ясно се чуваха свистенето и звънът на косите. Скоро прегази по плиткото рекичката, разтвори храстите и видя косачите.

Най-напред крачеше спокойно и съсредоточено Софрон Игнatieвич, гологлав, разпасан, с извадена над панталоните риза, и обръщаше откосите, след него с широк замах косеше Марфа Репишна, зад нея вървеше Варвара с игрива, танцуваща стъпка, препасала бяла престилка, а подир Варвара — Даря, Аграфена...

Развълнувана от тази гледка на задружен труд, Анфиса не издържа и се промуши напред:

— Е-хей!

И едва тогава, като огледа още веднъж с радостни, широко отворени очи цялата ливада, тя забеляза Фьодор Капитонович. Той ситнеше с дребни крачки по края на ливадата близо до храстите и мереше с двуметровия пергел окосената площ. Беше облякъл предвидливо бяла платнена дреха против комарите.

Нещо неприятно бодна Анфиса в сърцето, но в този миг жените я видяха и из цялата ливада се понесе:

— Невести, я вижте кой е дошъл!

— Че това е Анфиса бе! Нашата Анфиса! — захвърлиха те косите и хукнаха към нея.

Още отдалече, без да поздравя, Марфа забоботи:

— Кажи сега какво става на фронта?

Радостта, която Анфиса почувства като ги видя, изведнъж изчезна.

— Бият се... — каза тя.

— То се знае, че не пасат овце. Ама как се бият?

— Все тъй.

— Отстъпват, значи? Че накъде повече? То и Русията си има край! — и Марфа рязко се върна назад.

— Да беше попитала поне нещо за вкъщи! — подвикна след нея Анфиса.

Марфа се обърна и сви гневно вежди:

— Мигар още ми стои къщата? Мигар не е отлетяла? — Тя грабна косата, плю на ръцете си и настървено и с пухтене се връза в тревата.

— Ама че смахната — поклати с укор глава Варвара. — Все така прави: развика се, разкрещи се. Не може с добро, като хората. Какво е виновна Анфиса, че немецът настъпва? Няма нищо! — намигна тя и се позасмя. — То Марфушка е само кибритлия, ала излее ли си яда, от памук по-мека става.

Анфиса почна да раздава писмата.

Варвара пое писмото, отмаляла от радост, започна да изтрива ръцете си о престилката, после го разтвори, прочете първите редове и вдигна влажните си щастливи очи към хората:

— Невести, пък моят Терьошка... пак го наградили. Ох, като си дойде Терентий Василиевич — не мож го позна, ще се възгордее, как ли ще се приказва с него?

— И сега ли няма нищо за нас? — попита с усилие Даря.

А встрани, без да пита нищо, заплака горчиво и безнадеждно слабичката и бледа Павла:

— Господи, не мога повече. Откак е отишъл — ни вест, ни кост. Не знам вече какво да мисля.

В това време се приближиха Софрон Игнatieвич, Фьодор Капитонович, а зад тях тежко дишащата Марфа.

Поседнаха наблизно на окосеното.

— Ха кажи сега какво става по света! Разказвай — измърмори Марфа, без да поглежда някого, но вече примирено.

— Тъй, тъй, Анфисюшка, за всичко разкажи. Както си е, така го кажи, не го таи — примоли се Аграфена. — Че ние тук сме като в затвор. Отвред гори, гори — жив човек няма. По колко пъти ставам нощем, па изляза навън, гледам къмто село, ослушвам се. Мисля си — дали не стрелят някъде. Може, викам си, немецът и до нас да се е довякъл... Ей на докъде стигнах.

— Я остави тия приказки! — прекъсна я Анфиса. — Ще се побъркаш така! Ние сме на края на света — какъв ти немец по нас?

Грозното ъгловато лице на Аграфена светна:

— Режи ме, Анфиса, режи! Още по-здравата ме нарежи! Та да ми се не въртят такива глупости в главата.

Анфиса разказа, доколкото може, за новините от фронта и от село, после огледа всички строго и каза:

— Сега пък вие казвайте, скъпи труженици.

Никой не заговори. Седяха с наведени глави и мълчаха.

— Е, на мълчание ли ще си играем? — отново попита Анфиса.

— Него питай — кимна Марфа към бригадира. — Какво си се лепнала за нас.

Фьодор Капитонович, който отдавна вече наблюдаваше под око председателката, реши: „Знае“ и подкара направо:

— Лоша ни е работата. Сговор няма, залька от устата си вадим...

Не му дадоха да се доизкаже:

— От твоята ли уста вадим залька?

— Ще го извадиш, кога си видиш ушите, първо зъбите ще си строшиш!

— Дванайсета година вече подяждаш колхоза — виждаме ние, не сме слепи.

— Ама така де, Анфиса — ние тук се претрепваме от работа, а той за своята крава...

— Тъй си е — за едни умирачка, а за други лапачка!

Дълго още викаха, наддумваха се, а след това жените отрязаха като с нож — сменяй го!

— Е, щом е така... — каза Анфиса — ще го сменим.

Фьодор Капитонович се беше подготвил за всичко, но такова нещо не беше очаквал. Той остана един миг като треснат от гръм, после скочи на крака, замята се, размаха ръце:

— Мене ли ще сменят? Ти ли си ме избрала? От първия ден още на колхоза... За мене във вестниците са писали, награди са ми давали. Че за такова нещо... Ти от пролетта още ми имаш зъб — кожичките не можеш забрави...

Побледняла, Анфиса го изгледа от горе до долу.

— Ти руснак ли си или не си? — едва прошепна тя.

— В района ще ида, ще ви науча аз вас как се гаври със стария човек.

И Фьодор Капитонович забърза към къщурката с изненадваща пъргавина.

След вечерята Софрон Игнatieвич уллучи сгоден момент и направи знак на Анфиса — да идем малко настрана.

По росната пътечка стигнаха до реката и поседяха на сух вършинак. Софрон Игнatieвич откъсна едно клонче и го подаде на Анфиса — пази се от мушиците. Наведе се, почна да си свива цигара и дълго секва с огнивото огън.

— Ти, Петровна, не биваше — заговори най-после той глухо, — не биваше да правиш тая работа.

Анфиса чакаше.

Софрон Игнatieвич жадно смукна няколко пъти поред и рязко хвърли цигарата, която се разпиля на искри.

— Не биваше, викам, да ме правиш бригадир. — Той помисли малко и решително се извърна с лице към нея: — Знаеш ли какъв съм аз?

— Какви са пък тия загадки сега. Слава богу, цял живот се знаем...

— Аз не за това. Е, с една дума... служил съм година при белите. Чувала ли си го?

От обраслото в побеляла остра четина лице я гледаха втренчено, без да мигат, уморени, измъчени очи.

— Гледай да не стане по-лошо, още не е късно. — Софрон Игнatieвич се извърна. — Така веднъж ме определиха за групов в гората. Знаеш ли какво стана? Едва не изхвърлиха от партията партийния секретар. А сега, сама виждаш — война е...

Дълго мълчаха. Над притъмнялата гора се издигаше бледа месечина, в храстите отвъд реката пръхтеше кон.

— Какво ли не се е преживяло — каза Анфиса.

— И все пак ти си помисли... не ща да си имаш неприятности.

— Добре, аз ще отговарям — каза Анфиса и стана.

ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

Докато трупаха сено по далечните райони, под възвишението край селото залягаха Степан Андреянович и Настя.

Отначало им идеше да зарежат всичко: нямаше кой да работи. По цялата лъка край реката от сутрин до вечер се мотаеха няколко жени. Пък отгоре на това взе, че се счупи и косачката. Наложил се да викат от Синелга Мишка Пряслин — за няколко дни той окосил със своята машина цели версти.

На сгрибането изведоха всичко живо — и старите, и децата. Престарялата баба Еремеевна, която вече не си помнеше и годините, качиха на една талига и я закараха до ливадата — краката ѝ не държаха да ходи надалече, но ръцете ѝ все още можеха да държат греблото.

На двадесети юли щастието се усмихна на Степан Андреянович и на Настя. През нощта от Росохи пристигна групата на Софрон Игнатиевич и на другата сутрин излязоха вкупом на лъката, без да чакат разпореждане от управлението.

Край село стана шумно както преди войната. Вярно че някои от работничките трябваше да ги дириш в краката си — току-виж, загребал си ги заедно със сеното, но затова пък беше весело и многолюдно. По-младите жени се бяха поиздокарали: отколе си беше тъй — когато събираха сеното край село, обличаха се като за празник.

Работеха без почивки — бързаха. От сутринта още започнаха да се реят, преплитат облачета, легна задуха като в баня. Ниско над главите се стрелкаха дъждовници и децата викаха и току подскачаха нагоре с греблата, мъчеха се да ги свалят! Мокри, потни, гонени от приближаващия дъжд, жените тичаха от копа на копа, загрибаха в движение снопчета сено и го трупаха върху копите. Ако някой зазяпал се малчуган се замотаеше в краката на майка си, тя го плесваше вървешком по врата и го поучаваше: „Не лапай мухи, я се виж колкав си“.

И все пак не успяха да приберат всичкото сено. От набухналия облак рукна дъжд.

Събирачите на сено — и млади и стари — се разпиляха, кой накъде види: едни се мушнаха под копите, други — под храстите. Марфа Репишна, младоликата Даря, Варвара и още няколко жени, разпънали забрадките над главите си, хукнаха към най-близкия зарод — напластена нависоко и нашироко дълга копа. Запъхтяната Марфа дотича до една разпиляна купчина сено, придърпано до зарода, и се строполи върху него като мъртва. Другите започнаха да се нагласяват около нея, като триеха мокрите си лица, отърсваха се, вадеха сламките от врата си. Преди да седне, старата Василиса се прекръсти и каза развълнувана:

— Дъждец таман за гъби. Дай боже барем гъби да се родят.

Само Варвара не бързаше да се пъкне в задухът на сеното. Тя стоеше под дъжда, вдигнала мокро, по детски щастливо лице и блажено протягаше разгорещеното си тяло.

— Невести, невести! Ох, че е хубаво — напяваше тя от удоволствие. — Ще се умия като с роса. Гледайте, гледайте! — зашепна тя изведнъж изумено, като присядаше и се тупаше по мокрите бедра. — Бригадирът ни... Не се наработи този човек!

Около съседния зарод, на стотина сажена от жените, въртеше вилата и довършваше копата Степан Андреевич — гологлав, с разпусната риза. Нагоре току политаха огромни, рошави сгрибки сено. Около него се въртяха пъргаво Мишка Пряслин, Настя и Наденка, която вече цяла седмица не изпускаше из ръце греблото.

— Ей, бригадире, хайде на почивка! — развика се Варвара.

— Ама че го рече, като че ли го не знаеш Стъопонка какъв е! — понадигна се Марфа и отново се отпусна на сеното.

— Знаем го, знаем Стъопонка — с уважение каза Василиса. — Лани ги помолих за една брестова кошница — над стълбите им виси окачена. Дай ми я, думам, Макаровна, да ида за ягоди. „Не, рече, няма да ти дам тази кошница.“ „Свиди ли ти се“, питам я. „Не, дума, в тази кошница аз сина си съм родила.“ Че как тъй викам в кошница? „Ами тъй, дума, от ливадата се връщах и там отвъд село край блатото го родих. В тая кошница го донесох в къщи.“

— Ох, каква мъка! — въздъхна Даря. — Сам се трепеше до съсипия, че и жена си искаше да умори.

— Не думай тъй, Дарюшка — живо се застъпи за Степан Андреевич Василиса, — чувала ли си как се е изправил той на

крака? Бащиния никаква не е имал.

Варвара се вслушваше с нежелание в разговора и се мръщеше: ей сега ще ги занареждат едни от скучни по-скучни... Тя изви гръб, изпъна рамене, та чак костите ѝ изпукаха, и като притропа игриво с крака, запя:

*Я върнете ни мъжете —
пък ни грижа не берете...*

— Варваро, бясна кучко — сънливо измърмори Марфа, — пак ли те прихвана?

Набожната Василиса стана и строго сви сухите си устни:

— Безсрамница! Днес е петък — от бога страх няма! — Тя раздвижи с мъка старите си крака, тръгна към другия край на зарода и се закръсти вървешком.

Варвара се поклони след нея с най-сериозен вид, както послушница се кланя на игуменката, и първа прихна да се смее. Жените се размърдаха, заусмихваха се. Сърдита, зла, Марфа рязко се надигна (не я остави, усойницата, да подремне) и седна:

— Ох, Варуха, Варуха... Какво толкова ти харесват тия мъже, та цял живот се лепят за тебе. Жена като всички жени. Сал дето те не свърта на едно място — като че имаш въгарец в задника си.

— Хлябът си е хляб, Марфинка, ала на всеки самун слабостта му е различна — отвърна Варвара сред одобрителен смях.

— Върви на майната си, многознайнице!

— Аз, Марфинка, знаеш ли каква съм? — не отстъпваше Варвара. — Река ли, и дявола ще развеселя. Не вярваш ли?

Тя направи крачка към Марфа, хвърли се изведнъж върху нея със смях и на шега я катурна по гръб.

— Давай, давай! — развикаха се жените.

Като се мятеше в сеното, Марфа смъкна от себе си Варвара, седна върху нея и цялата зачервена, задъхана, засрамена, започна да я налага по задните части.

Варвара пицеше задавено, извиваше се под Марфа, риташе с крака.

— Варка, Варка, безсрамнице... — молеше я задавена от смях Даря. — Не си разголвай кълките — ще подплашиш моя старец.

Най-сетне Марфа си изля яда и пусна Варвара. Тя скочи пъргаво и заопипва страните си.

— Е, доволна ли си сега? — ухили се Марфа.

— И още как, Марфа Павловна! Ни един мъж не ме е прегръщал така, Марфушка! — възкликна Варвара и отново тръгна към нея: — Защо господ не те е направил мъж?

Марфа размаха ръце с истински ужас:

— Защото ме е съжалил. Иначе ти би висяла постоянно на врата ми.

— Аз и без това ще си вися.

И Варвара обгърна врата на Марфа, притисна към нея мокрото си тяло. Марфа я отблъсна лениво и без желание, после изкриви гнусливо устни и каза уморено:

— Я ме остави, лепко такава! Откак се помня, такава не ми е идело на ум, а сега вече ми е минало времето.

Тя се замисли и сви мрачно вежди:

— Дай ми на мене да дочакам края на войната, пък да се напия на чай с бял хляб... Колкото ми душа иска! — добави тя с ожесточение.

В настъпилата тишина някой въздъхна:

— Може и с ръжен...

— Не, с бял! — упорито повтори Марфа и изгледа жените така, сякаш беше готова да разкъса всеки, който се осмелеше да я лиши от тази надежда.

И те закимаха с глави в съгласие:

— С бял, Марфинка, с бял...

— Варка, Варка — дръпна я за полата Даря. — Нали за мъж си се затъжила — ей го, иде.

Жените запротяха любопитно шии: какъв ли пък номер е намислила Даря. Но когато вляво от техния зарод видяха идващия по ливадата Николаша Съомин, се засмяха добродушно:

— Я вижте, я вижте как наперено крачи!

— Вирнал главичка като петел.

— Защо не — какво парче налапа само.

— Ама пък и тя — какво ли намери в него? Цял живот работи в ковачницата, а освен катинар и ведро...

Николаша вървеше спокойно, с пълно пренебрежение към дъжда, който отдавна вече беше смирил първоначалната си ярост, вървеше като на показ — кривнал глава на една страна, мокрите му хромови ботуши блеснали от цяла верста, а под късото му сако, наметнато небрежно върху костеливите му рамене, се подаде контешка бяла риза с пъстра шевица по края. Той, разбира се, знаеше, че гледат към него и се силеше, както се вика, да обере точките.

— Хей, годеника! Я свий насам! — завикаха на различни гласове жените.

Николаша разпери ръце, посочи кожената чанта — няма как, един вид, — бързам по машинни работи, но когато жените се развикаха отново, благоволи да се отзове — свърна към зарода.

Едва приближил, Даря разкри в усмивка белите си зъби и изтърси:

— За тебе приказваме, Николай. Чудим се и се маем как можа да прелъстиш такава девойка.

Николаша се опита да прикрие самодоволната си усмивка и отговори с тона на опитен човек:

— Какво да се прави — любов...

— Тъй, тъй, Колка — намигна му Варвара, — то любовта не е шега работа.

— Ама и ти, Николай, не си от дъжд накапан: знаеш къде зимуват раците. Не се полакоми за нашия зелник, ами към чиновничка те потегли.

— Пък и той не е някой сбутаняк — майстор човек е. Я глей каква чанта има.

— Коскоджа ми ти канцеларска чанта е това, глупачке, не ги разбираш ти тия работи.

Николаша стоеше на едно място, пристъпваше от крак на крак, въртеше ту на една, ту на друга страна главата си с мокри, редки косички и беше много доволен. Той приемаше всичко за чиста монета.

— Ще вдигате ли сватба сега или тъй ще я карате? — разпитваха жените.

— Сватба ли? Че те откога я правят. Нали тъй, Никола?

— Брей, че хора, да ви не падне човек на езика... — заклати глава Николаша, сдържайки доволната си усмивка, и макар че можеше да слуша сума ти време как си чешат с него езиците, все пак реши да не губи достойнството си — прехвърли на другото рамо чантата, инструментите вътре издрънчаха, изопна се и пое по работата си.

Жените го изпратиха с очи и отново се заеха да одумват.

— Ама пък и мъж си избра Альона. А като беше навирила нос, то не беше перчене, не беше чудо...

— Че какво пък? По-добре да е такъв. Барем ще си го държи под чехъл.

— Нали не ѝ е прилика...

— Нищо — разсъди трезво мургава слаба жена, — ще се народят дечица — па като ѝ увиснат на ръцете. Едно време аз пращях от пълнота, а я ме вижте сега — станала съм само кожа и кости.

— Ама и нашето тегло си го бива! — нажали се нейната съседка. — Раждаш ги в мъки, ден и нощ им трепериш, а като ги отчуваш — за нищо вече те не бива. Пък дойде ли война — тежко ни и горко! Като се размислиш някога ей така — и на последния звяр вземеш да завиждаш.

— Не си ти първата, дето им завиждаш — живо я прекъсна младоликата Даря. — Чувала ли си как жените ходили да търсят справедливост? — погледна тя усмихнато, но и малко предпазливо към Марфа.

— Кажй де! — размърда се Варвара.

— Та тъй! — засмя се Даря. — Станала тя една такава работа. Разбунтували се жените по цялата земя. „Повече няма да раждаме! Докога ще търпим такава несправедливост?“ Ала кому да се оплачат? На господата сал, рекли си... Но я се опитай да стигнеш до него. Седи си той на небето — и молитвите баш не достигат дотам. Мислили, мислили и намислили: кула трябва да се построи. Градили, редили — кулата чак до небето стигнала. Колко му е на такава тайфа да го свърши. Добре, ами кой сега ще се качи догоре? Всички вкупом ли? Никоя кула няма да ги издържи. Спорили, карали се — избрали за председател Дунка. Оперена женичка била тя, като тебе, Варка. Качвала се, качвала се нашата Андотюшка, та чак до господата — бога стигнала...

— Василиса! — развика се Варвара, като се надигна. — Бързо идвай — по божите работи захванаха...

Мургавата невеста, която доскоро се оплакваше от женската участ, се засмя и смушка Варвара по хълбока. Другите зашъткаха:

— Млъквай, дяволице, не я прекъсвай!

— Та казвам, стигнала Дунка чак до господата. — Даря отново погледна присмехулно към Марфа. — Зарадвал се господ: за пръв път жив човек дошъл на небето, не знаел просто с какво да я нагости — та райски ябълки ли не щещ, та какви ли не лакомства... И за земята почнал да пита — разпитва. А Дунка дъха си не може да събере, пък сърдита, намръщена... Аха, мисли си тя, не ме заглавиквай ти мене, не съм се катерила аз току-тъй до тука, ами дай по работата: „Я кажи, господи, дума му тя, защо си подредил така несправедливо тая работа? Кога е за зверовете — пазиш ги, от всяка грижа за децата си ги избавил, а на наште глави колкото си стоварил — бял ден не виждаме.“ А господ, нали затова е господ, си знаел накъде клони Дунка. „Ами глей сега, пиленце, дума й, то нали знаеш... те зверовете веднъж в годината се покриват. А вие, безсрамници, по колко пъти на ден съгрешавате? Я, дума, си кажи за себе си!“ А Дунка — ни гък. „Искаш, вика й, да бъде като при зверовете ли? Добре, тъй да бъде! Това мога да сторя.“ А на Дунка свят й се завило. „Почакай, дума му, господи, почакай — да се посъветвам с жените.“ Па се навела надолу, отдето дошла. „Жени, развикала се тя, чухте ли какво предлага господ бог? Да се съгласявам ли?“ А те в един глас отвърнали: „Дунка, не се съгласявай! Условиата са неприемливи“.

Последните думи на Даря потънаха в бурния смях. От близките копи занадничаха любопитни.

Марфа изгледа всички строго:

— Разбесували сте се, кобили! Въртиш го тоя език като фурнаджийска лопата! — нахвърли се тя върху Даря.

Дъждът беше вече спрял, отново напече. Степан Андреевич пак се завъртя около своята копа.

След малко, когато жените се поуспокоиха, Варвара забеляза съвсем сериозно:

— Ама признайте си, жени, че е права...

— Тъй зер! То аз кога не съм била права! — уверено каза Марфа.

Варвара наведе лукаво — смирено глава:

— Аз викам, че председателката, Дунка, е права.

— О хо-хо-хо-хо-о-о! — отново се захласнаха от смях жените.

Разгневена, разпалена, Марфа грабна един дълъг прът:

— Акъл нямате! Барем от нея се засрамете... — По ливадата, залята от ярко слънце, тичаше към тях Настя.

Като я видяха, жените изведнъж млъкнаха. Дори Варвара се помъчи да изглежда сериозна и започна да върти на пръст косите си.

ДВАДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

Привечер след работа Степан Андреевич отведе Настя настрана.

— Ти, Настя, си понагледай хората, че сме станали за резил!

Настя учудено се взря в него с ясните си, открити очи.

— Тъй ами! Гледам одеве Альона счетоводителката — навряла се в матаевската ливада да коси, та й думам де: коси си за своята крава от целините. А тя: „Мене по декрет, по закон ми се полага на по-близките ливади“.

— По декрет ли? Че какво общо има тя с декрета?

— Е... разправят там хората, с Николаша се била оплела.

Настя тръгна към селото направо, без да избира пътя. Вървеше бързо, почти тичаше. Гъстата, вече росна трева я шибаше по коленете. Лицето й гореше като от плесница. Какъв срам само!

Альона беше сама в къщи, миеше пода.

— А, добре дошла, дружке, как си се сетила?

Тя се изправи, захвърли настрана мокрия парцал и изтри с ръкав потното си лице, като дишаше тежко.

Настя вторачи очи в издутия корем, който надигаше подвития мокър край на полата.

— Ти... как я докара дотук? — извика тя със злоба и отвращение.

Альона се намръщи и облиза пълните си сочни устни. Зелените й очи затрептяха злобно:

— Ти за корема ли, а? — и като се наслаждаваше на Настиното объркване, поясни: — Не знаеш ли как се получава такъв корем? Спала съм с мъж!

На Настя й идеше да потъне в земята. Но се овладя и погледна студено Альона:

— Ами другият?

Пълните заоблени рамене на Альона потръпнаха, но тя пак се усмихна:

— Петка ли? Значи, прав му път...

— Прав му път ли? На Петка ли прав му път? Как можа? Той за тебе... за такава, кръвта си пролива, а ти? Комсомолка!

— Какво като съм комсомолка? — все така предизвикателно продължи Альона, като сложи ръце на бедрата си. — Да не би да е забранено на комсомолката да спи с мъж? Ей това е! Чукнаха ми вече двайсет и петте. А войната кой знае кога ще свърши. Пък и дали ще се върне? Ако пък се върне, мислиш, веднага ще се затича... няма да си намери по-млада, нали? Не, миличка, мераклии на стари гъби не съм виждала. Всеки гледа младичка да откъсне. А мома на трийсет години е по-лошо и от мухоморка. Такава като Дунярка може и да почака, няма за какво да бърза, ала за мене е вече късничко.

— Но ти, безсрамнице, си му дала дума?

— Какво като съм дала? Дала съм, пък сега си я вземам. Това да не си ти — върти ти се там някой си из акъла... Дори картинката му носиш в пазвата си.

— Слушай!... Аз с такъв като... — Настя искаше да каже Николашка, но вместо това тропна с крак — за нищо на света! Никога!

— Я, я виж ти, принцесата! Като че е сокол във висинето... чувала ли си го? Ами това чувала ли си: мъж да е, пък макар и от кал да е? Че какво му е на момъка?

Настя вече беше хванала мандалото на вратата с мисълта колкото може по-скоро да се измъкне на въздух, когато Альона изведнъж падна тежко на колене и се разтърси от ридания:

— Ох, какво направих, какво направих?

Това беше толкова неочаквано, че Настя около минута не помръдна, гледаше натежалото ѝ, потръпващо от риданията тяло, белите ѝ, изпръскани с мръсна вода крака, разбра изведнъж всичко и се хвърли към нея.

— Ох, не ме утешавай... Не ме измъчвай, Настя... Върви си, за бога!

Альона вдигна мокрото си подпухнало лице и заговори през сълзи:

— Вчера дойде писмо... „Чакай ме, Альона, пази нашата любов...“ И хич и не знае, че съм с тумбак. Гадина! Кучка! — закрепця тя обезумяла. — Ще се удавя, ще си метна въжето!

Настя почти не можа да се познае, когато каза примирително:

— Е, сега вече няма какво... За детето трябва да се мисли.

— И с кого го подмених? — нареждаше Альона. — Ох, какво направих, какво направих!

— Е, стига де! — повиши глас Настя. Не можеше да гледа чуждото нещастие и против съвестта си започна да я утешава: — Николаша не е лош, работник човек...

Альона поклати глава:

— Остави, Настенка. Виждам аз — не съм сляпа. Преди от всички най-много му се присмивах. А сега... Като че ли чавка ми изпи акъла. На крака му ходех в ковачницата. Изплаших се май, че ще остана мома. По-добре цял живот да си бях останала мома!

Альона обгърна краката на Настя и задавена от сълзи, зашепна с глухо стенание:

— Кажи ми, Настенка... Какво да правя? Къде да се дяна?

Скръцна врата. В пруста се чуха стъпки.

Настя подхвана Альона и ѝ помогна да се изправи.

ДВАДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

Всичко стана съвсем неочаквано. Вчера я приеха в селсъвета, а тази вечер я викат в районния комитет. Мислила ли е някога, че ще я приемат в партията? Ако някой ѝ го беше казал преди седмица, щеше да му рече, че е побъркан. А сега на — отива. Ако си говорим откровенно, каква партийка е тя? Три зими е ходила на училище, грамотност ли е това? В кооперация да е, и там подбират хората да са си прилика, а това е партия! Каква дума само! Ох, какво ли би ѝ рекла покойната ѝ майка? А пък жените що приказки ще изприказват... То си е и така: живяла си жената, както си му е ред, и изведнъж на стари години откачила.

Бледа, объркана, тя седеше в каруцата, поклащаше се от друсането и не забеляза кога излезе от гората и подкара по Марини ливади. Духна вятър и едва не отнесе кърпата от главата ѝ. Тя я оправи, опъна юздите и огледа ливадите.

Какъв простор само! На цели версти се вълнува разцъфтяла ливада; брежите се полюшват на вятъра; в подножието на гористия хълм се сивеят две-три къщички — стари, обрасли в мъх, познати ѝ от най-ранно детство. Боже мой, с каква любов посрещаше сенокоса на Марини ливади! По-красив празник за нея не бе имало. Беше още момиче, когато от велики пости почваше да брои дните — колко остават до сенокос. Косата висеше в обора под покрива, а тя по пет пъти на ден тичаше да я погледа — боса, само по едно сукманче.

Понадигна глава и огледа ливадата да види има ли хора. Далече в подножието на хълма забеляза тънък син дим, мястото там беше заветно, после зърна и белите забрадки.

Отдалече не можеше да се разпознаят хората, но ѝ се стори, че различава и силната, едра Марфа Репишна, която току-що е метнала на здравите си рамене цяла копа сухо сено, и безгрижната, винаги весела Варвара Иняхина, която къде седнеше, къде станеше, все за мъже си приказваше, и слабичката, дребничка, смазана от тежката мъка Ана

куклата. Прииска ѝ се да се отбие, макар за минутка при своите, да размени някоя и друга думичка, да види какво са направили.

Кончето се оживи, затича в ситен тръс, под колелата запя дървената настилка, в ниското се мярна Синелга, загърнатата цялата в сив върбалак, като в шуба.

Но веднага си помисли как жените ще почнат да я разпитват (накъде, че за какво си тръгнала) и как ще вземе да се черви, както отговаря.

„Не сега, хайде друг път“ — въздъхна тя и когато стигна до разклона на пътя, свърна към брега.

Край брега е спокойно, тихо. Вляво расте храсталак, който огражда плътно Пинега от ливадите, от полегатия скат се пресягат, надничат в очите ѝ белоглави лайкучки: накъде, накъде? Мълчете, не тревожете душата ми, глупавички — и без това ми е трудно. Тя наистина с мъка съобразяваше какво става с нея. Чувстваше само, че става нещо голямо, изключително и вече всичко ще бъде съвсем различно от досегашното.

Тревата шумоли в краката ѝ тихо, успокояващо. Кончето маха опашка, хрупа вървешком трева и пръхти, когато докосне с бърни напращена билка. А пред очите ѝ се стелят ли, стелят белоглавите лайкучки и в паметта ѝ бавно изплува далечната младост, преминалият живот.

Ето я съвсем младо момиче — за първи път е излязла на разходка с големите. Тя е с нов сукман, обувките ѝ поскърцват — и те са нови. И е толкова щастлива, толкова щастлива — сякаш не стъпва по земята. Но неогледала се още, ето ти го Григорий. В черен костюм, с часовник, косата му се вие на къдрици. Цяло село само за него приказва: дошъл от града, един на баща, коя ли ще ощастливи?

Върви тя с него под ръка, не знае къде стъпва. Той лъха на одеколон, по гърба ѝ лаят завистливите погледи на приятелките, встрани жените си шушукат: „На голтачката да се падне такъв късмет“.

А той лекичко стиска ръката ѝ — не като селските ергени, дето се натискат пред хората, и думите му едни такива купешки — свят да ти се завие: „Пък по личице, Анфиса Петровна, ни една гражданка не може да се мери с вас“.

За месец само прекрой всичките си сукмани на рокли — да угоди поне с нещо на милия си. А после... после през една есенна вечер

животът ѝ стана от черен по-черен.

Връщаше се отпусната, обезсилена от банята и пред прага на родния ѝ дом върху нея налетя пияният Григорий, грабна я и я завлече в плевника...

Ох, колко се измъчи тя след това, само душицата ѝ знае. Гадеше ѝ се — не смееше да седне на масата с майка си, пристягаше се до болка, какви ли не отрови пи... А побоищата от майка ѝ? В несвяст падаше. И колко унижения изтърпя старата жена — на колене му се молеше, краката му целуваше: измий срама на дъщеря ми. Не се знае как щеше да свърши всичко това, ако председателят Лапушкин не беше сплашил Григорий — само на него довери мъката си старицата.

Стана Анфиса честна омъжена жена, никой не намаза вратата на вдовицата с катран, но щастие нямаше. Тежка, нестихваща обида легна на сърцето ѝ като камък, а когато роди мъртво детенце, се скъса и последната нишка, която я свързваше с мъжа ѝ. После умря свекърът. Григорий започна да пие, да води разгулен живот. А когато се връщаше по късни нощи пиян и не получаваше нежност и ласка от жена си, той я риташе, щипеше, биеше, с каквото му падне.

Веднъж тя се отскубна и грабна секирата: „Само да прекрачиш, ще те посека“.

Мъжът ѝ в миг изтрезня, разбра, че не се шегува.

Колко пъти решаваше да го остави и щеше да го стори, ден не би стояла, но как да го зареже, като старата ѝ майка всеки път я молеше: „Не срами белите ми коси. Остави ме да умра спокойно“.

Петнадесет години умира миличката. А когато Анфиса се огледа — връстничките ѝ вече имаха моми за женене. Не, не заплака, когато изпращаше мъжа си на война.

„Какво сърце имаш, Анфиса“ — чудеха ѝ се жените.

Половин година вече от Григорий нямаше писмо, всяка я утешаваше, с всяка трябваше да се преструва, да въздиша...

„И мигар за всичко това ще трябва да разкажа в районния комитет?“ — помисли си тя със страх, като си спомни внезапно думите на Лукашин: „Пред партията трябва да е като на изповед — нищо се не премълчава“.

ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

Двуетажната дървена сграда на районния комитет на партията, построена малко преди войната, е най-високата в селото.

В районния център и до ден-дневен ругаят архитекта — цялата гледка бе развалил. И наистина сградата на районния комитет не само бе нарушила подчертано равната линия на къщите от крайречната страна, но и навлизаше доста в главната улица, та ако не беше оградена, всеки пешеходец или ездач би се блъснал в ъгъла. Пък прозорците? Кому беше нужна тази представителна фасада към прашната и шумна улица, когато отколе си е установено лицата на къщите да са обърнати към бистрата Пинега с нейните зелени брегове? Ама че хрумване!

Но като се вгледаш внимателно и се позамислиш, почва да ти става ясно. Тукашният архитект, човек явно ориентиран в политиката, сигурно е разсъждавал така: не иде някак районният комитет да стои с гръб към живота; и като пренебрегнал установената от стари времена планировка, взел, че го обърнал с лице към главната улица, а за да подчертае още повече предназначението на тази сграда, смело я издърпал напред от общата линия.

И наистина от големите окати прозорци на районния комитет може да се обгърне с поглед като от капитански мостик целият районен център.

И друг път се беше качвала Анфиса на втория етаж, но преди просто не бе обръщала внимание на стълбата. А сега два пъти се спря да си поеме дъх. От горния етаж, от вратата, гледаше към нея червеноармеец и като сочеше с пръст право в гърдите ѝ, питаше строго: „Ти какво си дала за фронта?“.

В приемната Анфиса се срещна със секретарката и се почувства малко по-уверена.

— Почакайте една минутка. В момента решават други въпроси — кимна секретарката към кабинета на Новожилов, поведе я към

група хора, които бяха насядали на столове край прозорците, и им каза полушеговито, полусериозно:

— Приемете във вашата компания Анфиса Петровна Минина.

— А-а, чували сме, чували сме за нея... — подаде радушно ръка мургав старец със силно зачервена от слънцето плешива глава.

До него имаше още трима души: мургава усмихната млада жена, която по засмените си топли очи или по нещо друго приличаше на Варвара, една възрастна жена с бархетна блуза, със строго лице, и младичка, червенобуза, необикновено сериозна девойка с червеникава къдрица на челото.

Малко по-настрана седеше представителна старица, цялата в черно. Седеше изправена, с неподвижно бледо лице и също такива бледи ръце, кръстосани на коленете.

Анфиса се ръкува със стареца, поздрави другите и седна на свободния стол до него.

— Е, как е „Нов път“? Според отчетите здравата напредвате — лукаво се усмихна старецът и оголи изненадващо бели, нанизани един до друг зъби.

— Пилците се броят наесен — отговори неопределено Анфиса.

— Така си е.

— А как сте с хляба? — делово попита възрастната жена със строгото лице.

— Караме горе-долу...

— Преди вие си се оправяхте добре — забеляза старецът.

— Оправяхме се, а сега се чудим как да изкараме до ново.

— Вас Харитоша ви подреди — обади се съчувствено младата жена с топлите засмени очи. — Те и на нас ни го пращаха, ама ние се опънахме. Не, рекохме, не щем да ни пращат от района такова тегло.

— Ами как е Софрон Игнатиевич, пак ли така заляга за трима?

— Заляга. Бригадир е сега.

— Хубаво, хубаво! — искрено се зарадва старецът. — На стари години такъв юнак! — И като да се извини за неуместната си радост, поясни: — Приятел ми е. Едно време все двамата сечехме в гората. Ама пък е работник! Ще му кажеш много здраве от Демян, непременно да му кажеш. И му речи още, че Демян Заварзин е намислил на стари години в партията да влиза, та и на тебе, речи му, заръча да не изоставаш.

— Аха, значи и вие затова сте тука? — олекна изведнъж на Анфиса.

— Затова.

— И ти ли, хубавице?

— Чудно ви е, нали? — високомерно тръсна рижиия си кичур девойката, която явно не един път вече бе отговаряла на такива въпроси. — Когато е за работа — не те питат на колко си години, а тука — не си ли малък още. В партията не приемат според възрастта! — поучително завърши тя и прие още по-сериозен вид.

„И нашата Настя трябва да влезе в партията?“ — мина ѝ мисъл на Анфиса.

— Нея я оставете, тя е учена — почти завистливо каза жената с бархетната блуза. — Колко години си ходила на училище?

— Седем.

— Видиш ли, пък аз и една не съм ходила. Знам само това, дето съм го чула от парторга...

— Ама вие си имате и парторг? — попита Анфиса.

— Че как иначе! Имаме си.

— Пък аз преди войната и на събрание не съм ходила — чистосърдечно си призна младата и погледна насядалите с топлите си очи. — Мъжът ми току захванеше някой път: „Хайде ма, Катерино, да идем. Като сме така двамката, по-приятно ще е“. — И някак цялата светна, като заговори за мъжа си.

Нещо подобно на завист трепна в гърдите на Анфиса.

— Пък аз му думам: много ми е притрябвало — продължаваше Катерина. — Ти си протриваш панталоните, ха да захвана и аз да си трия полите, че да видим как ще я караме по-нататък? Ама знаеш ли, че свикнах... Как ли? Открадна нашият бригадир чувал с жито. Отидох аз на събранието, та си излях всичко. На мат и маскара го направих. И оттогава като че зараза си лепнах — ни едно събрание не пропускам. И чувам веднъж жените да викат: „Катерина ни е активистка“. Де да ти знам аз как съм станала активна.

— То и аз си имах препирня с бабата — поусмихна се Демян и поглади черната си като катран брада. — Една устатница е моята бабичка! Какво се правиш, дума, за смях на хората, стар дяволе? Чантаджия ти се прищяло да ставаш, а? Или на стари години забрави как се пасат кобили? Коняр съм аз още от трийсетте... — поясни

Демян и се усмихна някак виновно, сякаш се извиняваше за неприличните приказки на жена си. — Дали си учен или не — не е толкоз важно, викам ѝ аз. Аз цялата история на партията, викам ѝ, пешком съм я изходил, добре го знаеш. Съвестта ми не позволява вече да вървя по друг път. Виждала ли си, викам ѝ, какво става в гората, кога се извие буря? Която гора е рядка — да те е страх да погледнеш: всичко на трошляк става. А там, дето дърво до дърво се притискат, никоя буря не е страшна. И да не би в тая гора всички да са за хубост — на, сами кажете — обърна се Демян към съседите си и стана сериозен. — Ами! Някое дърво е израсло на светло, та се е източило — ехе. Друго все си е било свряно на влага и на сянка, та е цялото в чворове, за нищо го не бива, освен за дърва за горене. Ама иначе си върши работата. Без него за гората е лошо. Ей така мисля аз!

— Така е — неочаквано заговори старата жена в черно. — Трима сина ми загинаха на фронта. И тримата — комунисти. А с чие мляко са откърмени? Аз не мога да ги заменя, ала все пак и моите стари ръце няма да са излишни.

Стана тихо. Всеки имаше чувството, че е казал нещо не на място. През широко отворения прозорец долетя отвън радостно развълнуван момчешки глас: „Ванка! Ще има военен филм. Ще дойдеш ли?“.

От кабинета на Новожилов излезе секретарката:

— Другарко Пименова, заповядайте.

Старата жена в черно стана и тръгна към кабинета на секретаря с изправена, твърда походка.

— Коя е тази? — обърна се тихо Анфиса към Демян.

— Тукашната учителка.

След десетина минути тя излезе. Всички искаха да научат какво питат вътре. Но никой не се реши да се обърне към нея. А тя тръгна към изхода с все същата изправена, твърда походка, вдигнала високо побелялата си глава.

След това почнаха да викат и другите. Червенокосата девойка с къдрицата не излезе, а излетя от кабинета. Кръглото ѝ и без това румено лице пламтеше. Тя се облегна с гръб на вратата на кабинета, притисна ръце към гърдите си, но като срещна погледа на Анфиса, сви вежди, изправи се и с важна, сякаш изведнъж възмъжала походка се устреми към вратата.

Дълго след това Анфиса чуваше как бойко чукат токчетата ѝ по стълбата, а после и по дървената настилка.

Нея я приемаха последна. Около дългата маса в светлия, просторен кабинет на секретаря, покрита с червено сукно, седяха петима мъже.

Новожилов се усмихна широко с пълното си, болнаво лице, стана от масата и тръгна насреща ѝ:

— Ето кой още ще черпи! Здравейте, здравейте, другарко Минина.

Той стисна здраво ръката ѝ със своята голяма мека ръка, настани я в коженото кресло, седна до масата и каза:

— Рядко ни идвате на гости. Да беше друг председател, сума ти ботуши щеше да изпокъса до районния комитет, а вие не, не ни спохождате.

— Ала и вие рядко ни гостувате — в същия тон отговори шеговито Анфиса.

Членовете на бюровете весело се спогледаха:

— Ох! Направо с критика започна! Да знаете, значи, с кого си имате работа!

— Още не се знай кой ще черпи. Виждаш ли, Федулов?

Федулов, зает с проверка на документите, понадигна леко оплешивялата си, гладко вчесана глава, бодна Анфиса с късогледите си очи изпод пенснето, помляска с бледите си устни и все така съсредоточено се заби в документите.

Благодарно положението на членовете на бюровете ободри Анфиса.

— И тъй, другари — започна Новожилов, — приемаме за кандидат на партията Минина, Анфиса Петровна. Документите в ред ли са? Да чуем биографията, а?

Началникът на милицията, пълен мъж с подстригана на алаброс побеляла коса, изпъна кръстосаните си със скърцащи жълти каишки рамене и рече добродушно:

— Трябва да се запознаем.

„Ето, започва“ — изтръпна Анфиса и неволно наведе глава.

— Една минутка, другари... — Федулов стана, сне пенснето си, духна внимателно по стъклата. — Аз имам тук някои факти... Нямахте кога да ви предупредя. Ама ми мирише на съд.

— Това пък какво е? — рязко попита Новожилов.

Бледа като платно, Анфиса едва можа да вдигне глава и огледа объркано Новожилов и членовете на бюрото: какво приказва този, дали не чу добре?

Федулов бавно изтри с носна кърпичка очилата си и все така бавно ги постави на костеливия си нос:

— Работата е ясна. Разхищаване на колхозни земи.

— Земи ли? Какви земи? — глухо продума Анфиса.

— Другарката Минина — снисходително се усмихна Федулов — явно има къса памет. Ще ми позволите ли да напомня? — услужливо се обърна той към Новожилов.

— Говори.

Късогледите очи на Федулов се вкамениха:

— Другари, разполагам с проверени данни. Без знанието на районния комитет — да оставим района, поне с управлението да беше съгласувала — другарката Минина с щедра ръка дарила на Фролов таман трийсет и пет хектарчета. Заповядай, мили съседе, хапни си. Хубавичък подарък, нали? А за какво критикувахме Лихачов, Минина? Спомняш ли си? За същото — за произвол, за партизанщина! А ти си тръгнала по неговите стъпчици. Не става тая работа така!

Федулов се изкашля и огледа присъстващите със строгия си, назидателен поглед.

— Длъжни сме, другари, да осъдим решително тази порочна практика — разхищаването на колхозните земи. От печалния пример на другарката Минина трябва да дадем да се разбере, че...

— Я чакай, чакай, Федулов — намръщи се Новожилов. — Ти винаги преувеличаваш. Има ли такова нещо, Минина?

— Членовете на бюрото могат да бъдат спокойни. Разговарях по телефона с Фролов — не отрече.

— Я остави тя да си каже! — подвикна раздражено председателят на районния потребителен съюз. — Тук не е съд, а бюро на районния комитет.

— Точно така — подкрепи го началникът на милицията.

— Има ли такова нещо, Минина? — отново попита Новожилов.

Зашеметена от това неочаквано, страшно обвинение, Анфиса не смееше да вдигне очи и хапеше объркано побелелите си устни. Колко се радва тогава, боже мой. Мислеше си — отърва се. А сега излиза, че отгоре на всичко е и виновна. Но какво толкова е направила?

Далечните райони за косене си бяха жива мъка и преди войната. Разпилени покрай всички рекички и поточета. Заради някакви си десетина товара трябваше да се мъкнат на повече от трийсет версти от село. Косяха почти до сняг и все пак някъде не смогваха. А пък сега, през тая война — можеше да се побъркаш просто. Нямаше хора, как да смогнат? И ето Степан Андреянович взе, че ѝ подхвърли: защо да не си разменим ливади с „Червен партизанин“? Да им дадем нашия район в Росохи, пък те да ни дадат ливадите по Горна Синелга. Анфиса се хвана за тази мисъл — и за двете страни беше изгодно. „Червен партизанин“ косеше главно в Росохи, а „Нов път“ — по Синелга. Освен това и участъците бяха почти еднакви, Фролов не само че се зарадва, ами ѝ рече: „Гледай ни акъла, откога още трябваше да се сетим за това, що път само блъскаме напразно“. Може би не трябваше да го прави? Не е законно сигурно? — помисли си изведнъж Анфиса.

И когато Новожилов я попита за трети път, тя отговори с една дума:

— Има... — После, като се позабави, допълни: — Дали сме му, но не за лично ползване. И Лукашин знае.

— Какво общо има тук Лукашин, другарко Минина? — направи страдалческа гримаса Федулов. — Какво може да се очаква от един фронтовак, и то инвалид? Помага човека, колкото може, благодарим.

— Така — твърдо каза Новожилов. — Ще я видим тая работа. — Това ли е всичко, Федулов?

— Не, не е всичко. Около другарката Минина има и други разни деяния.

Началникът на милицията се изкашля недоволено.

— Тихо, другари — вдигна ръка Новожилов. — Говори, Федулов.

— Другари, нашата славна комунистическа партия и лично другарят Сталин ни учат постоянно да укрепваме съветския тил. При сегашните военни условия този въпрос, другари...

— Ти лекция ли изнасяш? Говори по същество! — прекъсна го началникът на милицията.

— Добре, другари. Може и по същество. Та тъй, в колхоза на Минина по въпроса за тила, както се казва, не всичко е цвете. За вас не е тайна, другари: фуражната база тази пролет, както се вика, не се оказа на висота. Председателите на колхозите бая се поозориха. И как

мислите решила този проблем другарката Минина? Дори много просто! Събрала доячките, запрегнала конете и като оглавяла тоя доблестен отряд, прочистила дворовете на колхозниците... Не съм бил там, другари, но ми разказваха: премери ей тъй на око другарката Минина и хайде: слама ли било, сено ли — под метлата... Истински военен комунизъм!

Началникът на милицията се разсмя гръмко:

— Чудесно, дявол да го вземе! Това ми харесва!

— Ама у колхозниците например това не предизвикало ентузиазъм. В резултат имаме сигнали... Но това не е още цялата беда — Федулов вдигна пръст. — Дотук още, както се казва, свои хора сме — ще се спогодим. Ала това, дето Минина е клала обществените крави, та раздавала месо на колхозниците... Това вече, другари, е безобразие, и да си го кажем направо — престъпление!

Съвсем объркана, Анфиса разпери безпомощно ръце:

— Но кравите бяха на умирање.

— Къде са актовете? Къде са документите? — повиши глас Федулов.

— Кому е било тогава до актове? Кравите умираха. И жените видяха.

Федулов изкриви презрително тънките си безцветни устни:

— Но да се доверяваме, знаете ли, на „агенция ЕЖК“ — една жена каза... На нас ни е нужна документация, другарко Минина, разбирате ли, документация, подписана от специалист, от ветеринарния фелдшер. С какво можете вие да оправдаете хищническото унищожаване на петнадесет глави добитък?

— Имам въпрос към Федулов — намеси се председателят на районния потребителен съюз. — А с какво ти, завеждащият районния селскостопански отдел, помогна на новия председател?

— Точно така! — тупна с длан по ръба на масата началникът на милицията.

— Предлагам, другари, да обсъдим този въпрос с управата на колхоза, да преценим, да намерим фураж по организиран път.

Началникът на милицията рязко се отметна на облегалката на стола:

— И каква полза от твоите предложения? Добитъкът измира от глад, а ти — да преценим!

— Е, драги другари, аз пък да не съм фуражна база! Работата в края на краищата е в принципа. И в другите колхози е имало мор, но за всяка глава, отписана от общата бройка, си има акт. Моля ви се, всяка ревизия...

— Стига и ти с твоята бумащина!

— Социализмът, другарю Зажигин, е преди всичко отчетност — поучаващо каза Федулов, като се обърна към началника на милицията. — Жалко, че не сте усвоили това основно положение при нашите занятия.

Федулов, разбира се, имаше предвид занятията на районния партиен актив, на които той, Федулов, като най-подготвен човек в теоретично отношение, изнасяше най-трудните лекции по политическа икономия на социализма.

— Ти зарежи тия шеги! — почервения началникът на милицията. — Отчетност! От твоята отчетност знаеш ли какъв социализъм ще излезе?

Новожилов отново вдигна ръка:

— Спокойно, другари.

Федулов намести пенснето си с уверен жест:

— И тъй, другари, приведох редица факти, в светлината на които лицето на дадения председател явно не блести. Но това е още, както се казва, цветът, ето ви сега и плодът. Другарката Минина страда и от политическа слепота. Знаете ли вие, че тя е назначила за бригадир бивш белогвардеец? И на мястото на кого мислите? На мястото на уважавания от всички Фьодор Капитонович Клевакин, може да се каже, славата и гордостта на района.

Като че гръм тресна Анфиса. Ето откъде духал вятърът! Пак Фьодор Капитонович. И в момента си спомни как той я заплашваше в Росохи: „Ще съжаляваш!“. Спомни си и друго. Наскоро, след като я избраха за председател, Федулов ѝ казваше: „Облягай се на Клевакин. Съветвай се по-често с него. Старият вол няма да те подведе“.

А Федулов в това време продължаваше:

— Аз, другари, съм длъжен в името на цялата обективност да кажа: Фьодор Капитонович не е безгрешен. Като бил на сенокоса, старецът си заделил за лични нужди край някакъв поток една каруца сено. Това, разбира се, е провал в работата на Клевакин, както се казва, явна отживелица на съзнанието. Но, другари, Алексей Иванович —

Федулов кимна към Новожилов, — е нов човек в нашия район. Ала ние, кореняците, знаем кой е Клевакин. Един от пионерите на колхозното дело в района, несменяем бригадир експериментатор, смело култивиращ южни култури в нашия суров север. Както се казва, самороден талант, подтикнат към творчество от революцията. Ето какъв е Клевакин! Ние още помним, другари, как преди войната Фьодор Капитонович заемаше първите места на областните изложби. За това е писано и във вестниците. И ние няма да позволим другарката Минина да се отнася с такова неуважение към проверените стари кадри. Да, няма да позволим! Аз разбирам, другарката Минина не е учила в университети. Но, другари, един ръководител на колхоз трябва да има елементарно чувство за бдителност, класов нюх. Трябва да може да се ориентира кой е чужд елемент и кой — наша опора.

Кой знае защо, но тази оскърбителна дума „елемент“ жарна Анфиса. Тя скочи рязко и като не сваляше от Федулов черните си гневни очи, заговори със задъхан, спадащ до шепот глас:

— Алимент ли? Софрон Игнatieвич ли е алимент? Гледай ти, алимент, значи! А знаеш ли ти, че този алимент има двама сина на фронта? Че този алимент всеки път по сенокос е първенец? Как ти се вижда това? И то ли не влиза в сметката? А когато се окажа, че не стига семето за посев, кой помогна на колхоза? Сигурно другарят Клевакин, както се каза тук, а? Една кофичка жито, и то наполовина боклучиво — ей това му се откъсна от сърцето на другаря Клевакин, че отгоре и рече: „На харизан кон зъбите се не гледат“. А оня, чуждия алимент, знаете ли какво? Цял чувал жито донесе, без думичка да продума...

Анфиса огледа един по един членовете на бюрото и каза с отпаднал глас:

— Вие сте партийни хора, сами преценете — кой е в случая другар и кой — чужд алимент... Мене и без това малко ми трябва да се оплета, къде ли пък с такива ми ти там приказки. Но при вас — тя вдигна глава и изгледа всички открито и твърдо, — при вас съм дошла с чиста душа... Ако съм сбъркала — съдете ме...

Тя сбърчи чело, явно събираше мислите си, и изведнъж гласът ѝ потрепери обидено:

— Въртиш го, сучеш го, чудиш се как да стане по-добре, а току излезеш виновен... И да беше за себе си, а то на — „на съседа съм подарила“. С двама-трима там старци и бабички да оправям работата.

Че къде е управата да я свикам? Един по Горна Синелга, друг из Росохи, трети не знам си къде... Едно заседание ще ни струва десет коли сено! А че съм изземвала слама от хората — вярно е. Ама насила не — със съгласие, вземала съм, не крия. И кравите, дето бяха на умирање, съм клала. Няма да чакам да пукнат, та да ги хвърляме на кучетата. И за хората трябва да ти е свидно. А че няма документи, актове, няма — моя си е вината, не се сетих...

Анфиса млъкна за момент, като се мъчеше да си припомни какво още трябваше да каже.

— Аха, да — сети се тя. — Не закачайте Софрон Игнatieвич. Залудо е всичко това. Никакъв алимент не е той. Когото и да попиташ в Пекашино, всеки ще ти рече: човек и половина е това! Нали си спомням как ме учехте — обърна се тя към Федулов — „Стария вол няма да те подведе“. За Клевакин го казваше това, помниш ли? А ето че ме подведе... А за сменянето — не аз го смених, хората вече не можеха да го траят. И виж какво още ще ти кажа, другарю Федулов. Макар че си човек партиец, в районния комитет заседаваш, ала душата ти не е много партийна. Защо ти мене толкова ме тъпчеше тук в калта? Ха кажи де? В началото загубих и ума, и дума, така се изплаших, ала като заговори за Фьодор Капитонович — стана ми ясно. Ти, значи, заради собствената си кравичка толкова се стараш.

— Клевета! — изтръгна се вик от Федулов.

— Не, не е клевета. Хората няма да търпят да лъжа. Помним ние откъде се снабдяваше ти със сено през ония години. От него, от Фьодор Капитонович. Ала тая година ти мина котка път, настъпиха го за опашката твоя мил приятел и ти се разпали: „Районна слава!“. Ама колко години вече колхоза плаче от тая „районна слава“! Не, няма да я бъде! На мен ще ми затвориш устата, ала на хората — не можеш!

В настъпилата тишина прозвучаха неестествено силно ударите на стенния часовник. За миг се чу колко тежко диша страдащият от задух началник на милицията. Федулов изтри едрата като град пот, избила по лицето му, и погледна неспокойно към Новожилов. Секретарят гледаше право в него с мрачни, немигащи очи. Федулов завъртя зализаната си глава:

— Позволете, другари...

— Не, няма да позволя! — удари Новожилов с юмрук по масата и се изправи грамаден, тронав. — Ти какво си намислил? Да хвърляш

кал по честните хора ли? Преди малко тук сипеше едни думички... Социализъм... в партията се кълнеше... Да ти е приятно да слушаш! А на дело? Как смееш ти да мърсиш тия думи? За тях сега хората кръв проливат, живота си дават! А, Федулов, ще отговаряш ти, ще отговаряш пред партията, пред безкомпромисната ѝ строгост. Но сега не става дума за тебе...

Новожилов си пое дъх и като долови смутения поглед на Анфиса, изведнъж замига с очи някак по детски, виновно:

— Ти извинявай, другарко Минина, малко се пообъркаха нещата. Но общо взето, няма значение. Веднага получи бойно кръщение. Партията — това не значи да те гаят по главата. Понякога те и поразтърсват. А дете не се уплаши, дете защити общото дело, дете не даде да те натикат в калта — това е добре! Дръж така и занапред. Такава е всъщност и партийната линия! Аз бих могъл да кажа много хубави неща за Анфиса Петровна — обърна се Новожилов към членовете на бюрото. — Е, всичко е вече ясно. Но с хората — намигна Новожилов на Анфиса — трябва по-честичко да се съветваш. Така си е, Анфиса Петровна. И документите не бива да ги пренебрегваш. Нали така? А пък и ние, от районния комитет, сме длъжни да помагаме повечко на новия председател. И това си е така! Предлагам да утвърдим решението на първичната партийна организация — да приемем другарката Минина за кандидат-член на партията. Искат ли някой думата?

— Всичко е ясно.

— Другари... — припряно, със заекване измърмори Федулов. — Две думи за справка... Собствено казано... Аз вече, както се казва, в реда на препоръките... Та нали партията винаги ни напомня да се пазим от парадно приемане на нови членове? Аз може и да съм говорил рязко, не отричам, но другари, кога болшевиките са се бояли от критиката? Вие не ме разбрахте, другари...

— Разбрахме те, Федулов — мрачно каза председателят на районния потребителен съюз.

Началникът на милицията скочи и с трясък блъсна стола си:

— Критика ли? Апелираше да бъде дадена под съд! Това критика ли е?

Новожилов изчака да млъкнат и каза:

— Да гласуваме. Кой е за приемането на Анфиса Петровна за кандидат-член на партията?

Федулов пръв вдигна ръка.

ТРИДЕСЕТА ГЛАВА

Минаваше вече полунощ, а Фьодор Капитонович все още не си лягаше: няколко пъти излиза на стълбището, поглеждаше неспокойно към пътя, ослушваше се.

Най-после отвъд селото, там, дето блатото дими с лека пара, затракаха колела по настилката и скоро от гората се показа познатият кон на районния изпълнителен комитет.

След около пет минути кабриолетът стоеше в уличката пред Фьодор Капитонович, а той помагаше на една едра жена с охранено, сънливо лице да слезе от кабриолета и мило ѝ говореше:

— Е, най-после да ни навестите. Забравихте ни вие, забравихте ни, Раиса Ниловна.

— Ох, съвсем ме разтръска — оплака се гостенката, като престъпваше тежко от крак на крак.

— Как няма да ви разтръска. Представям си...

Фьодор Капитонович оправи набързо коня и поведе гостенката към кухнята. Поля ѝ да се умие и я сгълча:

— Защо не доведе и дечицата, Раиса Ниловна? Скоро и малинките вече ще узреят. Да си потичат барем на воля.

— Много настояваха. И малкият, и големият се изтрепаха да реват: искаме да идем при чичо Фьодор. Ама Петка има хрема, та не посмях да ги взема.

— Видиш ли, не са ме забравили, помнят дядото... Ама и дядо Фьодор ги помни. Сложил съм на студено и рибка, и масълце, пък и ранни краставички...

Децата на Федулов бяха слабостта на Фьодор Капитонович. Още в началото, когато се запознаха, приемайки подаръците, Федулов почне някой път да бърка в портфейла си, а Фьодор Капитонович ще го погледне строго и неподкупно и непременно ще добави: „Това е за дечицата. Те са цвета на нашия живот“.

Освежена, измита, гостенката влезе в стаята.

Подът боядисан, постлан с пъстри домашни черги, на прозорците бели дантелени перденца, фикуси; през отворения прозорец нахлуват нощни аромати от градината. Върху масата е поставен лъснат до блясък, тихо къкрещ самовар, най-различни лакомства: прясна риба, гъби, масло, зеленчук, ягоди — и всичко те кани да го сложиш в устата.

Раиса Ниловна се отпусна във виенския стол, който изскърца, и се разчувства:

— Каква благодат е у вас. А аз съм мъченица... Ще взема да нарежа всичко и да остана тука.

— Ама непременно! — суетеше се Фьодор Капитонович и не знаеше как да угоди на скъпата гостенка. — Аз съм приготвил и стаичката. По-рано от една седмица няма да те пусна, хич и не си мисли такова нещо, Раисюшка. Нека ме наказва Пьотър Созонтович.

— Кога най-после ще свърши тази война? Проклети немчоря! Втора година не съм била на лечение. И то при моето здраве — оплакваше се Раиса Ниловна, като се залови за прясната риба.

— Къде ти, и дума не може да става. Без отпуска... Представям си... То тукашната жена и понятие си няма. Ала културния човек — как тъй? Така е и при растенията: ряпата — безмозъчна твар, расте, където я боднеш, ала краставичката, доматието — на тях топлинка им дай, слънчице. Лошо прави Пьотър Созонтович — осъдително каза Фьодор Капитонович. — За района се трепе, а за вкъщи си така да нехае.

— Тъй си е то, хич не го е еня за жена му. А сега и кравата се стовари на главата ми.

— Оле-ле-е! — тюхкаше се Фьодор Капитонович. — А Паладията за какво е?

— Полка ли? Избяга.

— Как така избяга?

— Ами ей така, избяга и това си е. Пристигна от нейното село една жена, съседка някаква, че като я подхвана: „Ти как я мислиш, вика, безсрамнице. Ние се изтрепваме от работа, а ти тук си караш кефа като господарка!“. Та си отиде. Отплати ни се за грижите.

— То тяхната признателност е една... А твоят какво гледа, защо не сложи ред?

— Моят ли? — Раиса Ниловна изтри пълните си румени устни.
— Мухльо е моят! Иде си одеде от службата син — зелен. Ни пийна, ни хапна, тръшна се на дивана — думичка не мож измъкна от него.

— Че защо така? — тревожно запита Фьодор Капитонович.

— Мигар пък продумва. Цял живот се прави на много умен. Само едно му се изтръгна от устата: сложи ми мокра кърпа на главата. А после ми заръча да дойда при тебе. Хайде, жено, друсай се на талигата и си крепи кокалите... Ще взема да остана тук цялата седмица. Нека той, уважаемия, се понавира някой и друг ден под кравата... Ох, забравих, писмо ти изпрати.

Раиса Ниловна порови в чантата си и му подаде писмото.

Фьодор Капитонович приседна до прозореца, сложи си очилата и разпечата плика с треперещи ръце.

„Фьодор Капитонович, провали се работата. Останах малцинство. Около тебе също се мъти нещо. Пращай веднага писмена докладна с фактите, за които ми разказваше. Защото аз не разполагам с никакви документи. И те съветвам да дойдеш лично в района. Ти ще си кажеш, каквото трябва. Помагай, с Федулов няма да пропаднеш. Унищожих бележката.“

Фьодор Капитонович леко побарабани с пръсти по перваза.

— М-да — рече той, — гледай как се извъртя работата...

— Какво пише? Исках да я прочета по пътя, ама бях капнала от умора.

— Ами праща много здраве.

— За едно много здраве можеше и да не ме лашка чак дотук.

Фьодор Капитонович сгъна внимателно бележката и я пъкна в един натъпкан с разни квитанции портфейл. После поседя още малко и излезе от стаята.

Когато се върна, Раиса Ниловна вече клюмаше. Тя се прозя сладко, надигна се и опъна пълните си, заоблени рамене:

— Време е за спане... Пък вземи, че кажи да напаят банята, за към обяд да е готова.

Фьодор Капитонович затъпка на място:

— То банята не е лошо... Ала другия път ще бъде май. Не ми дава сърце да причинявам неприятности на Пьотър Созонтович.

— Какво? — прозя се Раиса Ниловна.

— Пьотър Созонтович поръчва веднага да си тръгнеш за в къщи... Ама непременно, значи, да си тръгнеш...

— Ще почака.

— Не бива така, Ниловна — строго каза Фьодор Капитонович. — Мъжът ти болен... Децата и те...

— Ама ти пъдиш ли ме?

— Ох, Раиса Ниловна, как ти се обърна езика да го кажеш!

Фьодор Капитонович приближи до нея и макар че в стаята нямаше никой, зашепна:

— Пьотър Созонтович си има неприятности. Врагове там разни, завистчии...

Раиса Ниловна, махна с ръка:

— Ще се оправи. Не му е за пръв път.

— Пък и сенокос е сега... — неспокойно говореше Фьодор Капитонович. — Какво ще си рекат хората? Жената на завеждащия районния селскостопански отдел... Както искаш, ала не върви никак.

— Жената на завеждащия районния селскостопански отдел, а? А не снове ли тази жена като прокажена от колхоз на колхоз? Блъскаш се по пътищата къде пешком, къде с каруца, събираш оттук-оттам по нещо. Тая война ще ми съкрати наполовина живота.

— Грях ти на душата да се оплакваш, Раисюшка — благоразумно рече Фьодор Капитонович. — Ох, ако видиш само тука как живеят, сърцето ти ще заплаче...

— Плаче я, като те гледам как живееш.

— Не е хубаво, Раиса Ниловна — продължаваше Фьодор Капитонович. — Не е хубаво при жив мъж да предизвикваш съдбата. Война е сега — човек трябва да се съобразява.

Когато след няколко минути склонената най-последно гостенка отново се качваше в кабриолета, Фьодор Капитонович изнесе от къщи мъничка колкото ръкавица торбичка.

— Ха вземи туй за дечицата. Сушени малинки, помагат при простуда. Пък и твоя човек да опита.

Бялото охранено лице на Раиса Ниловна пламна:

— Махай ги. Не сме просяци. Пази ги за ревматизма си.

— Ще ме обидиш, Раиса Ниловна...

Без да го слуша, Раиса Ниловна опъна юздите, а Фьодор Капитонович затича пред коня да отвори вратницата.

— Ех, ама че благодат — заговори той, като поглеждаше разнежено към току-що изтърколилото се над гората слънце. — Късмет имате, че ще пътувате по това време — ни мухи, ни щръклици. А малинките, Ниловна, вземи. Не обиждай стареца. Че може ли тъй? Да се върнеш от чичо Фьодор без армаган...

Фьодор Капитонович изпрати гостенката с поглед до завоя на пътя, поклати глава, притвори вратницата и си влезе в къщи.

В пруста побутна жена си да я събуди и разпореди:

— Раздигай масата и почисти пред входа. Шляе се навред, лакомията ѝ с лакомия.

После в кухнята прочете още веднъж бележката.

— Я го виж ти, милото приятелче. „Помагай...“ — рече той гласно и се замисли.

Фьодор Капитонович се върна от германски плен през двадесета година. Другите си дойдоха оттам едва живи: жълти, мършави, с дрипави пепелявосиви шинелки. Фьодор Капитонович се завърна като от печалба: с черна филцова шапка с извита нагоре периферия, с голям кожен куфар — задгранично производство. За съдържанието на този куфар се разправяха най-невероятни работи и едва към пролетта тайната се поразбули. Като се позапролети и всички почнаха да се стягат за работа по нивите, Фьодор Капитонович захвана изведнъж някаква тайнствена шетня из зеленчуковата си градина. Пекашинци наблюдаваха учудено как сковава дървени скели с остъклени рамки, а нощем ги покрива със слама и вехтории. После взеха да разправят, че в тези скели растели някакви си чуждоземни чудесии. Всеки искаше да понадникне какво представляват. Особено досаждаха с глупавото си любопитство жените и девойките, които стърчаха с часове край оградата. А Фьодор Капитонович ще поспре работата си, ще приближи до тях с кофата и като посочи геранилото, ще рече:

— Такъв ми е разсада. Не му ли нося водица, не дава да припаря до него.

Наесен Фьодор Капитонович откара в районния център краставици и домати и за най-голямо удивление на съселяните си се върна с пари, че и с почетна грамота от районния изпълнителен комитет.

— Не се съсипвай с тая дяволия, Федя — рече набожната му стара майка, която не одобряваше това хрумване на сина си.

— Не се тревожи, мамо. Де да можем да си наставя още едни ръце...

И тъй стори, че си настави. Взе си от съседното село една здрава мома, която беше почти с цяла глава по-висока от него.

Още първия ден, смаян от внушителния ръст на младата булка, пекашинският присмехульник Пека Векшин го пожали:

— Ех, Федя, не ти е слога тая върлина. Без стълба не можеш стигна такава камбанария.

— Ама че цапнат дърдорко — плюна Фьодор Капитонович. — Не ми е тумнало за кефа си да мисля. Кога хвърлиш семето в пусталък, нали знаеш какъв ти е берекетът?

И наистина Фьодор Капитонович събираше завиден берекет. Всяка година по момиче — едно от друго по-здрави. Да беше друг баща, косата щеше да си скубе от тая напаст, ала Фьодор Капитонович си траеше, не се оплакваше от съдбата. Зае се той в ония години, та измайстори малки коси, па изведе дъщеричките си на сенокос — гледаш ги, замахват ли, замахват с тях, а Фьодор Капитонович снова ту при една, ту при друга с неизменната си черна шапка, понаточва с бруса косите им и ги поучава:

— По-чистичко, по-чистичко коси, дъще.

Пекашинските мъже само вдигаха рамене:

— Сече ти пипето, Федя! От нищо нещо правиш. Какво началство става от теб...

А когато в селото се организира колхозът, то се знае, веднага направиха Фьодор Капитонович бригадир по зеленчукопроизводството.

И решиха да се заемат здравата с това производство, защото търсенето на зеленчуци беше много голямо, в района само горскопромишлените стопанства бяха няколко, пък и на колхозниците им се щеше да си имат на масата кисели краставички. Към малката градинка на Фьодор Капитонович придадоха цели хектари от най-хубавата земя, изградиха нови парници с широки рамки. През лятото му беше драго на човек да гледа как буйно растат в тях стеблата, как постепенно се наливат краставици и домати.

Но дойде есента и от очакваната богата реколта събраха едно нищо, та нямаше и що да делят за трудолюбните.

Фьодор Капитонович се оправдаваше — децата ги изповлекли, червеите ги изполяли...

На другата година детските нашествия не спряха, а червеите станаха просто съвсем нагли. Затова пък колхозът се прочу из цялата област. Всяка година Фьодор Капитонович отглеждаше по някое чудо: ту домати колкото детска глава, ту ряпа колкото кладенчова кофа — и непременно ги пращаше в района и областта, а оттам получаваше грамоти...

Председателят на колхоза Лапушкин търпя, търпя тая слава и един ден отсече:

— Край на краставиците и домати! Зелe ще садим.

Че като започна една! В районния и областния вестник се появиха бележки: „Път на опитника мичуринец!“, „В Пекашино подкопават из основи творческата инициатива“. Викаха Лапушкин в районния комитет, лепнаха му мъмрене, че го и обвиниха в политическо късогледство.

А през това време Фьодор Капитонович си построи къща, и то каква — с две крила, и гредите в края рязани не скосено, а сглобени с длабове, със закрити прустове, с изба, с широки стаи и гостни.

И веднъж един кореспондент от областния вестник, който посетил самоукия мичуринец и се запознал внимателно с неговата икономика, предизвика гръм със статията си: „Да направим всички колхозници заможни и културни! Примерът на Фьодор Капитонович Клевакин“.

Друго светило на областта — един архитект, който дълги години бе разработвал нов план за застрояване на селото, помести във вестника снимка на двора и къщата на Фьодор Капитонович с изразителния текст: „Типова къща от социалистическото село на Севера“.

След финската кампания Фьодор Капитонович се пристрасти към още една култура — тютюна. Работата се състоеше в това, че в района тогава се получи някаква засечка с тютюна и Фьодор Капитонович, разбира се, веднага се зае да спасява положението. Отгледаният от него самосад, смесен с някакви треви, се хареса на пушачите, а през войната се надпреварваха да го купуват.

След като закусиха и жена му с две от момичетата, също такива високи като нея, се накаяха да вървят на блатото, за да накосят трева за кравата, Фьодор Капитонович изсъска злобно:

— Къде?

Жена му се вцепени от страх и промърмори, без да смее да го погледне:

— Където беше наредил...

— „Където беше наредил!“ Крави такива безсрамни! Марш на колхозното!

ТРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Някой път свърнеш от отъпканата пътека в гората. Бродиш час, бродиш два, бродиш целия ден. Навред — непроходима гора — гъсти смърчове, обрасли в сив лишей, вековни дървета, поломени от бури, и непроходими блата, покрити с коварна острица. Слънцето не може да проникне през пластовете иглици и долу е тъмно като по здрач. Тук няма никаква живинка. Дори мечката, любителка на гъсталаците, също предпочита да стои настрана от тези злокобни места. Само понякога избуха глухо бухал или ще прелети полусляпа кукумявка, скрила се тук от дневната светлина.

Изпохапан от насекомите, целият мокър, измъкваш с усилие краката си, затъващи във воднистия мъх, и ти се струва, че след малко ще паднеш и няма да станеш...

И изведнъж — задушната тъмнина се разтваря, напреде ти блясва ослепително зарево. Брезова горичка. Като че те подемат крила и те понасят към белите, окъпани в слънцето дървеса. Под краката ти е вече сухата, желана земя, приятен ветрец роши потните ти коси и приветствен от многогласа весела птича гълчава, с благодарност обхващаш в прегръдка първата брезичка, притискаш към нея гореща буза...

В живота на Анфиса сякаш не беше се изменило нищо от онзи момент, когато стана председател. Тя все така тичаше от сутрин до вечер: разговаряше с хората, с едни не се съгласяваше и спореше, други уговаряше или хокаше, после се сепваше и забързваше натам, където имаше някакво затруднение, а освен това наравно с всички други ореше и сееше, косеше и сгрибаше.

Вечер се застояваше до късно в управлението на колхоза. Трябваше да изслуша всички, да помогне на всеки и със съвет, и на дело. Току дойде някоя стара Степанида с писмо от сина си, дето не е писал повече от половин година. Можеш ли да не се порадваш на радостта на старицата, да не споменеш с добра дума нейния незаменим Паша — личен работник в селото. А как да сдържиш

сълзите си, как да затвориш сърцето си пред чуждата мъка, когато пред тебе застане смазаната от нещастieto съседка, току-що получила известие, че мъжът ѝ е загинал на фронта...

Късно вечер, когато селото вече спи, Анфиса се прибираше в празната си къща уморена, гладна (понякога нямаше кога да хапне дори залък през деня), съкрушена от скърбите и грижите на хората, отпускате се в леглото, без да се съблича, и така заспиваше. А сутрин — слънцето едва се показало над гората, и тя е вече на крака — тича с ведрото в обора и докато дои кравата, си мисли със страх, че житото в колхозния склад свършва.

Така живееше Анфиса ден след ден.

А въпреки това кръвта в жилите ѝ течеше по-буйно, главата ѝ се замаиваше от всички тези нови неща в живота ѝ. Понякога дори я загризваше съвестта: война, невиджани мъки, а за нея — напук на всичко — животът блика щедро и онзи избледнял с годините свят отново сияе пред нея като в ранната ѝ младост.

Ето и сега — излиза от гората и гледа с влюбени очи жълтеещите се житни нивя, диша с пълни гърди напоения със смолист аромат въздух и сама се учудва, че долавя миризмата на притулени в гората ягоди.

Кобилката върви крак до крак с коня на Лукашин. От време на време коляното му докосва нейното. Тя навежда глава, изчервява се и безсилна да овладее смущението си, подкарва напред...

В онзи ден, когато се завърна в къщи, след като я приеха в партията, Анфиса разкри пред Лукашин целия си объркан живот. На вид като че ли между тях нямаше нищо споделено, но оттогава — тя го чувства, макар да не смееше да си го признае — ги свързва нещо ново, непознато и вълнуващо.

— Значи, такива ми ти работи с Федулов, а? Какъв синковец само! Във всеки колхоз пуснал лапа!

Анфиса се е загледала в малката белогръда птичка, която пиеше вода край потока, и хем слуша, хем не чува какво ѝ говори Лукашин. Когато най-сетне долови смисъла на думите му, тя се намръщи. Но в следващата минута на лицето ѝ играеше вече усмивка: по борчетата край пътя премина, като скачаше от връх на връх, червеникава катеричка. Зверчето се скри в гъсталака, а на Анфиса ѝ се струваше, че

все още чува лекото шумолене на клонките и на падащите по земята шишарки.

Когато започнаха да се спускат от склона към Синелга, Лукашин се заслуша и попита:

— Кой вие така?

— Как ще вие, нашата Марфа пее — разсмя се Анфиса, шибна силно кобилата и я насочи към водата.

Минаха покрай крайбрежните върбалаци и излязоха на лъката, която приличаше на огромно дъно на каца, притиснато между стръмни, гористи хълмове. В синкавата мараня се белееха забрадките и ризите на косачите. Косяха на двойки — така работата по спореше. В най-близката двойка Лукашин веднага разпозна величествената Марфа, която крачеше под палеците лъчи на слънцето незабрадена, и напетата гиздава Варвара, която я следваше с пъргава, бодра стъпка.

— Я ги виж ти! Хем се карат, хем все заедно работят! — каза той, като задържа коня си.

— Винаги са така. Карат се, ала за нищо на света не можеш ги раздели.

Край два големи върбови храста те слязоха от конете, вързаха ги и тръгнаха към Марфа и Варвара.

Прясно окосената трева вехнеше просто пред очите, хрустеше под краката и насищаше синкавия въздух с упойващи аромати. Времето бе тихо и този вълнуващ аромат от полски треви се стелеше над лъката като плътно покривало.

Лукашин и Анфиса спряха край откосите и зачакаха косачите.

Под косата на Марфа легна последният откос, тя изпъна запотените си рамене и подхвърли полушеговито към Анфиса:

— Какво си се изкумила? Да не си икона! Я поразмахай малко косата.

— Че защо да не я размахам — предизвикателно отметна глава Анфиса.

— Тъй, тъй, Анфисюшка, посмачкай й фасона.

Марфа изгледа студено Варвара:

— Я си гледай работата! В Пекашино още не се е родила жена, дето да ми излезе насреща... Добре, давай! — обърна се тя към Анфиса.

Очите на Варвара се усмихваха изпод бялата забрадка, която почти закриваше лицето ѝ (и когато работеше, пак гледаше да запази хубостта си). Тя подаде с готовност косата на Анфиса и закима на Лукашин — умираше, види се, от желание да насъска председателката и Марфа една срещу друга.

Без да каже нито дума, Анфиса провери внимателно и външно спокойно (но Лукашин забеляза как лицето ѝ побледнява) добре ли е закрепена косата за дръжката, прекара няколко пъти бруса по острието и започна да съблича жакетчето си.

— Съблечи се и ти, Марфушка — посъветва я Варвара.

По ъгловатото, белещо се от прегара лице на Марфа се разля широка — широка усмивка:

— Искаш да се простудя ли? Забравила е дори как се държи косата. Я ѝ погледни ръчичките — изсъхнали са от молива.

Марфа прекрачи към тревата, изправи се в целия си богатырски ръст и подхвърли кратко:

— Заставай.

Изправена до нея, Анфиса се стори на Лукашин момиченце.

Няколко секунди всички замръзнаха в очакване, дори не дишаха. И изведнъж във въздуха блесна със свистене острието на Марфината коса. Сухата, презряла на корена трева изхвърча на цяла копа изпод краката ѝ. Втори замах, трети...

Анфиса цялата се стегна, отметна встрани косата, приклепна и замагна.

Известно време вървяха една до друга. После Марфа се обърна, изгледа презрително Анфиса и заотмерва сажени след сажени...

— Не, с Марфа земна жена не може да се състезава — убедено каза Варвара. — Като върви, земята се люлее, а пък тревата, няма що, сама се превива от страх.

Тялото на Анфиса се извиваше като дъга. Лукашин забеляза развълнуван как по блузата на гърба ѝ избиха мокри петна. За минута тя успя да се изравни с Марфа. Но Марфа отново размаха косата като меч и мина напред.

Анфиса се наведе и започна да точи косата. Лукашин си пое дъх — в първия момент му се стори, че тя не издържа и пада.

— Какво, пиленце? — обърна се Марфа със самодоволна усмивка. — Не си вярваш на силищата, та се хващаш за бруса.

Като заглади косата, Анфиса пак взе да настига Марфа. Лукашин гледаше влюбено белите, сновящи като совалка ръце на Анфиса и без сам да забелязва, поклащаше глава след тях. Още малко, още малко... И ето Анфиса се развика:

— Пази си краката. Пази се!

Марфа се устреми напред, но Анфиса вече беше съвсем до нея.

— Пази си краката, казвам, пази ги! — отново завика тя.

И в този миг стана нещо невероятно: Марфа се отдръпна и пусна Анфиса напред. Варвара и Лукашин затичаха към косачките, като заплитаха крака в откосите. Почервеняла цялата от срам и гняв, Марфа смъкваше жилетката си.

— Аз не ти ли казвах да си свалиш жилетката, а? Сега чак се сети...

До Марфа не биваше да се припарва. Стиснала косата между коленете си, тя яростно я точеше с бруса — наоколо хвърчаха искри като в ковачница. После скочи рязко, метна бруса встрани и се спусна да догонва Анфиса.

По лъката се понесе свист и вятър. Под розовата ѝ блуза се задвижиха като воденични камъни лопатките ѝ.

— Ще те стъпча! — ревна тя и с всеки миг настигаше Анфиса.

— Леле, като нищо ще я стъпче, бога ми, ще я стъпче — размаха ръце от удоволствие Варвара.

Сякаш някой шибна Анфиса с камшик. Тя се устреми напред и отново се откъсна от Марфа.

Варвара се завълнува.

— Марфушка — развика се тя. — С тялото, с тялото си помагай! За какво ти го е дал бог? Ама че си глупава! Виж я, виж я оная хитруша — с цялото си тяло напире, а тая мечка върви права — жълтици да разпилееш, няма да се наведе.

И наистина Анфиса се движеше като часовниково махало. Тя замахваше с косата и отдръпваше назад цялото си дребно тяло, после приклекуваше, като че политваше напред, и отново се изправяше.

Марфа, обратното, крачеше направо, като бик. Тя си служеше само с ръцете, а огромното ѝ тяло почти не участваше в работата.

— Марфушка, Марфушка, не стой като истукан! — отново завика Варвара. — На кого казват, проклетнице! С тялото, с тялото давай! Коса държиш, а не секира.

Забравил се съвсем, Лукашин я дръпна за ръкава:

— Я млъкни, по дяволите!

Изведнъж някаква догадка озари Варвара и тя го погледна с нескрито учудване. Но на Лукашин не му беше до Варвара. Той хапеше пресъхналите си устни, опъваше шия, стискаше юмруци и следеше всяко движение на Анфиса. Тя напрягаше последни сили. Сега вече не вървеше, а просто пълзеше над тревата. Бялата ѝ забрадка се беше смъкнала от главата ѝ и притисната явно от презрамката на сукманчето ѝ, се развяваше назад като знаме. Разярената Марфа надвисваше като черен облак над нея. Секунда само и Марфа щеше да я метне встрани заедно с тревата. Но в този момент откосът свърши...

Лукашин затича задъхано напред.

Варвара едва не плачеше от обида и се мъчеше да оправдае някак другарката си по косене:

— Късмет извади Анфиса, че откосът свърши, иначе щеше да има да взима.

Анфиса вървеше към Лукашин, като едва-едва мъкнеше крака, но бледото ѝ, мокро от потта лице се усмихваше. Марфа дишаше като сгорещен кон. От нея лъхаше жар.

— Ох, умори ме тая проклетница.

Като бършеше лице с ръкава на блузата си, тя седна заедно с другите в сянката на храстите и въздъхна:

— Дип, че храната ни е слаба, иначе щях да ти дам да разбереш.

— Пък и годинките, Марфинка, не са същите — изказа съжалението си Варвара.

— Ха, годинките! В нашия род годините не са никаква пречка. Покойната ми майка кажи-речи до шейсетте раждаше, пък аз и петдесе още нямам...

И като че ли за да се оправдае пред Лукашин за поражението, което претърпя, Марфа се разприказва:

— Що нещо съм окосила през живота си — цяла година да ходиш, не мож го изходи... Падна ми се мъж мършав, слабоват — сал дет се викаше, че е мъж. Излязохме ние първата година на ливадите — да им се ненагледаш. А той срък, срък — все в земята забива. Вървя аз след него, честта му пазя, да не става за срам пред хората. Пък по едно време току се сепнах: то честта на мъжа си ще опазя, ала с какво ще храня добитъка? Плюх си на ръцете, че като се развъртях, както си

мога! А зарод как правеше — да си умреш от мъка, падаше и без да го духне вятъра. Пък аз взема, че стана през нощта, отида, гътна му ръкоделието и доде хората спят, отново направя колата. Ей тъй съм работила.

— Как можа да вземеш такъв? — учуди се Варвара.

— Ще го вземеш и хоро ще играеш. Не съм аз като тебе, не съм въртяла опашка. Покойната ми майка ушите ми проглуши: жени се, та се жени за него, нямат си в къщи друго женско чедо, има да рахатуваш... А баща ми и братята за солта се полакомиха. Речи го, за кутия сол ме сватосаха.

Лукашин изненадано вдигна вежди.

— Какво се чудиш? — простодушно махна с ръка Марфа. — Мигар не знаеш, че през двайсета година не можеше да се купи сол за никакви пари. В чорбата слагаха пръст и квасено мляко. А мъжлето ми тогава беше продавач. Връщам се аз веднъж с каруцата от реката, настигам го, а той метнал на рамо една брестова кутия, върви, превит одве. „Закарай ме, дума, севдо, до горе.“ Севда ли, викам си? Не ща ни да те виждам, ни да те чувам, завързак такъв. Ала как да откажеш. Сядай, викам му, място колкото искаш. Караме нататък, мълчим, а аз току опъвам шия — какво ли толкова тежко има в тая негова кутия. Гледам — пълна догоре със сол. Едра една такава, чиста, бяла — като сега я виждам. Очите ми останаха в нея. Карам аз и по целия път си мисля: като как да си измоля малко. Кога вече стигнахме в село, се реших. Митрий бе, думам му, че пък дай ми малко от тая сол. Той слезе от каруцата, погледна ме и се усмихна. „Ще ти дам, вика, ала не сега.“ И току довтаса още същата вечер със сватове и с тая същата брестова кутия. Кат видя това богатство, баща ми загуби и ума, и дума. Наближаваше сенокоса, а в къщи нямахме щипка сол. Погледнах братята си — дано някой продума барем думичка, ала къде ти — не помръдват, отвръщат очи от мене. Е добре, викам, ще го взема, не съм вече малка, нали виждам, че без сол сте заникъде... Та заради тая проклета сол ми отиде животът по дяволите! От трапезата ни отведоха в одаята. На пода приготвена постеля. А мене сърцето ми се къса: сутринта бях получила писъмце от моя си изгорник. Пише ми: „Остави Митрий, ще те взема“. Хвърлих се аз в постелята, па като ревнах. А мъжлето ми стои на прага, не смее да влезе. „Да си отида ли, дума, Марфа? Ако речеш, дума, пред всички ще призная, че си си девойка...“

Сега не е като едно време — ще поодумват някой и друг ден, па ще кандисат.“ Айде, викам му, стига, върши си работата, няма да правим сеир на хората...

— Ама ти, Марфинка, кат си видяла мъж и си капитулирала — рече да я подиграе Варвара.

Марфа дори не помръдна вежда.

— А след година — продължи тя — мъжлето ми се наседа продавач, а аз продадох всичко до шушка, сал с една риза на гърба останах — само да го отърва от решетките. Че и пет години след това изплащах дългове на хората. Та ей така се нарахатувах покрай моя продавач...

И както неочаквано започна разговора, така и стана изведнъж и се отърси:

— Да вървим, Варка, чешем си тук езика, а кой ще ни върши работата?

Лукашин остана неподвижен. Марфа крачеше по лъката със спокойна, равна крачка и като гледаше необикновено широките ѝ рамене, които за миг му заслониха слънцето, той изведнъж си помисли: тази сурова и толкова затворена на вид жена току-що му помогна да прозре нещо тъй голямо и важно, без което е невъзможно да разбереш нито руския човек, нито миналото и бъдещето на руската земя...

През този ден той мисли не само за Марфа и нейния несретен живот, който разочовърка душата му. Имаше достатъчно време да помисли и за себе си.

Лежеше на вехнештата окосена трева, помахваше си с клонче, за да отпъжда тромавите, обезсилени от жегата комари, гледаше работещите жени, старци и деца и като че ли за първи път, откакто пристигна в Пекашино, почувства колко излишен и безполезен е тук. Работата не беше в това, че не можеше, плувнал в пот, да размаха косата като тях. Не, друга беше причината. В началото вярваше твърдо, че макар и изваден от строя на фронта, тук върши полезна и отговорна работа и понякога дори се гордееше със заслугите си. Но ето вече месец, как не върши почти нищо — каква работа са разходките му из

бригадите и кратките беседи по време на почивките. А хората работеха, и то как!

И когато се замисли за това, изведнъж почувства остро, че всъщност в Пекашино всичко би си вървяло пак така, дори и него изобщо да го нямаше.

Друга, огромна, невиджана досега по размах сила движеше хората. Тази сила вдигаше от постелята грохналите старци и старици, заставяше жените да се изтрепват от зори до мрак по ливадите. Тази именно сила превръщаше момчетата в мъже, приглушаваше гладния плач на децата, пак тя, тази сила, доведе Анфиса в партията...

И най-голямото щастие сега беше без остатък, изцяло да се подчини на тази сила, защото тя отхвърляше, наказваше безпощадно всичко, което се опитваше да се отклони от общото течение, да заживее свой, изолиран живот... И може би затова сърцето му беше толкова неспокойно, защото колкото повече се наливаше със сили тялото му, толкова по-осезаемо се надигаха в него личните желания. Те го отклоняваха, изтласкваха го от общия поток, с всеки ден все повече разрушаваха онази хармония на пълно сливане с общото, в която той живя на фронта и през първите седмици в Пекашино. И дори сега, когато го измъчваха угризения на съвестта, очите му ненаситно и неотстъпно следяха Анфиса, която косеше заедно с жените на лъката. Припомняше си как пътуваха за насам, как от време на време приближаваше коня си до нейната кобилка, за да докосне коляното ѝ...

Но още повече го измъчваше откритието, което направи днес. Оказа се, че и сега, както преди, не му е безразлична и Варвара, защото всеки път, когато му се усмихнеше и му махнеше с ръка, гърлото му се стягаше от огнена задуха.

„Говедо! Истинско говедо! — ругаеше се той жестоко. — Мъжете са на фронта, а ти...“

В отделни моменти успяваше да постигне някакво душевно равновесие, но скоро отново следеше Анфиса с грешен поглед и му беше безкрайно жално за светлото и радостно чувство, което изпитваше към нея в онази бяла нощ.

Изтерзан от тази борба, Лукашин едва дочака слънцето да слезе над гората и хората да тръгнат към къщичката. Старците вървяха бавно, с мъка влачеха крака. Но жените тичаха, като че ли ги гони някой: трябваше да подредят кравите. И наистина, когато Лукашин

вече приближаваше къщичката, поляните наоколо се огласиха от виковете. Стопанките зовяха кравите си, изпозаврели се из храстите, за да се пазят от рояците комари. Изкарваха ги оттам, привързваха ги, миеха на бърза ръка ведрата за доене в Синелга и клякаха под виметата направо на окосената лъка. Край къщичката замириса на току-що издоено мляко. Но от ухапванията на комарите кравите не бяха спокойни, въртяха се и блъскаха с крака и по някой път цопваха с опашка или копито във ведрото. Тук-там се разнасяха ядни гласове, ругатни и шляпания.

На десетина метра от къщичката, досами гората (тук не беше така топло), стърчеше скована набързо от парчетии клетка, покрита с пресни смърчови клонки. Там пазеха и квасеха млякото.

Старците и жените, които нямаха крави, палеха огньовете и си приготвяха сиромашка вечеря.

И от всичко наоколо — от старата, обрасла в мъх къщичка с опушени стени, почти притисната откъм северната си страна от гората, от тези крави с лъскав косъм, които дояха под открито небе, от разжарения огън с накачени над него на чатали черни котлета и чайници, край които се въртяха брадати старци — от всичко вееше такава първобитност, че ти се струваше — времето не е надничало тук цели векове. Но в това уединение сред горите, където привечер всичко живо се измъчваше и охкаше от комарите, това бяха най-разумните, проверени през столетията форми на съществуване. Така поне си мислеше Лукашин.

— Ох, изпохапах ли ви комарите? — пожали го Варвара, която се връщаше първа при къщичката, след като бе издоила кравата си. — Все пресничкото търсят. И така си е, тук не е като на руско.

— Не е като на руско ли?

Варвара се учуди — какво пък толкоз неразбрано има?

— Руско си викаме на всичко в село. А в тия тук затънтени гори какво руско има...

„Да — мислеше си Лукашин, вниквайки в думите на Варвара. — Ей това е животът на селянина северняк. Колко много му струват тези далечни сенокоси, щом като езикът му не се обръща да ги назове със скъпото на сърцето им «Русия»! А всъщност оттук до селото имаше десетина километра — не повече.“

Вечеряха на открито, край дълга тясна маса, скована от две дебели смърчови талпи. Слънцето вече бе залязло. Стана прохладно и свежо. Откъм реката пропълзя по окосената лъка лека мъгла. Но от комарите нямаше спасение. Те висяха на облаци над главите им, мушкаха се под дрехите, завираха се в очите. Старците бяха надянали платнени качулки накомарници, а жените така се бяха омотали със забрадките си, че се виждаха само очите и устата им. Варвара дори си беше сложила тънки ръкавици. Само Марфа седеше невъзмутима, незабравена, с открито лице и шия, сякаш беше омагьосана, та тия гадини бягаха от нея.

Поолекна им малко, когато Трофим се сети да нахвърли в огъня смърчови клонки и към хората се разнесе дим.

Хранеха се мълчаливо. В тишината на вечерната заря лъжиците потракваха звънко о съдините, сърбаше и току се пареше Трофим. Варвара гребна чорба с нападали в нея комари и гнусливо я плисна зад себе си. Марфа вдигна вежди:

— Я яж. Какво се гнусиш? Иска ти се да си хапнеш месце, а като ти е дошло в лъжицата, мръщиш му се.

Лукашин седеше в края до Анфиса. Тя току-що се бе завърнала от лъката — ходи със Софрон Игнatieвич да види копите. Промъквала се беше, види се, през храсти и неокосени треви, защото по мократа ѝ дреха на раменете и на гърба се бяха налепили семена и някакъв бял пух.

Тя грижовно му побутваше от своя хляб и от време на време го стрелкаше крадливо с черно засмяно око изпод бялата си забрадка.

Лукашин вдишваше аромата на треви и цветя и свежестта на роса, които лъхаха от Анфиса, и се мръщеше, когато срещаше лукавия, дебнещ поглед на Варвара.

Позаситиха глада си и се разприказваха. И пак за същото — какво става на фронта?

Софрон Игнatieвич си сви цигарка и запитва:

— Какво стана с втория фронт? Чува ли се нещо ново?

Лъжиците останаха за миг в паниците, но след отговора на Лукашин затропаха ядно, разнесоха се възмутени гласове:

— А те какво си мислят?

— Съюзници...

— Знаем ги ние тия съюзници — има ли село, дето да няма от тях гроб...

— И тъй си е, Иван Дмитриевич, може и да не е хубаво сега да се приказва — въздъхна Василиса, — ала от двайсетте години насам от тия американци и англичани все си плачем. И какви ли само не ги вършеха тук, из Пинега — да те е страх да си спомниш... Мойта сестра имаше синче Ваня — на тринайсет години беше момчето. И взела, че го пратила при леля му в съседното село... А детето си е дете! Намерило на пътя изстреляни патрони — вървяло си и си играело с тях. Добре, ама го видели американците и англичаните и подбрали детето. Дотърча вечерта лелята ни жива, ни умряла: „Ваня спасявайте“. Хукнахме ние със сестра ми при американците, добрахме се до началника им, на колене го молим: „Пуснете детето“. А началникът, един такъв червенокос здравеняк, тропа с крака и ломоти по негово си там: „Партизан, партизан...“ и току тика на сестра ми едно кръстче на бяло шнурче, а това било кръстче от вратлето на Ваня. Като видя кръстчето, сестра ми се чалдиса. И така си изкара живота, горкичката... А пък Ваня — изхлипа Василиса — го намерили напролет на брега... цялата зима лежал в дупката под леда...

След тягостно мълчание поуморилата се Варвара въздъхна:

— Седим ние тука, жени, и си приказваме... А там какво ли става? Кой знае дали някой от вашите мъже сега не бере душа...

Марфа шумно се надигна от масата:

— Пепел ти на езика!

След нея, мрачни, потиснати, започнаха да стават и другите.

Преди да се приберат да спят, жените се провикнаха по два-три пъти — плашеха зверовете. В отговор от близката поляна се разнесе многогласо мучене.

Варвара се поусмихна и побутна Марфа, която се беше заела да си кърпи блузата:

— Ти защо мълчиш? Я надуй твойта ангелската... По-сигурна работа си е.

Без да се обиди, сякаш точно така и трябваше да бъде, Марфа остави настрана блузата, стана, сви ръце на тръба до устата си и ревна — като че изстрел отекна над гората.

— Е — засмя се Варвара, — да видим сега ще посмее ли звяр да припари. — И като намигна на Лукашин, тръгна с лека, люлееща се

походка към Синелга да се измие преди лягане.

Обувките се сваляха отвън. Скоро в стаята замириса на партенки, накачени да съхнат на летвички или на дървени куки, забити в стените.

За първи път в живота си Лукашин нощуваше в сенокосна къщичка.

Четири обрасли в мъх опушени стени, гредите рязани скосено, нисък таван, почернял от саждите, в левия ъгъл от входа каменно огнище, заело най-малко една трета от стаята, над него в стената димник — малък отвор за излизане на дима, покрай стените нарове за спане с нахвърляно отгоре сухо сено — това представляваше тази къщичка сред ливадите. Едно време не слагали прозорци, само исчиали по някой процеп над наровете, та да им е по-весело на дечицата, които спели, доде дойде време за закуска, или за тия, дето пушели. Тъй де — за какво им били прозорците? Само повече отвори за комарите и харчове за стъкла.

На Лукашин като на гост отстъпиха отделен нар точно срещу огнището. Другите, заедно с тях и Анфиса, се натъркаляха на предните нарове. Трофим и Софрон Игнatieвич трябваше да легнат на пода — нямаше повече място на наровете. Неспокойната Варвара понечи да подхване разговор, но ѝ изшъткаха и само след минута-две в къщичката се поде хъркане.

На Лукашин не му се спеше. Лежеше в тъмнината, вглеждаше се в мъждукащите в огнището две въгленчета и предъвкваше отпуснатото стръкчета сено. На предните нарове някой се размърда, въздъхна. Дали не беше Анфиса? Може би и тя не спи? Сърцето му изведнъж заби бързо-бързо. Стана му задушно и горещо. Изпохапаното му от комарите и мушиците тяло гореше. Под ризата му се бяха натикали сламки. Ужасно го дразнеше хъркането на Трофим и Марфа, които сякаш се съревноваваха.

След малко стана, отвори внимателно скърцащата врата и излезе навън.

Беше тихо-тихо... Над лъката бе паднала мъгла. Рошавите копи великани изплуваха някъде от далечината. От соловарната се виеше лек дим, проточваше се на синя лента към небето, което беше толкова избледняло, че току-що изплувалата призрачна луна едва се забелязваше на фона на назъбената неподвижна смърчова гора. Долу в Синелга нещо плесна веднъж, после още веднъж. Навярно някоя

лакома щука се бе хвърлила върху заплеснала се рибка. И отново настана тишина. Отново отвред е неподвижната гора, мъглата над лъката и в нея като приказни великани — копите, застанали на стража край заспалите уморени хора.

Лукашин дишаше с пълни гърди нощния въздух, напоен с дъх на сено и мляко, вслушваше се в успокояващата тишина и не можеше да повярва, че някъде на тази същата земя и под същото това небе се рушат огромни градове, че се гърчат и умират в мъки невинни хора...

Като се върна в къщичката, Лукашин запали клечка кибрит, за да не стъпи върху спящите. За секунда му се мярнаха ръце и крака на неподвижни, сякаш разпнати от тежкия сън хора. Задуха, хъркане... А седнал във до тлеещия огън, той се заслушваше дали няма да скръцне вратата и Анфиса да излезе при него. До това ли й беше на нея, смазаната от работа през деня?

И отново в него заговори неспокойната му съвест...

ТРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

Сенокосът беше в разгара си, а и нивите вече зовяха хората. Впрочем в Пекашино жътвата започна още щом класовете се бялнаха. Прибере се късно вечер от сенокос стопанката, нажъне наръч ечемик от своя участък, изсуши го през нощта на печката, а сутринта стане, очука го, смели го на хромела, замеси там някаква питка и хайде с нея на ливадите. И колкото и тежки да бяха новините от фронта, хората малко се посъвзеха — дочакаха все пак новия хляб.

Но скоро и тази радост прегоря от суховея, който дойде заедно с август. В Пекашино настъпи жегата. Росата не блестеше в утрините, потоците и рекичките пресъхнаха, а листата на дърветата клюмваха по пладнелите, попарени от жегата. В знойните, нажежени до бяло небесни висини по цели дни се мятеше пепелявосив ястреб и пищеше пронизително и тъжно: „Пи-ит... Пи-ит...“.

Горите се забулиха в дим, миришеше на изгоряло — сякаш войната бе стигнала до Пекашино.

В душите на хората се прокрадваше суеверен страх. Ами ако изгорят и картофите, последната им надежда? Тогава какво им оставаше — да легнат в гроба?

Надяваха се на Илинден — рядко беше на своя ден Илия да не гърми и трещи. Но тази година прогърмя някъде по хоризонта, тресна ялова мълния — и край. Едва на третия ден се изля малко облаче, ала така буйно, че тия, дето бяха край село, побягнаха като луди. Но когато се изкачиха на възвишението, слънцето отново блесна, а в селото дори и прахта не бе се вдигнала. Тъмната синева, раздирана от мълнии, се оттегляше към целините.

И все пак този ден Лукашин бе истински щастлив. Днес за първи път опита да вземе греблото. Олюлявайки се от умора, той смъкна вкъщи мократа си риза и падна на кревата като мъртъв.

Събуди го зловещо чукане по прозореца:

— Горим! Горим!

Изскочи на стълбището шашардисан. Слънцето блесна до болка в още сънените му очи. Тревожно биеше желязното клепало: Бум! Бум! По пътя притича с викове и стенания раздърпана жена:

— Пожар! Пожа-а-ар! О, горко ни...

Лукашин се втурна към пътя.

От север, над гората, кажи-речи на два разкрача, се виеше на огромни тежки кълба гъст бял дим.

„Ами че това е Сухото блато! Хектарите на победата!...“ — с ужас си помисли той и в миг си представи мащабите на надвисналото бедствие. Хлябът, хлябът е в опасност!

Откъм задните дворове, някъде при конюшната, изцвили кон. Механично, без да мисли, Лукашин измъкна от оградата един кол и направо, през улици и пътечки, хукна натам. Няколко жени, конярят Ефим и Анфиса впрягаха пред конюшната Партизан. Лукашин едва успя да скочи отзад на колата — жребецът пое в галоп от място.

Мостът се разтресе и затрещя, след тях се разнесе писклив, пронизителен детски плач: „Ма-мо-о...“.

Прах, борове, миризма на изгоряло... Като навлезе в целините, колата се замята насам-натам: на всеки сажан — завой. Впил ръка в разтоката, Лукашин подскачаше като топка и удряше гърба си в нечие горещо тяло.

„Бум, бум, бум!“ — носеше се из селото.

По пътища и пътечки тичаха хора, викаха нещо. Проблясваха ослепително от слънцето брадви и лопати...

И изведнъж — трясък, викове и охкания и Лукашин падна в канавката, като си удари силно рамото.

Когато скочи на крака, жените и старчето Ефим, увиснали на стърките, задържаха жребеца. А той, целият мокър, пръхтеше и отстъпваше назад, диво виреше гривестата си глава и вдигаше високо огромните си предни крака, свити в коленете. Стърките изпращяха...

— Ремъците, режете ремъците! — завика Анфиса.

Лукашин се втурна да помага. Но в този миг стана нещо невероятно. Във въздуха се мярнаха голи колене и в същата секунда той видя Анфиса върху жребеца.

Жените отскочиха встрани.

Страшен грохот, прах... Между храстите се развя бялата забрадка на Анфиса.

Зашеметен, задъхан, Лукашин огледа мястото на катастрофата: легналата на една страна каруца, счупеното колело...

След това хукна по пътя, като гълташе прахта и се къпеше в пот, изпревари някого, някой изпревари него...

Ушите му бучаха, нещо дразнеше гърлото му. Черна димна завеса забули половината небе, закри слънцето. Притъмня. И само отблясъците на невидимото, скрито отвъд горичките пожарище, които пробягваха с трептене по върховете на дърветата, разсичаха тази тъмнина, а отстрани изведнъж припламваха в пурпурни сияния ивици жита с клюмнали класове. И по целия път в нарастващия тътен и пукот на пожара той сякаш дочуваше жалния, молещ звън на класовете: спасете ни, спасете ни... Къде, къде бе виждал същото? В паметта му изплува миналогодишното лято, осиротелите села, пожарищата, неожънатите ниви. Ужас обзе Лукашин: ами ако не спрат огъня? Всичко ще изгине — и жито, и хора, и село.

Капнал от умора, целият мокър, той премина потока и се изкачи тичешком на височинката. В лицето го лъхна душна, знойна вълна. И в същия миг ослепителен блясък рязна очите му.

Но онова, което видя след това, го ужаси.

От дълбините на гората напредваше с боботене и прашене огнена стена. И пред нея — няколко малки черни фигурки, първите притичали до пожара хора. Те се мятаха между стволите на дърветата, шибаха със смърчови клони, отстъпваха, засипани от облаци искри, и отново се хвърляха към огъня.

— Назад! Назад! — развика се с всички сили Лукашин. — Гората, гората трябва да се сече!

Като се задъхваше и давеше от дима, той се хвърли направо през ечемичената нива в най-силния огън.

След няколко минути по цялата окрайна на гората се чуваха яростни удари на секири, лопати. Бясно цвилеха завързаните до потока коне. Стари, могъщи смърчове пламваха като факли и върху хората, задушаваци се от дима и горещината, се сипеха хиляди искри и падаха разжарени парцали, главни, кора.

Лукашин заедно с някакви жени и юноши отмъкваше настрани клони, храсталаци, заемаше се с пъновете — правеше всичко, което можеше да се прави с една ръка. Постепенно в него започна да се пробужда командирът. А какво става по фланговете? Не са ли ги

забравили в суматохата? Прикривайки лице с ръка, той изтича до края на нивата и като заплиташе крака в ечемика, хукна наляво. Но там вече се разпореждаха юнашката Степан Андреянович и Трофим — изпод секирите им хвърчаха розови трески. Мишка Пряслин се въртеше край тях като дявол и потушаваше напирания огън със смърчов клон.

Лукашин хукна към Сухото блато. Натам не се виждаха ни небето, ни гората. Всичко беше забулено в дим. Огънят вече приближаваше края на гората. Грохотът и пращенето бяха ужасяващи. Сгромолясваха се смърчове, гърчеше се храсталакът, лудо пламтяха с розови езици току-що пресечени пънове. Шепата жени, старци и юноши се бореха като обезумели с яростната стихия.

После зърна Марфа. Беше сама в края на гората, там, дето тя граничеше със Сухото блато. Как се беше озовала точно тук — дали случайно или някой я бе изпратил, но Лукашин веднага разбра: това е най-опасното място — прехвърли ли се огънят в Сухото блато, с нищо не можеш го спря. За миг само ще пламнат десетки хектари. Огънят сякаш също разбираше това и с диво настървение напираше да излезе на открито, скачаше от едно дърво на друго.

Всичко около Марфа трещеше и бучеше, смолата кипеше по стволовете, от храсталака се сипеха върху ѝ обгорели листа. А тя, огромна, цялата пурпурночервена, с черни, изскочили изпод смъкналата ѝ се забрадка коси, размахваше над главата си върлина и с пъшкане и охкане помиташе около себе си всичко, което ѝ попаднеше. Едно високо и тънко борче не отстъпваше — върлината не стигаше до върха му. Тогава Марфа захвърли върлината и се вкопчи с две ръце в гладкия му ствол. Борчето заскърца, изви се като дъга, но не се пречупи.

— Какво си зяпнал? — изхриптя Марфа.

Лукашин се опомни, изтича до пъна, издърпа секирата, върна се и удари по ствола. Остра, режеща болка парна болната му ръка, но той удържа секирата. След това поваляше борове и смърчове, сечеше храсталак, отмъкваше настрана повалени дървета, отдръпваше се, отстъпваше под напора на огъня...

Мина сигурно цяла вечност, докато изправи най-последен гръб. Хората все още се бореха с огъня. Но покрай нивата от край до край се проточваше просека с бялнали се по нея току-що отсечени пънове. Натъкнал се на преградата, огънят догризваше затаено и злобно

остатъците от клони и блатен храсталак. И тогава той изведнъж разбра: устояхме! Поиска да извика, да ободри изнемощелите хора, но едва можа да помръдне вцепенените си спечени устни. В гъстия задушаваш пушек започнаха да се надигат един след друг като призраци хората. Проблясваха секири, лопати...

Скоро всички се събраха в края на Сухото блато, където до скоро се бореха с огъня Марфа и Лукашин. Тук се дишаше по-леко — от блатото подухваше и отнасяше дима към нивите.

Жените изтупваха пепелта и саждите от себе си, оглеждаха дрехите и обувките си, изтриваха мръсотията от лицата си, приказваха, охкаха, чудеха се по женски и всяка преживяваше отново това, което се бе случило с нея:

— Пък мен така ми се взе акъла, че хукнах с греблото — толкова да изуменя...

— А ние с Василиса тичаме и плачем: нашите сълзи горят... Пролетес зърно по зърно сме го сбирали.

— На мене пък като ми се надул корема — не мога да тичам...

— Ох, а ние, невести, а ние! Като скочи Анфиса на коня, изтръпнах. Какъв е луд само! Ще я убие, рекох си. Ама и ти, Анфисюшка, как можа да го яхнеш?

— А като минавахме по моста — душиците ни в петите стръсква. И аз току се хванах за Иван Дмитриевич. Ти усети ли?

— Ама и тебе, Варка, си те бива, право на целта. Знаеш за кого да се хванеш.

— Леле, жени, я ми вижте шала, вижте го... Ох, пусто да опустее дано! Целият е изгорял.

— Я зарежи шала. Нали ти не си изгоряла.

— Че как тъй? Тоя шал братовчед ми го е подарил, още кога се жених. Толкоз години да го пазя в сандъка, та баш вчера да го извадя!

— Абе къде е Фьодор Капитонович, никакъв се не види? Богатството си ли пази?

— Добре че хората се случиха в село, а то иначе...

Лукашин едва се държеше на крака, вглеждаше се и се вслушваше в охкаците и ахкаците жени. Те бяха изцапани, раздърпани, опърлени. По бледите им, изплескани със сажди лица се стичаха сълзи. Почернелите им спечени устни бяха се подули. Гледаше ги, слушаше простосърдечните им наивни думи и сърцето му

преливаше от обич и нежност към тези измъчени, не знаещи цената си хора.

— Ей, чие гърло е пресъхнало?

Всички се обърнаха към гласа.

От храстите при потока излезе Мишка Пряслин. Мокрот му лъснало лице се усмихваше блажено, от мръсната му брадичка капеха капки.

Черен като обгорял пън, Трофим Лобанов облиза пресъхналите си устни и без да каже нито дума, се помъкна тежко към потока. След него се понесоха в надпревара и другите.

Натрупаха се един връз друг край ямичката, изрита от Мишка в обраслата с мъх лъка. Щастливците, които бяха стигнали първи, гребяха с шепи черната плесенясала каша и пиеха жадно. Другите зад тях напиреха, притискаха ги...

Трофим разблъска жените, плюсна се по корем и мушна в кладенчето цялата си глава.

— Този пък пощуря — като невидяло! — развикаха се отвред. — Жени, я го измъкнете...

Варвара хвана със смях Трофим отзад за панталоните и го задърпа. Той се опъваше, риташе, ръмжеше с утробен глас:

— Махай се, кобило такава!

— Ама че глупаци — засмя се Мишка, който наблюдаваше блъсканицата отстрани. — Струпаха се като овце. Като че ли не виждат колко вода има наоколо.

Започнаха да развиват с ръце и крака, да разчоплят мъха, да правят нови ямички.

Когато утолиха жаждата си, хората почувстваха тежката умора. От потока до височинката се изкачиха, като едва влачеха крака. Да имаше как да се отпуснат направо тук върху мъха и да не мръднат.

Всъщност огънят не беше съвсем угасен. Като погълна боровите и смърчови иглици и листата, той се прехвърли на обгорелите, изсушени стволоче на дърветата, които не бяха успели да изтеглят при изсичането. Към хората пак полетяха сажди, искри, главни. Гъст тежък дим отново закри слънцето. Някъде вляво все още пращеше и тътнеше. Там сигурно огънят се бе прехвърлил през просеката. Но това не беше

вече страшно — мочурливият поток беше сигурна преграда. Вдясно огънят се промъкваше към Сухото блато. Замириса силно на горящ торф.

Лукашин погледна тревожно към Степан Андреевич:

— Блатото може ли да се запали?

— Не ми се вярва. Макар и да му викат Сухото, северният му край е мочурлив.

Започнаха бавно да прибират секирите и лопатите — вече можеше да си вървят вкъщи.

— Какво се е разлетяла тая проклетница... — пробуча изведнъж недоволно Марфа.

— Коя, къде? — заоглеждаха се жените.

— Я глейте, невести — изумено каза Варвара, — птица...

И наистина на стотина метра встрани от хората над върха на висок и тънък като мачта бор, израсъл в края на блатото, се виеше някаква голяма сива птица. Тя ту падаше като камък към върха, ту излиташе нагоре, разперила широко крила.

— Има нещо там, току-така няма да лети.

— Я виж, Мишка, твоите очи са по-силни — побутна Варвара Мишка.

Но Мишка и без нейната молба бе опънал шия и се вглеждаше напрегнато във върха на бора.

— Нещо се чернее... — неопределено каза той.

— Ами че на това дърво й е гнездото бе, жени! — плесна с ръце Даря. — Ех, че място си е избрала, глупавичката...

Милозливата Василиса поднесе към очите си края на забрадката:

— Гледай я ти, живинката безсловесна... Да продума, не може, ала нали е майчица — децата си в беда не оставя.

Близо до бора прелетя и с трясък се разпиля горяща главня. Сивата птица се замята още по-тревожно около бора. Изведнъж тя се стрелна към хората, прелетя над главите им, но толкова ниско, че Лукашин почувства миризмата на птиче перо.

— Боже, жени — въздъхна Даря, — я как вика хората на помощ.

— Абе хора... та бива ли... ще изгорят — засуети се Варвара.

— Трябва да се отсече! — тръсна глава Трофим и почна да вади секирата от колана си.

— Не ставай глупав! — развикаха се по него жените. — Дървото ще падне — и какво?

Трофим се отдръпна назад докачен.

— Стълба няма... да имаше сега една стълба — можеше да ги свали човек.

— Какво толкова ви взе акъла тази птица, малко ли изгоряха днес — започна Софрон Игнatieвич да уговаря развълнуваните жени, но не довърши.

Мишка Пряслин хукна към бора с всички сили.

— Мишка, Мишка, къде? Върни се! — развика се Ана. Мишка дори не се обърна. Дотича до бора и се закатери нагоре. Но стъблото беше гладко, тънко и след няколко прехващания краката му се хлъзнаха и той се намери на земята.

— Мишка, Мишка, да не си посмял! — отново завика Ана.

След миг, обгърнал здраво с ръце дървото, Мишка отново се закатери по ствола. Сега сивата птица кръжеше точно над главата на Мишка. Излиташе нагоре, като махаше тежко с огромните си, отдолу бели крила, спускаше се ниско, правеше един-два кръга над главата на момчето и отново литваше към върха. „По-бързо! По-бързо!“ — сякаш молеше тя. И Мишка пълзеше ли, пълзеше нагоре.

Вдигнали глави, хората не сваляха очи от него.

Изведнъж гъста пелена дим скри момчето.

— Ми-и-ша-а... Ми-и-шка-а-а!

Ана се хвърли напред, но някой я хвана.

— Хора ли сте или не сте! За птицата ви е жал, а за мене?

Когато димът се разнесе, всички въздъхнаха с облекчение. Свит на топка, Мишка продължаваше да се катери по ствола. Спря за миг, пое си дъх, махна на хората, сякаш за да ги успокои, и отново се закатери нагоре. До върха оставаха около три метра. Но какви метри бяха това! Под тежестта на тялото тънкият бор се превиваше, люлееше... А наоколо бушуваше яростна огнена лавина.

— Слизай! Слизай! — развикаха се всички едновременно. Изглежда, че едва сега всеки разбра на каква опасност се е изложило момчето. Достатъчно беше една искричка да падне на ризата му и то щеше да пламне като свещ пред очите им.

Към върха отново се издигнаха кълба дим. В пурпурните отблясъци на пламъка се бялнаха зловещо подкрилията на птицата.

— А-а-а! — запищя Ана.

Настя грабна секирата и се хвърли към бора. След нея се устремиха и другите, като чупеха с трясък клони по пътя си. Сечаха, отмъкваха настрани хрусталака, тъпчеха огъня с крака, бяхтеха с греди, нахвърляха мъх с лопатите.

— Е, мина страшното — каза Лукашин, когато отклониха огъня на около десетина сажена от бора.

После потърси с очи Настя. Тя стоеше до един изтляващ храст и все още гасеше огъня с клон от смърч.

— Браво, Настя!

Момичето вдигна глава, усмихна се стеснително и отново затупа с клона, като вдигаше около себе си цели снопове искри.

Мишка беше вече на върха.

Хората се бяха струпали под бора, гледаха нагоре и споделяха възхищението си:

— Стигна ги все пак... Ей това се вика юнак!

И изведнъж страхотен вик разцепи въздуха:

— Ааа а-а...

Разперила широко ръце, по новата просека тичаше Настя, обезумяла от болки. По гърба ѝ се мятаха огнени езици.

— Легни! Легни! По гръб! — завика Лукашин.

Той затича да ѝ пресече пътя, но заплете крак в някакъв корен и падна. В момента на падането видя как нечии ръце хванаха девойката и я превиха към земята.

Когато приближи до хората, които се бяха навели над Настя, долови с ужас миризмата на изгорено месо. Тя лежеше, покрита с мръсни дрешки — с лице към земята, подгънала неудобно оголен над коляното крак. Тялото ѝ потръпваше конвулсивно, тя стенеше... Беше в безсъзнание.

Жените хлипаха тихо. Лукашин закри очи с ръка и също се разплака.

А в това време под бора стоеше самотен, измъчен Мишка. Ризата му висеше на парцали, ръцете му бяха издраскани, одрани до кръв. В едната си ръка държеше старо каскетче, което току мърдаше от напъханите вътре пиленца. Сивата птица уморено летеше над него, като почти докосваше с крила сплъстената му от потта коса. Но Мишка не виждаше, не чувстваше нито кървавите драскотини по ръцете си,

нито протестиращите тласъци на пиленцата, които се опитваха да излязат на свобода, нито измъчената птица майка, която облъхваше с размаха на крилете си като с ветрило потната му глава. Блед, без капчица кръв по лицето си, той стоеше с широко отворени от ужас очи и не смееше да помръдне.

ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

Настя изобщо не дойде в съзнание. Докараха каруца, настлаха вътре трева и дрехите, които можеха да свалят от гърба си, вдигнаха внимателно бедното момиче и подкараха. Отзад се повлякоха уморените, изтерзани хора. Анфиса и Лукашин останаха да наблюдават пожара.

Те седяха върху отсечени наскоро дървета и мълчаха, потресени и потиснати от това, което се случи. Бързо притъмняваше. Раздухвани от вятъра, в тъмнината припламваха зловещо купчини живи въглини, сриваха се с шум и трясък изгорелите стволоче на дърветата, като разпиляваха към черното небе фонтани от огнени искри.

— Вятърът се засилва... трябва да понагледаме — каза Анфиса.

Станаха и тръгнаха в различни посоки.

Лукашин го болеше ужасно ранената ръка. Попипа я — беше отекла. Тресна гръм, блесна камшикът на мълния и веднага стана тъмно като в рог. Мъкнеше се наслуки, слепешката, спъваше се, хващаше се със здравата ръка за храстите. Заръмя. Дъжд, дим, миризма на изгоряло...

— О-о-ох... — дочу се тих стон вляво.

Лукашин се обади, като се давеше от дима, и забърза по посока на гласа на Анфиса.

Сблъскаха се мокри, задъхани.

— Там смърчовете са по-нагъсто! — завика Анфиса и махна с ръка към селото.

Тичаха направо през ечемика, препъваха се, падаха, заслепени от блясъка на мълниите. Докато стигнат до смърчовете, ги измокри до кости. Притиснаха се задъхани до огромно дърво. Тук беше сухо, през дебелия пластове от иглици не се процеждаше нито капка. Анфиса си пое дъх и каза:

— Да знаеше човек, че ще вали, да се бяхме прибрали в къщи. — Тя потръпна зиморничаво с рамене. — Студено. Вие имахте запалка, Иван Дмитриевич, я вижте не сте ли я загубили?

Лукашин се мъчеше да не трепери, едва извади запалката от джоба си и я подаде на Анфиса. Тя дълго се мъчи да запали огън, пълзя на колене, духа.

— Не, всичко е мокро, не гори. Ще ида да потърся някъде наблизко сухо сено.

През шума на дъжда чуваше как зажвакаха в калта обувките ѝ. Срамуваше се от своята безпомощност, но нямаше сили да тръгне след нея. Тресеше го, зъбите му тракаха и си мислеше, че докато тя се върне, той ще се вкочани. Най-после Анфиса се върна с голям наръч сено. Под смърчовите топло запламтя огън.

Анфиса разстла сеното и каза:

— Поразмърдайте се, Иван Дмитриевич. Да се поизсушим малко.

Лукашин пристъпи към огъня като в унес и тежко се отпусна върху сеното.

— Господи! — възкликна Анфиса. — Та вие сте само по долна риза... Как досега не го забелязах.

Сепна я бледото, смъкнало се лице на Лукашин. Тя клекна уплашена до краката му, докосна ръцете му:

— Ама вие треперите. Като лист. И ръката ви е цялата в кръв, отекла е... Защо не ми казахте нищо?

Надигна се бързо, отцепи от фустата си бял парцал и започна да превързва ръката му. После загреба сеното наоколо и покри с него Лукашин.

— Постоплихте ли се?

— Нищо, ще се стопля — промърмори той, като трепереше.

— Чакайте, ще ви дам моята блуза. Тя е бархетна, топли.

— Не, не — заклати той глава. — Нали вие ще замръзнете. Без да го слуша, Анфиса вече свалеше блузата си. Пред полузатворените очи на Лукашин се мярнаха голи ръце, вдигна се пара. След малко, като натопли блузата на огъня, тя клекна до него.

— Дайте да свалим ризата. Блузата е съвсем топличка — взе да го уговаря тя като малко дете. Свенеше се от голите си рамене и се пошегува: — Иначе жените има да ме хокат. Простудила си човека, ще рекат.

Лукашин се подчини безропотно: все още го тресеше.

Като го преоблече в блузата, Анфиса натрупа сеното от едната страна като възглавница, сложи го да легне по гръб и го покри отгоре и

встрани пак със сено.

— А сега полежете така, няма защо да се опъвате — отново се пошегува тя.

Постепенно треската премина. От нагрятата блуза и сухото сено му стана топло. Тежките мисли и преживяното през деня някак избледняха и сега чувстваше само една приятна топлина, която се разливаше по цялото му тяло като гореща вълна. Главата му се маеше сладко. А някъде под ухото му се разнесе: ци-ир, ци-ир, ци-ир. — „Щурчо... Ах, глупчо такъв... объркал си деня и нощта... объркал си ги...“

Не знаеше дали е спал някое време или е дремал. Когато отвори очи, вече не валеше. На небето висеше огромна ярка месечина, а наоколо, като в приказките, всичко бе обляно в сребърна светлина. Над полето се вдигаше лека мъгла. Някъде долу, в сред заглъхналата смърчова гора, бодро ромонеше новороден поток. Миришеше приятно на сено, на смола от обгорелите иглици...

След това зърна Анфиса. Тя седеше до краката му, прикриваше с ръка очите си от дима и стъкваше огъня с пръчка. Раменете ѝ бяха голи, от ризата и полата ѝ се вдигаше пара.

И в същия миг си спомни всичко: как се вкочаняваше от влагата и студа и как тя го стопли...

— Анфиса — прошепна той и рязко се надигна на лакът. Анфиса трепна, лицето ѝ просия:

— Възкръснахте ли? Вече мислех, че сте се разболели.

По зачервените ѝ от огъня бузи капеха сълзи. Тя се опомни, прикри с ръце гърдата си и като го гледаше с насълзени, присвити от дима очи, продължи:

— Поолекна ли ви на ръката? Толкова много се изплаших...

— Анфиса... скъпа моя...

Задъхвайки се от щастие, Лукашин я притегли към себе си и започна да я целува по горещите бузи, по устните, очите.

Тя леко го отблъскваше и шепнеше:

— Не бива, не бива...

Край потока, отвъд гората, нещо изтрополи, после се дочу ясно скърцане... Каруца.

— Тпру-у, миличка...

След малко от храстите излезе и приближи до огъня Митенка Малчугана, целият вир-вода.

Анфиса изгаряше от срам и не знаеше накъде да погледне.

— Замръзнахте ли? — запита Малчугана, като потриваше с удоволствие ръце над огъня. — Заваля тоя дъжд и аз веднага се сетих: какво има да пазят там, рекох си! Така де! Доде стигна до първото гумно, дъждът така се развилня, че взе да преплита краката на коня. Та си останах там под покрива на хармана цялата нощ.

Пътуваха мълчаливо. Приказливият Малчуган на два-три пъти подхваща разговор за дъжда, но никой не му отговори. От храстите се оцеждаха капки.

„Премръзнали са, миличките, думичка не могат да кажат“ — помисли си съчувствено Малчугана и по целия останал път също мълча.

ТРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Анфиса влезе вкъщи, хвърли се на кревата, без да се съблече, и зари глава във възглавницата. Боже мой, боже мой! Иван Дмитриевич... Дали не беше сън?

Кравата измуча призивно в обора. Анфиса вдигна глава — развиделяваше се.

— Ох, замълчи, Пъструшке, почакай — и отмаляла и тръпнеща, тя отново зари лице в пуха на възглавницата.

„Скъпа моя... скъпа моя...“ — шепнеше тя.

Усещаше на устните си пресекливото му дишане, жадните му търсеци устни, вълнуващата я горчилка на тютюн. Пред очите ѝ заплуваха, залюляха се кичести смърчове, огън. И като си спомни как го преобличаше в своята блуза, как го покриваше със сеното, отново преживяваше всичко.

Понадигна се, заплете пръсти в петелките, смъкна блузата от гърба си и усмихната, вдишвайки с наслада нагарчащата миризма на дим, притисна лице до мекия бархет. Той пазеше още...

„Ох, че си глупава, Анфиса... ама колко си глупава — помисли си тя изведнъж, като се поопомни. — На колко си години?“

Стресната от неочакваната мисъл, стана и приближи до огледалото неуверено и плахо, като оправяше полата си.

Не, тя още... И очите ѝ са млади, и гърдите — всяка девойка би ѝ завидяла...

Развеселена, ободрена, почна да прибира разчорлената си коса и изведнъж пребледня... Нима? Приближи лице до огледалото, повдигна кичур коси над слепоочието и — боже мой! — един, два, три...

Огледа се, като че ли се боеше, че някой я наблюдава, прехапа устни и почна трескаво да отскубва един след друг побелелите косми. После се размисли и поклати глава.

— Не, миличка — каза си тя гласно, — вижда се, че ти е минало вече времето. Жената е жена до четирийсетте.

Изведнъж някак цялата натежа, почувства как в очите ѝ напират лютиви сълзи и поседна край масата. Но в същия миг всичко в нея се възбунтува. Не, не е минало още времето ѝ! Та и имала ли го е тя някога? Всекиму е отредено да има в своя живот и време на цъфтеж, а мигар тя го е имала? С какво хубаво да си спомни своя пропилян живот? При жив мъж живя като вдовица! Какви жени само — всяка тича при нея със своите радости и скърби, съвет иска. А дори и не помислят, че и тя не е от камък. И тя носи женско сърце, и тя жадува за нежност...

Да живееш с любим човек... Има ли нещо по-желано от това? Пък след туй може да се народят и дечица... Още не беше чула да я назоват „мамо“. Грях ѝ на душата, ала сега завиждаше дори на Анка. Всичко би изтърпяла, всякаква мъка би приела, само да имаше куп дечица.

И разпаленото ѝ въображение започна да рисува една от друга по-примамливи картини. Ту се вижда как се завръща късно вечер от работа... Насреща ѝ тичат босоноги дечица. Нейните дечица! „Мама, мама си иде!“ Тичат с всичка сила и тикат главички в краката ѝ, увисват на полите ѝ, хващат я за ръцете. И ѝ е драго да слуша как те се хвалят едно през друго, разказват ѝ своите детски работи. Ту си представя как тича към къщи в горещото пладне с напращели от мляко гърди, за да накърми бебенцето си. „Свидната ми душица, умори те майка ти от глад.“ И всичко беше толкова осезаемо, че тя чувстваше как отначало детето жадно се впива в гърдта ѝ и как, наситило се, постепенно притихва до сърцето ѝ...

А ето го и мъжа ѝ... Лъха целият на нива, на пот и летен зной, гали я с погледа си, потупва бащински по главичките децата, техните деца... А после... после вечерта, след като свършва къщната си работа и слага децата да спят, се мушка при него в топлата постеля и забравила всичко на света, обгръща с ръце силния му топъл врат...

Да, за никакво друго щастие не е мечтала. Искала е само това — най-обикновеното, най-простото женско щастие, от което съдбата я бе лишила.

И много още други мечтани съблазни, дълго носени в сърцето ѝ, възникваха сега пред зора ѝ.

Леко почукване по рамката на прозореца я накара да трепне. Стана бързо, приглади с ръце косите си и страшно развълнувана (дали

пък не е Лукашин), отвори прозореца.

— Будна ли си, Анфисюшка?

Под прозореца стоеше разплакана Варвара, по фуста и галоши на бос крак.

— Очи не мога да затворя, цяла нощ съм плакала. Толкова ми е мъчно за нея, горкичката... — Из оняденка косим, па рекохме да се изкъпем, а тя като брезичка — тъничка, беличка. Гледам я и си викам — на кого ли, Настя, ще се паднеш? Кой ли ще се радва на тая красота?

Анфиса не разбра кога си отиде Варвара.

Отпусна се на перваза, хвана се с ръце за главата и зашепна отчаяно:

— Настенка... Настенка, момиченце мое...

Как можа? Как можа да я забрави? Клетичката, може сега да бере душа, а тя?

Анфиса грабна забрадката си, излезе навън и забърза към Гаврилини.

ТРИДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

Лукашин излезе от болницата като пиян. Пред входа седеше майката на Настя, заприличала за една нощ на старица. Той седна до нея и стеснително я прегърна през раменете. — Нищо, нищо — успокояваше я той, а пред очите му все още беше тъмната болнична стая със спуснати пердета. Тежка миризма на лекарства, самотно легло в ъгъла, глухи стенания...

Лукашин прокара ръка по лицето си и разкопча стягащата го яка на рубашката.

В двора на болницата беше тихо и безлюдно. Старите възлести борове, обградили като зелена стена района на болницата, стояха неми и неподвижни като часовои. Отвъд боровете кипеше многогласният, нажежен от августовското слънце работен ден. С шум и грохот премина камион, по нивята тракаха жетварки, в далечината някой викаше с прегракнал глас: „Донеси вода бе, дявол такъв! Я се поразмърдай!“. Лукашин не знаеше какво да каже и само галеше потръпващите рамене на старицата.

И изведнъж зърна една младичка, ослепително бяла брезичка. Тя стоеше самотна сред двора, избягала далече напред от закоренелите борове, и тъничка, висока, се надигаше като че ли на пръсти към ласкавите лъчи на слънцето.

Прикри очите си с длан. Не, това не се издържа...

— Ами на баща ѝ как да пиша? — хълцаше майката. — Ще се побърка от мъка. Та тя ни е най-обичната, най-ненагледната... Порано, кога учеше в района... Доде си той от работа, едва се държи на крака... „Какъв ден е днеска? Събота ли е?“ И тръгне да среща своята Настенка... Ох, боже, каква мъка... Ама вие защо мълчите — сграбчи го тя изведнъж за ръката. — Какво ще стане с нея? Никой не казва истината.

Какво можеше да ѝ каже? Лекарите бяха убедени, че животът на Настя не е застрашен. Но очите?

Припомни си далечното детство. Селската улица, боса старица с платнена торба, която напипва пътя с тояга... И майка му, която го плаши, за да стои мирен: „Ще те науча аз тебе, ей сега ще повикам Екимова... нека те напъха в торбата“.

„Не! Не!“ — потрепери от ужас Лукашин.

Скочи и забърза към портичката, като тропаше силно с ботуши по дървената настилка.

Секретарят на районния комитет го посрещна с упрек:

— Как можяхте да не опазите такава девойка?

— А на фронта всички ли ги опазват? — втренчи се злобно Лукашин в Новожилов.

Дишаше шумно, приближи до масата и седна в креслото.

— Виж какво, секретарю — каза той, без да го гледа. — Дошъл съм да уредим сметката. Не мога повече.

— Какво не можеш?

Лукашин се наежи:

— Не мога, казвам, повече да се размотавам с женорята из тила. Време ми е да се връщам на фронта.

— Така... — сухо каза Новожилов. — Пожарът, види се, още ти бучи в главата.

Лукашин взе думите му за намек. И веднага цял се изчерви.

— Знаеш ли какво? Не пожарът, а съвестта ми бучи! Не като при някои други. Седят си — не са и помирисвали барута.

— Та за кого казваш, че не е помирисвал барута? — тихо, като едва се овладяваше, попита Новожилов. — Доизкажи се.

Лукашин рязко се обърна.

— Да не мислиш, че няма да се доизкажа? — изгледа той неприязнено пълната фигура на Новожилов.

Новожилов се отпусна тежко върху масата и задиша като сгорещен кон. Подпухналото му лице посиня. След това рязко се изправи и като не сваляше от Лукашин тъмните си разярени очи, хрипливо изкряска:

— Кучи сине! На тлъстините ми ли завидя! А знаеш ли ти, че от двайсетата нося под сърцето си куршум? Тил... Като че ли не виждаш как живеем! Хората работят до изнемога. До последен дъх! И кои? Тия именно жени и деца, които вие защитавате на фронта. Разбра ли?

Лукашин вдигна протестиращо ръка.

— Не, почакай, изслушай ме. Постави се поне за минутка в моето положение. Идеш в някой колхоз — децата гладни, жените изсъхнали от недояждане и преумора. А ти вземеш, че изгребеш до дъно всичко, до последното зрънце. За фронта. Някоя няма нищичко ни вкъщи, ни на гърба си, а ти ѝ разправяш за военен заем... Давай! Давай! Агитирам аз веднъж така. А една жена шушне встрани на друга. Я глей, вика, какъв врат е налял. Нашите мъже, вика, кръвта си проливат, а тоя през цялата война с езика си ще воюва. Какво ще речеш, а? И какво би направил ти? Ще я арестуваш ли? Или ще почнеш да се оправдаваш: не, не ям аз даром хляба! Ако искаш да знаеш, аз пред тази жена на колене съм готов да падна. Приживе паметник бих ѝ вдигнал. Я кажи! От Пекашино колко души са взели на фронта? Шейсет. А нивите засети ли са? Прибирането на сеното привършва ли? Разбираш ли какво значи това? Все едно че жените отново са родили шестдесет мъже... На фронта ти изграждаше отбраната, а ние тук знаеш ли какво правехме? Хора ковахме! Да, да! Председатели на колхозите няма, бригадири няма. А нали районът трябва да се ръководи? Разбираш ли — всичко отначало! Чудя се по някой път, как тая наша жена намира сили да влачи всичко? Помниш ли как е казал Ленин: всяка домакиня трябва да може да управлява държавата...

— Всяка готвачка — поправи го Лукашин.

— Нека да е готвачка. Тук е цялата работа. Тези думи съм ги запомнил много отдавна, а ги разбрах както трябва едва сега. Едно време, като ти се случеше жена да те ръководи, гледаш я с презрение. Безобразие, мислиш си, свършиха ли се мъжете. А представяш ли си какво щеше да стане сега, ако двадесет години не бяхме готвили тази именно жена да бъде навсякъде? Ето какво всъщност не взе предвид тоя луд Хитлер.

Замълчаха.

Новожилов дишаше тежко, чак гърдите му свиреха, и бършеше с кърпа избилата едра като град пот по челото си. Лукашин седеше неподвижно, стиснал упорито зъби. Нито единият, нито другият можеше да заговори пръв.

Телефонът извънтя и това оправи всичко. Новожилов в миг си възвърна увереността, хвана слушалката и се обърна към Лукашин вече твърдо и делово:

— Та ето какво. Поразпалихме се — стига толкова. А сега върви и си гледай работата. И те моля, занаяпред не се перчи със своя патриотизъм.

... Смътно си спомняше как излезе от районния комитет, как вървеше по горския път... Огледа се — наоколо му дебели, непознати борове. Къде се намираше, къде се бе озовал? Не, не си струваше да се връща. Тази затънтена буренясала пътечка все щеше да го изведе някъде. Скоро напреде му се замяркаха пролуки, повея прохладата. Излезе на сечище, по което бяха наболи млади борчета.

Седна до една фигура от насечени стари дървета и отново се замисли.

Да, време е да си даде сметка за всичко. Не може повече така. И тази неврастенична нападка в района, и тези постоянни укори на съвестта — сякаш бе виновен пред всички жени, пред дечицата. Откъде идва това? И защо? Нима безделничи? А нагърбил ли се е с нещо, което да не е по силите му? Да, да, в това е цялата работа. Твърде леко си живее той... Признай си честно — колко пъти си оставал гладен през последните седмици? Нито веднъж. Тебе те желят, грижат се за тебе. В един колхоз ти дадат хляб, в друг — масло, идеш в районния център — там пък чай, захар. А жените, които агитираш? Колко от тях са се наляли до насита поне веднъж това лято? Ами децата? Кое от тях е близвало захар? Не, комунист е онзи, който може да каже: и аз умирах като вас и дори повече; и моят търбух се гърчеше от глад, както и вашият; вие ходехте боси, дрипави — аз също. Изпих с вас цялата чаша на мъки и страдания — във всичко и докрай.

И отново си припомни с мъка онова, което се случи вчера. Как можа? По същото време, когато обгорилата девойка се мятала в безсъзнание и се борела със смъртта, когато майка ѝ се е задавяла от сълзи, той... Кучият му син! Цялата нощ мечта за Анфиса, за своята любов. А сутринта хукна като хлапак на среща. Да, хиляди пъти бе права Анфиса, като го посрещна със студен, негодуващ поглед. Време бе да сложи край на това. А Новожилов не бе прав, дяволите да го вземат — мястото му е на фронта!

ТРИДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

Босите крака на Мишка са почти до водата. Сгърбен над въдицата, той се брани настървено от вечерните комари, злобно тръска сънливия поплавък. Не кълве. На Мишка му е толкова тревожно, толкова тъжно, че му иде да се удави. И какво му тумна да се катери за тази проклета птица? Заради него обгоря Настя. Факт, заради него. Ако не беше се покатерил на бора, нищо нямаше да се случи...

От склона се посипаха бучки глина — някой се спускаше към реката.

— Наслука.

Без да се обръща, Мишка позна по гласа, че е Дунярка. Само тя липсваше! Изскърца кошница... Да върви по дяволите, нека си плакне — и без това не кълве.

До въдицата в топлата вода се залюшка и заплува по реката дълга сянка. На чакъла тупна кошница. Е, това е вече нетърпимо!

— Какво си се изпречила? Няма ли друго място за тебе? Махай се!

Тишина.

— Чуваш ли? — обърна се той заплашително.

Отгоре го гледаха кротки, изплашени очи. Винаги е така. Престори се на овчица, примъкне се като Лиса, а после ще го обърне на смях. У, как ненавиждаше тази преструвана! Ама нищо, сега ще си разчисти всички сметки!

— Ти какво си се наежил? Цялото лято не ми приказваш...

Всичко бе очаквал, само не тези плачливи думи. Мишка се ядоса на своята безпомощност и махна уморено с ръка:

— Изчезвай, и без това ми е противно.

— Ти заради пожара, нали? — Дунярка докосна рамото му.

Мишка въздъхна тежко.

— Недей, Миша, чуваш ли? Какво пък — случило се... Ти не си виновен.

Ласкавият глас на Дунярка разлива топлина в измъчената душа на Мишка.

— А кой е виновен? — попита той след малко.

— Кой? Не си го направил нарочно, не си искал да стане така. Ами на война какво ли не се случва.

— Да, ама на война...

— Сега войната е навсякъде — убедено каза Дунярка.

— Ти наистина ли мислиш така?

— Разбира се, наистина.

— Кажй, нали не се шегуваш?

— Гледай какъв си чуден — усмихна се Дунярка. — На, честна комсомолска.

За първи път през последните три дни Мишка почувства, че му поолеква.

— Разбираш ли, Дунярка — заговори той объркано и бързо. — Аз никак не исках... Върти се тая птица, а жените: „Мишка, гледай, Мишка, гледай“. И аз се закатерих... Да бях знаел... Та бих ли... — Беше й така признателен, че от езика му сами се отрониха думите: — А на тебе хич не ти се сърдя. Ако искаш, плакни ей тука. Не ми пречи...

Дунярка потисна усмивката си, изправи се, взе кошницата и тръгна надолу по реката. На трийсетина метра от него опря, огледа се, запретна полата си като жените и нагази във водата.

Слънцето вече залязваше зад склона. Водата край брега стана малинова. Тук-там заиграха кръгчета — приближаваше времето, когато рибата най-много кълве.

Мишка се отърси, смени червея, но очите му бяха все към Дунярка. Да, тя наистина не е лошо момиче. Напразно й се цупи. И е смела — кара Партизан.

Водата плиска шумно. Бельото в ръцете на Дунярка играе като голяма бяла риба. Срам го е и му е някак неудобно, но не може да откъсне очи от ръцете на Дунярка, от голите й крака, които се поклащат във водата.

Дунярка се оправи бързо с бельото. А той, извил крадливо очи изпод нахлупения на челото му каскет, следеше как тя излиза от водата, изстискава полите и оправя косата си.

— Хайде наслука — махна му тя с ръка. — Ела ми на гости, ще те почерпя с черни боровинки. Днес набрах цяла кофа.

— Почакай... — Мишка изтегли влакното, нави го един-два пъти около пръчката и затича към нея. — Дай на мене... тежи... мокро е... — И като се стараеше да не я поглежда в очите, грабна кошницата с бельото и на един дъх я изнесе на стръмния склон.

На баира той предложи нерешително, като дишаше задъхано:

— Хайде да поседнем малко.

— Хайде...

Седнаха на върлини точно до пътечката.

Сега какъв разговор да подхване? От детелините дъха сладко на мед, в селото скърца каруца, над главата се вият досадно мушици.

Капките вода по краката на Дунярка искрят на вечерното слънце.

Мишка чувства как гърлото му пресъхва по странен, непонятен начин. Извива с мъка вдървената си шия и напипва под ръката си клонче.

— В Слуда една мечка изяла юница, научи ли?

По краката на Дунярка бавно се плъзга мократа й пола...

— Знаеш ли, Миша — пада глас някъде отгоре, като през сън, — заминавам.

Все още непреодолял смущението си, Мишка поглежда косо Дунярка. Тя улавя погледа му, усмихва се, но изведнъж става сериозна и заговорва бавно, сякаш се съветва с него:

— В техникум искам да постъпя. Не бих отишла. Мислех да започна работа в колхоза като Настя. Но Лукашин много настоява. След войната, казва, стопанството ще трябва да се издига. И ние с майка ми мислихме, мислихме и решихме — за агроном.

Мишка слуша Дунярка със завист — той цяла зима ще блъска, но се сепна и кимна одобрително с глава:

— Добре си го намислила! Карай!

— Само че се боя от изпитите... Ами ако не ги издържа?

— Остави тая работа. Има да тичат другите след тебе.

Кръглото личице на Дунярка разцъфва от удоволствие.

— Ама че го рече.

— Слушай какво ти казвам!

След малко Дунярка продумва тихо:

— А ти, Миша, ще ми пишеш ли?

Мишка я поглежда. Пак ли го обръща на смях?

Но в него гледаха такива топли, толкова доверчиви и молещи очи, че той съвсем се смути, кой знае защо я хвана за ръка, но веднага я пусна и измърмори:

— Ще ти пиша.

Какво трябваше да прави по-нататък, не знаеше, затова се изправи и каза:

— Да вървим.

И отново взе кошницата. По тясната пътечка нямаше място да вървят един до друг и Мишка, като се мъчеше да не гледа Дунярка, крачеше мълчаливо и мъжествено встрани по наскоро пожънатото бодливо стърнище.

Отвъд нивите, когато стигнаха до ливадите край село, се показаха две жени. Те идваха насреща им. Краката на Мишка изведнъж натежаха, очите му забягаха встрани като подгонени. А жените все повече приближаваха. Ето че ги позна вече и по лице. Варвара и Даря — най-устатите.

— Знаеш ли какво — измърмори Мишка и спря. — Ти вземи кошницата... Трябва да се отбия тук за малко... Да изровя червеи... Разбираш ли?

В очите на Дунярка засвяткаха присмехулни искрички.

Мишка ѝ натика кошницата, приведе се и се спусна в дола.

— Мишка, защо заряза либето си? — Това беше Варвара.

И я чува как казва на Даря през смях:

— Ох, горкичкия! Сетил се е вече за моми, а го е срам от хората.

Когато гласовете се отдалечават, Мишка подава глава, цял зачервен. Дунярка беше вече далече. Вървеше спокойно през ливадата — мъничка, тъничка, и се огъваше като пружина под тежестта на кошницата.

ТРИДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

Нивята узряха едновременно по всички участъци, разхвърляни до немай-къде из Пекашино. Хората трябваше да се разпределят на звена. Степан Андреянович с Мишка Пряслин, който работеше с жетварка, с връзвачки Марфа Репишна и Варвара, се заби на най-далечния участък — Копанец. Първите дни вечер се прибираха — четири километра натам и обратно. После си направиха колиба и останаха да нощуват на нивата.

Надвечер на третия ден, откакто останаха на Копанец, дойде Анфиса:

— Зле е бабата ти, свате; добре ще е да наминеш да я видиш.

... Вкъщи се домъкна по тъмно.

— Дойде си... — дочу слаб глас от кревата. — А аз те познах по стъпките още под прозореца.

Степан Андреянович приближи на тъмно до кревата и се наведе над жена си.

Облхна я дъх на топла житна прах, на слънце и синьо небе.

— Как си, майко?

В тъмнината блеснаха мътно очи:

— Дошъл ми е, види се, краят, Стъопа...

Той се отпусна тежко на края на леглото:

— Е, майко, залудо си приказваш. Да повикаме доктора, а?

Трогната от вниманието му, тя напипа в тъмното ръката му.

— За какво ми е доктор на мене? Има ли някъде лекарство против майчино сърце? — Не довърши, закашля се.

Откакто дойде съобщението за смъртта на сина им, по някакво неизречено съгласие те избягваха да говорят за него и всеки носеше мълчаливо в себе си своята мъка.

— Колко сте добри всичките... — виновно заговори Макаровна. — Залежах се аз — вързах ви ръцете. Всеки ден някой ще ме навести. Ту сватята Анфиса, ту Лизонка Пряслина. Чудесно момиче е тя — толкова е услужливо! Току дотича и ме пита: „Искаш ли, Макаровна,

прясна водица?“. А на Митрий пък колко съм му благодарна — за близък човек така се не грижат.

Тя пое дъх и каза неспокойно:

— Да можех сега да ти сложа да похапнеш. А аз, гледай ме на, като труп съм се вдървила... За срамотите...

— Лежи си, лежи.

Очите му лепнеха за сън, в ушите му шумоляха ронещи се зърна. Стана, взе от закачалката някаква дреха, постла я на пода до кревата и полегна, без да се съблича.

— Изтрепал си се от работа, Стъопа — въздъхна тя. — Поскарах се и на Анфиса. Пък имайте малко съвест, думам й...

— Сега всички се трепят, майко.

— Че лошо ли съм казала. Само че на твоите години, сам видиш, по цели дни и ноци да си на нивата... Зърното е добро, дума Митрий, а?

— Добро е.

— А Копанец сигурно съвсем е пресъхнал? Как ми се иска да погледам още божия свят. Затворя очи и така в ума си обходя за един ден целия кър, всички ливади. С всяко храстче се прощавам... А краката ми не държат — като чужди са ми.

От пода се разнесе проточено хъркане. Налегна я тежък пристъп от задуха. Тя се уплаши да не събуди мъжа си, прикри уста с ръка и дълго кашля глухо и мъчително.

На сутринта той се събуди още при изгрев-слънце. Макаровна беше седнала в кревата и спуснала надолу слабите си жилести крака. Беше се хванала за ремъка, който висеше от желязната халка на тавана. Едно време на тази халка имаше брезов чатал с люлка, в която люлееха Вася.

— Днес май ми е по-леко. Като че ти ми донесе здраве.

Тази сутрин тя се уми с негова помощ и дори похапна малко. А когато росата навън се вдигна, го помоли:

— Да си такъв да ме изнесеш малко навън, Стъопа. Тъй ми се иска да погледам нивята и слънцето.

Утрото беше топло и тихо. Макаровна седи на стълбите до мъжа си и гледа развълнувана градината, в която картофите са вече

прецъфтели, любимата рябина, свесила клони над старата баня, величествения тъмнозелен бор. Там в ниското, отвъд градините, са сините простори на лъките с чернеещите се по тях шапки на зародите, зад тях сребрее Пинегга, а на другия бряг на реката, високо, високо на червения стръмен скат се издигат белите развалини на манастира. И всичко е толкова познато, толкова скъпо на сърцето, хиляди пъти пребродено... Как омайващо дъха на трева, нагрята от слънцето, на зрели восъчни жита! Точно в краката ѝ, на тревичка пред стълбището се е разположило със своята цигулчица щурче и на нея ѝ е приятно да слуша със затворени очи веселата му песен. После отново се заглежда в градината, забелязва неоплевената леха с лука, избуялия репей край обора и въздъхва виновно:

— Всичко съм изоставила. Още малко и целия двор ще обрасне в трева. Ти не се сърди, Стъопа, скоро вече ще се оправя и всичко ще подреда.

След това пак легна, а той остана при нея. От време на време тя отваряше очи, гледаше отпуснатите му рамене, големите му мазолести ръце, уморено легнали на коленете, и пак както вчера се почувства виновна пред мъжа си и пред всички, на които вече няколко седмици връзваше ръцете с болестта си.

— Ти си гледай работата, Стъопа. Аз ще си лежа.

— Абе трябва да отсека някоя друга вила — въздъхна Степан Андреянович. — Вчера моята се счупи, пък и Марфа ме помоли...

— Върви, върви. Не може без вили. Ама донеси и малко метлички. Дано листата не са окапали още, че нашето вече на нищо не прилича — няма с какво в банята да идеш.

Брезакът наоколо отдавна беше окастрен, та Степан Андреянович трябваше доста да походи по целините, докато се натъкна отвъд Калинкин пущинак на непипната туфичка гъсти листнати брезички. Бързо отсече две вили, окастри ги и се зае да нарязва клонки за метлички. Дали въженцето се оказа късо или се полакоми, но когато завърза снопа, на земята останаха още цял куп клонки — за повече от десетина метлички. Досвидя му се да ги хвърли на вятъра. А и брезичките около него така му се галеха, така потрепваха на слънцето с листата си.

„Я чакай да нарежа още — реши Степан Андреянович. — Денят и така и така е загубен, а надвечер ще впрегна коня и ще ги прекарам в

къщи. Макаровна взе да се пооправя — ще ги пробере полека-лека, ще ги върже на метлички. Така и работа ще си намери, та да не ѝ е скучно, пък и ще се поободри и поразвесели...“

И докато отсичаше младите брезички и кастреше с ножа клонки, си припомняше как през първата година от женитбата им той и жена му режеха ѝ така метлички. Макаровна, висока румена невеста, прибягва пъргаво от храст до храст, клонките пукат ли, пукат, а тя върти сръчно ножа — иска ѝ се и метлички повече да нареже, пък и на мъжа си да покаже какво може. Вятърът запрята полите на сукмана ѝ. Степан Андреевич гледа доволен белите силни колене на жена си („добра стопанка случих“), сече неуморно със секирата.

Събра прътите на едно място, разстла ги на редици по земята (за да не се запарят) и седна да си почине все още под впечатлението на спомените. Слънцето преваляше към пладне. Тихо шумоляха брезичките. Облегна гръб на ствола на едно дърво и скоро неусетно задряма. И още щом задряма, от вълните на съня отново изплува младата Макаровна.

Ето той и жена му пластят сено на близката ливада. Ох, какво сено само! Дъхаво, ситно, като чай. На запад прогърмява, задушно е и той бърза да смогнат преди дъжда. А наоколо гъмжило от хора и всички, кой знае защо, са спрели работа и гледат към тях.

„Ех, че невеста си има Стъопонка!“ — чува завистливи гласове зад себе си.

Драго му е от похвалата и току поглежда към пъргавата си жена. А тя, млада, напета, стои високо горе на зарода и сръчно подхваща с белите си ръце сеното.

„Е, ще преварим дъжда“ — радостно мисли той и се навежда за последните наръчи сено.

И изведнъж наоколо се разнася оглушителен смях. Вдига глава и гледа — на мястото на зарода пред него се извисява огромна копа цветя, всичките едни такива червени и небесносини, а на върха на копата стои Макаровна, огряна цялата от слънце.

Обхваща го ужас. Ами къде е сеното? С какво ще храни през зимата добитъка? А от върха на копата Макаровна все така се усмихва, протяга към него белите си ръце и го подканя: „Стъопа, Стъопа...“.

Той грабва отчаяно вилата, иска да повдигне сеното и не може. То се разсипва като плява. Опитва отново и отново и все напразно. Но

какво става? Плувнал целият във вода от срам и мъка, той се обръща към хората, ала на ливадата няма никого. А откъм селото направо по окосената бодлива ливада, като ситни бързо-бързо с босите си краченца, тича мъничко русокосо момченце. Ами че това е Вася! Вася дотичва до баща си, взема от ръката му вилата и — боже мой! — детето леко подхвърля нагоре наръч сено.

„Стъопа, Стъопа, какво правиш?“ — чува отгоре пълния с укор глас на жена си.

Нещо го прободде остро в сърцето и той се събуди. Слънцето грееше право в очите му, по лицето му течеше пот. По това колко бяха увехнали листата на клонките разбра, че е спал не по-малко от час.

И да му се присъни такъв сън... Изправи се. Постепенно почна да го обхваща смътна тревога и безпокойство. Какво ли прави сега тя там без него? Изпопритеснила се е да го чака сигурно, може и да е жадна за водица, а той виж как е заспал. Толкова ли му беше тумнало сега за тия вили? Вместо да поседи днес в къщи. Та нали и тя се е затъжила да си поприказва с някого. Лесно ли е да лежиш по цели дни сам-самичък с мислите си... Снощи все питаше за Копанец, за житата, а той, ненаспал се дано, заспа като мъртъв.

Притесняваше се все повече и повече, бързо привърза снопа брезови клонки към вилите, метна го на гръб и почти затича към пътя.

„Нищо — успокояваше се той, — ще стигна, ще запаля банята. Прясната брезова метличка помага на всяка болест.“

Когато стигна до своята бивша целина, забеляза в посивелия малинов храст край пътя червени, огрени от вечерното слънце малинки.

„Е, добре щеше да бъде да си пийне след банята и чай с малини — помисли си Степан Андреевич. — Ама ха де, няма в какво да ги набера.“

Но така му се прииска да зарадва болната си жена, че спря, смъкна товара си на земята, свали фуражка и закрета към малиновия храст.

Топлите зрели малини се сплескваха във вдървените, несгъващи се пръсти, пръскаха ги с червен сок. Някои презрели плодчета се отронваха от дръжката още щом докоснеше храста. Той се навеждаше търпеливо, пълзеше в бодливия храст и все си представяше как ще се зарадва Макарарвна на ароматните малини.

Когато стигна до къщи, над селото вече се бе доста смрачило.

— Федося, Феня... — побарабани той тихо на прозореца, за да ѝ извести, че се връща.

Смъкна товара на стълбите, опря вилите на стената да съхнат, свали фуражката и отвори вратата.

— Феня, как изкара без мене? — зашепна той от прага.

Никой не му отговори.

— Спиш ли? Хайде, събуди се. Я виж, малинки съм ти донесъл.

Протегна напред фуражка и прекрачи на пръсти към кревата.

— Феня...

От възглавницата, там, дето лежеше неподвижно главата на Макаровна с восъчно лице, се вдигнаха с бръмчене рояк мухи.

Погребаха Макаровна на третия ден пред залез-слънце. Два дни и две нощи лежа в ковчега сред стаята и чака да дойдат дъщеря ѝ и внукът ѝ, които косяха някъде из далечните райони, да се прости с тях.

Изпратиха я възрастните и децата и тези, които работеха по-наблизо. Степан Андреянович сам водеше коня за повода. След ковчега, покрит с бяло платно, плачеше задавено дъщеря ѝ Маря, до нея вървеше и я подкрепяше синът ѝ Егорша. Те пристигнаха само половин час преди да изнесат ковчега от къщи и не успяха дори да се пооправят от пътя — вървяха с кални до коленете ботуши, в работните си дрехи, вмирисани на дим.

Трофим Лобанов учуди всички с неутешимата си скръб. Той вървеше отзад, клатеше рошавата си, посивяла от житна прах и плява глава и горчиво плачеше. Можеше ли да знае човек какво му беше на душата. Дали предчувстваше, че и на него не му остава да живее кой знае колко на този свят, или си спомняше изминалия живот, от който си отиваше още един близък човек... Кой знае.

Гробът беше изкопан на сухо, песъчливо място. Наоколо растеше млада борова гора; вечерният въздух беше напоен със силен аромат на смола. И скоро между обраслите в мъх, отгъпкани от кравешки копита могилки израсна още една пясъчна могилка, а на нея се бялна стълбче с надпис:

Тук почива
тялото на раба божия
ФЕДОСЯ МАКАРОВНА СТАВРОВА
на 60 години

Хората постояха, повъздишаха, поклониха се за последен път доземи на покойницата и почнаха бавно и мълчаливо да се разпръскват по пътеките на гробището, като навестяваха пътем гробовете на близките си.

На другата сутрин, когато селото току-що се събуждаше, много стопанки, които палеха печките си, видяха побелял като сняг старец с праметната на гръб торба да крачи по безлюдния път. Носеше на рамо нови вили. Дългата му сянка се пречупваше, пълзеше по стените на къщите и в звънката тишина на росното утро дълго отекваха тежките му стъпки.

ТРИДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

Какво ли само не ти минава през ума, докато се друсаш цял ден на пружинестата седалка на жетварката! Пред очите ти плува ли, плува втръсналият ти до смърт ечемик, излитат и хлопат греблата, шумоли пресъхналата слама. От продължителното седене ти се е схванал кръстът. А мислите се нижа една след друга в главата ти...

Ох, какво ли става на фронта? Вчера Лукашин пак казваше, че нашите отстъпили един град. Все това чуваш: отстъпили, отстъпили... Ех, ако не бяха майка му и тия деца, би си плюл на петите и право на фронта — баста! Да им покаже как се воюва!

Мишка си представи, че вече е избягал от къщи. Минават месец, два, три — никаква вест. В село се тревожат — къде ли е тоя Мишка, а майка му се съсипва. И изведнъж — бам във всички вестници: „Героичният подвиг на комсомолеца Пряслин“. С големи букви на цялата страница. И портрет на Мишка — с пилотка, на хълбока наган, че дори два, гърдите му препасани с ремъци като на Харитон Лихачов, а на рубашката — ордени и медали. „Е — ще си рекат пекашинци, — от Мишка би могло да се очаква всичко, защото още в колхоза се проявяваше така геройски, ала чак такъв подвиг — не, не допускахме...“

— Да — въздъхна Мишка, — а мама и дечицата така са ме вързали... Как да ги остави човек? Мама е такава мъничка, плачлива. Ще загине без него, като нищо ще загине. Сега пък е въвела един ред — каквото има по-хубаво, на него ще го пъкне за обяд. На тая работа трябва да се сложи край!

... И все пак колко глупаво излиза! Петляркай се тук на село с женорята през цялата война. Защо ли не се е родил пет години порано?

Къдраво облаче закри слънцето. Полъхна ветрец. По потната му шия полази прохлада. Изморените коне ускориха крачка. Във въздуха литнаха и се завъртяха две-три жълти листенца. Мишка дълго ги следи

с очи, докато не се скриха в туфичката плачещи брези, между които тук-там се очертаваха жълти повесма.

„Ето че и есента е на прага“ — помисли си Мишка и съвсем се натъжи. Скоро всички ще тръгнат на училище, а той не... Ще върви в гората, на дърводобива ще работи — вече е решено. Може ли майка му да изгази сама? Ама нищо! И Мишка няма да пропадне, ще си вземе полагащото му се от живота, с горница дори, а за ученето какво пък — никога не е късно да се учи. Я виж Павка Корчагин. По-малко и от него е ходил на училище. Изгонил го проклетият му поп заради махорката. А какъв човек станал! Интересно дали се сеца майка му какво е решил за училището? Все едно — нека приказва, каквото иска, Мишка си е решил твърдо да почака малко с учението. А виж — Лизка, Петка и Гришка ще учат! И да се пукнат, пак ще учат! Ама откъде ли ще им се намерят обувки?

И за кой ли път вече Мишка започна да премисля най-различните комбинации, които биха могли да се получат от износените вехтории из къщи.

„Е, да речем — мъчеше се той да разсъждава спокойно, — на Петка ще направя от мамините стари ботуши, на Гришка ще постегна Лизкините — дотук добре. Ами за Лизка? От какво да измайсторя ботушки за Лизка — и да се пукна, не мога измисли. За Федюшка и Танка няма какво толкова да се притеснявам, ще изкарат зимата на печката. Жалко за Федюшка, ала какво да се прави? Пък аз ще износя татковите.“

Гореща буца заседна в гърлото му. Мишка тръсна глава и с огромно напрежение на волята си наложи да не мисли за баща си.

Скоро мислите му изцяло се съсредоточиха върху дърводобива. Ще може ли да се запише в курсовете за трактористи, които се откриват тази година в горското промишлено стопанство? Дали пак ще вземат да му придирят за годините? Ама че проклетия с тия години. Ни на война може да иде, ни на подходяща работа. Да ги вземат мътните! Че като си има дарба по машините — как ще го спрат? Те нека го пуснат до трактора, сам ще си се покатери на него, няма защо да се безпокоят! Пък само това ли? Колко много още може да стори! Няма да спи нощем, ама ще приготви греди за къщата. Какъв стопанин е иначе. Майка му вече не сваля очи от прогнилите ъгли. Не бързай толкова.

Москва не са я строили за ден-два. Първо ще набави гредите, че после ще реди стените.

Чак дъхът му спираше, като си представяше новата къща. А гредите непременно ще са сглобени с длабове като у Федя Кръта и Варвара. И на всяка цена с малка стаичка горе, мицанин ли, как му викаха... Ох, как ще си я направи той! Сам ще изучи дърводелския занаят и ще си я направи — един път! А минувачите ще се чудят и зверят и ще питат: „Абе чия е тая къща?“. „На Михаил Иванович!“ — ще рекат земляците му. „Че кой е пък тоя Михаил Иванович?“ „Големият син на Иван Пряслин, дето загина във войната.“ „Да... — ще се позамислят хората. — Иван Пряслин го знаехме, ама че има такъв син — не бяхме чували.“ „Нищо чудно — ще рекат земляците. — Та нашия Михаил Иванович е само на петнайсет години.“

Мишка така се унесе в мечти, че едва не заби нос в земята. Конете спряха внезапно.

— Ох, дяволи, давай...

Конете се дръгнаха и пак спряха.

Какво става там? Слезе от седалката, изправи схванатия си гръб, заобиколи платформата и се наведе над режещия апарат. Ами да, набила се е пръст в зъбците.

Изчисти търпеливо с ръце пръстта от зъбците и огледа нивата. Навред окосено жито. Е, бива си го, натръшкал е около два хектара следобеда.

Беше задушно. Мократа му риза лепнеше за тялото му. Над главата му се виеха дъждовници.

— Охо-о, май ще вали — каза Мишка, като се вглеждаше в небето.

Аман от тия жени! Иди върши работа с тях. Обещаха да дойдат веднага след като се наобядват, а сега е вече седем — определи той времето по сянката. Кой ги знае къде седят и си чешат езиците.

Вдигна шепа класове и ги помачка в ръка. Ще вали — на, и сламата е омекнала. После взе снопче слама, сви я и разтри мокрите гърбове на уморените коне, оправи палдъмните, провери хамутите.

— Е, милички, уморихте ли се? — Мишка потупа по муцуните тежко дишащите коне. — Хайде още малко, след час-два ще си хрупаме тревичка. А тя е гладка, сочна.

„Дали пък да привърша с жъненето? — помисли си той и пак погледна към небето. — Ще заплиска дъжд и всичко ще иде по дяволите.“

В това време встрани по пътя се чува гласове, после се показаха и връзвачките: Варвара, Марфа, Даря, Василиса.

Носят се. И по пътя не млъкват. Сега ще им даде да разберат!

— Е ей вие, какво се влачите? — развика се Мишка и изведнъж думите му заседнаха в гърлото.

От храстите изплува червено сукманче. Дунярка... Тя догонваше връзвачките, като въртеше и прескачаше енергично сламено превезло. Какво е пък това сега? Маха му с ръка. Сърцето му заби радостно. Дунярка! Но в същия миг го достраша и той си помисли яростно: „Замахала. Ще видят жените и веднага ще почнат да ги одумват“. Обърна се с гръб към връзвачките и застыга старателно юздите на коня. „Ама че съм глупак! — отметна се Мишка. — От кого се изплаших? От едни женоря!“

Пъхна ръце в джобовете на панталоните, зае решителна поза и зачака жените да стигнат до него. Ще им покаже той на тях къде зимуват раците!

— Защо не чакахте да се мръкне, че тогава да дойдете! — развика се той по приближаващите се връзвачки.

— А държи ли ти да се срещнеш в тъмното с жена?

— Какво плещиш? — подвижна Марфа на Варвара. — Сапикасвай се с кого се шегуваш.

— Не бой се, Марфинка. Малък е, ала се е сетил вече. Оня ден отиваме към реката — с тебе бяхме, Дарка, нали? — и да видиш чудо! Вървят насреща ни кавалер и дама, а кога се срещнахме — само Дунярка. Къде се беше дянал кавалера? Гледаме — кавалера се заврял в дола. Забол глава в земята, сал ризата му се белее. Така ли беше, Мишка?

Мишка стискаше юмруци в джобовете и изпращаше със зъл поглед жените, които минаваха по междата покрай него.

Изведнъж видя с ужас, че Дунярка тича през нивата право към него... Топ, топ, топ...

— Какво искаш? — изхриптя Мишка.

— Миша, знаеш ли какво, днес ще има кино. Да дойдеш. А като свърши филма, чакай ме зад клуба. Нали знаеш, до братската могила.

Ще дойдеш ли? Утре заминавам.

Дунярка погледна доверчиво Мишка право в очите и му пъхна нещо в ръката:

— Това е за тебе... аз съм го бродирала.

Сламата зашумоли под отдалечаващите ѝ се стъпки.

Мишка разтвори ръка. На дланта му лежеше мъничка като пиленце шарена кърпичка.

Изчерви се цял и завъртя глава: „Гледай ти сега каква работа...“

— Е, Дунярка, погука ли си с либето? — това бе пак Варвара.

„Ох, почакай, почакай — стисна зъби Мишка. — Така ще те цапардосам от някой ъгъл, че май ще го прехапеш тоя език.“

ТРИДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА

Като приключи работа, Мишка бързо натири конете в отавата, подвижна им радостно: „До утре!“ и изтича на полската пътечка.

Слънцето бе слязло до горските върхари. В ниските места се стелеше мъгла.

Препускай, Миша, препускай!

В крайпътните хрусталаци лениво изпърхаха уплашени птички, отпретнатите кончови на ботушите плескаха като крила.

... Трябва да си облече сатенената риза, че така е като коминочистач. И как само дойде одеде при него пред всички? Кърпичка му подари. А какво да я прави тази кърпичка? Видят ли я момчетата, има да му се подиграват. Ама и баща ѝ какъв досетлив дявол е. Като че на боб е гледал. Ще трябва май да се жени за Дунярка. Какво пък, всички се женят...

Замириса тръпчиво на гръстелници. Ето го и блатото. По-нататък са посивелият покрив на хармана с вършачката, баните, първите къщи, а там е и тяхната.

Пътечката заобикаляше стария чакълест насип и водеше към широкия разбит път. Мишка спря и погледна криволиците на пътя. Я карай направо, поне два пъти е по-близо.

Росната трева го шиба по кончовите, мокро е... Под ботушите му пукат клонки. Навред хрусталак... Краката му затъват, шляпа вода. Има ги и такива гадости по земята! После ботруна, втора... Един скок, два скока... Измъкна се! Вече е в Сухото блато, тук-там стърчат стройни борчета. Замириса нетърпимо на блатно дръвце, изпод краката му се разпиляха като сачми малки жабчета. Ето къде била стръвта за щуки... Как не се е сетил по-рано?

В селото изтрака апарат. Мишка трепна. Да не е почнал филмът? Пак изтрака, и пак — и замлъкна. Не, изпробват мотор.

Ах, Дунярка, Дунярка! Откъде го измисли това пък — да чака след филма зад клуба? Ами ако го видят хората? Е, да видят пък... Ще вземе да седне в киното точно до нея — напук на всички.

Бързо приближава стената на хармана. Давай, Мишка, давай! Ох, ето го и пътя, ето го и хармана. Трябва да избърше поне малко ботушите си в тревата.

Какво става там? Каква е тази гюрултия на хармана?

— Под съд ли искаш да те дам? — Това е гласът на Анфиса Петровна. Кого ли реже така?

С няколко скока стигна до хармана, занаднича през една дупка на стената.

Майка му? Защо седи до овършаното зърно и е закрила очи с ръце? А Анфиса Петровна се е надвесила над нея и сочи нещо към коленете ѝ:

— Знаеш ли какво си направила? Знаеш ли?

Страшно предположение жегна Мишка: стори му се, че в престилката на майка му има зърно.

— За такова нещо знаеш ли какво те чака? Десет години затвор.

Ръката му се свлече по стената и той тупна коляно о земята. Стана, помъкна се бавно нататък. До него достигаха гласът на Анфиса Петровна и хлипанията на майка му.

Потрепери и побягна, като се препъваше.

Край кладенеца беше шумно, говореха и се смееха. Сякаш нещо го преряза. Сигурно вече всички знаят, всички...

Той свърна от пътя, наведе се и хукна през една картофена нива. После се катери през някакви огради, притиска се към стени на къщи, за да не среща хората, пак се катери през огради. Отпреде му се изпречи като тъмна стена гъст храсталак. Огледа се — нищо не се виждаше; седна на тревата.

— Хей, дечурлига, гонете я насам, насам...

Ами това е Лизка, прибира с децата овцата. Отде се взе тук Лизка? Защо пък Лизка? Вдигна глава, огледа се и в тъмнината отдясно забеляза хамбар. Ами че той е в тяхната градина...

Като приказно небесносиньо видение изплува пред него топлото юнско утро... Баща му... сбогуването.

Затрака апаратът в клуба. Мишка скочи, направи няколко крачки и пак седна. Не, не...

Дълбоко отчаяние го притисна към земята. Жал му беше и за него си, и за Дунярка. Сигурно пак си е помислила, че Мишка я е излъгал.

Нещо про шумоля, затупа в хресталака. По лицето му капнаха няколко капки. Заваля. Но той не се помръдна дори.

После дъждът спря и по черното небе се изсипаха студени, безкрайно далечни звезди.

От клуба се чуваше силното тракане на киноапарата.

А той продължаваше да седи на мократа трева — сам-самичък в този огромен, неразбираем свят, чувстваше се малък, нещастен и плачеше мълчаливо...

ЧЕТИРИДЕСЕТА ГЛАВА

Цялата вечер, независимо дали разговаряше с хората в управлението или доеше кравата в къщи, Анфиса непрестанно мислеше за случая при вършачката. Да улови Ана Пряслина в такова нещо... Ами че тя с всичкия ли си е? Ако не себе си — поне децата си да пожали...

Спомни си един отдавнашен случай. Около три години преди войната хванаха пак така с класове Минефа Яковлева. И всичкото беше не повече от килограм. Наскоро след това заковаха къщата, децата ги прибра сестра й. Не, не... — казваше си Анфиса. — Да пише със собствените си ръце... И тия мъничките... Малко ли им е, че войната ги остави сираци?

Съвсем потисната, без да знае как да постъпи, Анфиса седна да вечеря. Но не можеше залък да преглътне. Душеха я гняв и обида. Ох, тая Ана, нима не можеше да си поиска открито? Мигар Анфиса не се грижеше за нея? Някой друг да беше, как да е, но на нея нищо не отказваше.

Вратницата хлопна, почука се на вратата.

— Кой се е разтропал? Влизай.

Вратата се отвори и прага престъпи мокър, сгърбил се човек. Мишка!

Нещо изведнъж бодна Анфиса в сърцето.

— Ти защо не си на кино? Къде си скитосвал? Целият си мокър — като че из вода си изваден. Сядай да вечеряме.

Мишка поклати отрицателно глава и седна до печката.

— Какво ти е? Ти, момче, да не си болен?

— Прати ме в занаятчийското... — каза глухо Мишка, без да вдига глава.

— Тебе? В занаятчийското?

Взе от масата газената лампа, приближи до него и го освети.

Седеше с наведена глава. От мокрите му рошави коси капеше вода, дрехите и ботушите му бяха сплескани с кал, трева, сякаш го бяха

търкаляли по земята.

Тя остави лампата на печката, наведе се над него и повдигна брадичката му:

— Къде си бил? — и се запъна.

Погледнаха я измъчени, изстрадали очи и тя без думи разбра — знае всичко.

— Дай ми характеристика, иначе ще избягам.

Тя се изправи бавно:

— А за нея... помисли ли?

Мишка замахна яростно с юмрук:

— Щом е така — да върви по дяволите! Да се оправя, както знае...

— Ти какви ги дрънкаш? Какви ги дрънкаш? — кипна Анфиса. — За майка си ли го казваш? Родната ти майка ли да върви по дяволите, а? Сополанко такъв! Майка им се съсипва заради тях, бял ден не вижда. Я, я виж каква е — на клечка е заприличала.

— А на мене, мислиш... Аз сам... сам... Баща ми на фронта... а тя...

Мишка хвана глава с ръце и заплака горчиво.

Тя се загледа в костеливите му потръпващи лопатки, покрити със старата, избеляла бащина рубашка, в слабите му зачервени ръце с големи китки...

Господи, та той е още съвсем дете, ама съвсем. Виж му и врата — всеки прешлен се брои. А ние го емнахме като мъж, измъчихме момчето! Она ден излезе един час по-късно на нивата, успал се беше сигурно, и тя така го наруга. А колко нещо само му се падна да преживее и изстрада, и то на тия години? Убиха баща му, семейството им — деца, едно от друго по-малки. А ето сега и това с майка му...

— Недей, Миша, не бива. На кого сега му е леко? Опитай се да разбереш майка си, и нея трябва човек да я разбира. Нима тя от добро посегна? Или за себе си? Животът, Мишка... Ох, много е тежък този живот. А какво ще прави тя без теб? На, сам кажи, за къде е тя без тебе? Лошо нещо си намислил, Михаил.

Мишка трепереше целият и наведе глава още по-ниско.

— Пък вземи и нас тук, колхоза, как ще се оправим без теб? Че ти цена нямаш като работник! Вчера жените казваха: Ако не е Мишка,

има да се бутаме по Синелга чак до сняг. Ами ливадите край селото? Да не би Татяна Рудакова да свърши работата?

Мишка понадигна недоверчиво разплаканото си лице, като подсмърчаше.

— А тая работа за майка си я забрави. Не казвай никому нито дума. Иди си къщи и не се издавай. Нали си мъж, я погледни колко си голям! Майка ти май ще ти дойде до раменете.

Отворената уста на Мишка пак затрепери.

Мъчно, много мъчно ѝ беше за това чудесно, толкова работливо момче, което животът съвсем рано притисна.

Свали забрадката от главата си и му я подаде:

— На, избърши се. Какво пък толкова е сторила? — отново заговори Анфиса, като се поуспокои. — Помниш ли, когато пролетес потърсихме семената, а тях ги няма... Ето кого трябва да дадем под съд. А твоята майка... Че за какво? — попита тя не толкова Мишка, колкото себе си.

Приближи до него и го прегърна през мокрите рамене. Той опита да се отдръпне, но топлата ѝ грижовна ръка го удържа. Фитилчето на лампата слабо попукуваше на печката и разгонваше едва-едва мрака в стаята. Тя гледаше слабото лице на Мишка, на което стърчеше само един нос, притискаше го още по-силно към себе си и шепнеше:

— Нищо, Миша, нищо. Всичко ще мине, ще мине... А като свърши тая война — тогава да видиш как ще заживеем... Ще си построим нови къщи, във всеки двор ще има крава, овце... и хляб — колкото ти душа иска хляб. А на работа ще ходим като на празник. Ти ще станеш голям, силен — като баща си... И Лизка ще порасне, и децата ще израстат. Пък като излезете и шестимата на сенокос... цяла бригада Пряслини. Но сега ти си им вместо баща, нали разбираш?

Мишка излезе от Анфиса Петровна, когато клубът вече не светеше. Беше тъмно като в рог. Вървеше по средата на пътя, като шляпаше из локвите и калта. Ръмеше отвратително.

В къщи блещукаше слабичка светлинка. На пътя се открояваше сянката на майка му. Чакаше го.

Приближи тихичко до прозорчето. Майка му седеше край масата, прикрила с ръка лицето си. Главата ѝ ту клюмаше, ту отново се вдигаше.

Спи седнала и го чака... Сърцето му се сви от жалост.

Забърза към портичката, с мъка напипа куката. Но на стълбите отново спря. Дъждът шумолеше монотонно по покрива, кравата в обора дишаше някак тежко. И онова, което допреди малко, след разговора с Анфиса Петровна, му се струваше толкова просто и леко, отново легна на сърцето му като тежък камък.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

Известията от фронта ставаха все по-тревожни и по-тревожни. Мине не мине ден, падаха нови градове. От юг все по-дълбоко се врязваха в тялото на страната черни клинове.

Вечер сега рядко някой се приближаваше до картата. Хората си вършеха бързо работата в управлението и си отиваха мълчаливи, мрачни, избягваха да се гледат в очите, сякаш те самите бяха виновни за всичко. Само с работа се спасяваха от тежките мисли. Трудеха се мълчаливо, с настървение и много рядко можеше да се пошегува някой по нивите. Дори децата притихнаха и на орляци като врабци все се навъртаха край възрастните.

По пладне селото приличаше на изоставено: само тук-там можеше да се види самотна, грохнала старица, седнала на пезула пред къщи, която се кръстеше с трепереца ръка и шепнеше молитви до господата да изпрати свише победа над врага.

И изведнъж в тези тежки дни вестниците донесоха вълнуващата новина — нашите настъпват!

„От Съветското информбюро. През последните часове... — четеше Анфиса на срички, като трудно вярваше на написаното — нашите войски на Западния и Калининския фронт преминаха в настъпление и разкъсаха отбраната на врага. Немските войски са отблъснати на 40–50 километра. Взети са следните трофеи...“

След час новината обходи цялото село. А надвечер, независимо че ръмеше, пред управлението на колхоза се събраха тълпа жени и деца. Всички изгаряха от нетърпение да чуят със собствените си уши радостните вести от Москва. Надежда Михайловна, която заместваше сега Настя като комсорг, я накараха да седи до радиоапарата с поръчението — не пропускай, слушай съобщенията.

Под новия навес над стълбите се шегуваха и смееха. Радиоапаратът беше поставен на перваза на отворения прозорец и децата киснеха на дъжда под него, за да не изпуснат началото на съобщенията.

Тълпата се оживи още повече, когато по пътя се зададе Трофим Лобанов. Той шляпаше по средата на пътя, направо през локвите и калта, и от време на време подвикваше нещо с утробен глас.

От двете му страни подтичваха, но не смееха да се доближат до него, дечица, безкрайно доволни от това зрелище.

— Е, пак сме си същите — усмихна се Варвара. — Мислех си вече, че войната е довършила Троха. След смъртта на Макаровна ходеше като тъмен облак, ама на, глей, възкръсна човека.

В това време Трофим спря на десетина сажена от жените, тежко повъртя побелялата си, рошава като метла глава и втренчи в тях кръгли, немигащи очи.

— Хора! — гръмко обяви той, като сочеше с пръст гърдите си. — Троха днес е пиан!

— Виждаме, не сме слепи — отговориха колхозниците с преднамерена сериозност.

— А защо е пиан Троха знаете ли?

— Че кой няма да знае, Трофимушко — каза Варвара, като сдържа усмивката си. — Всеки би си пийнал днес, ала не всеки има какво да си пийне.

— Не, ти кажи защо е пиан Троха? — настояваше Трофим.

— Ами че за тая радост днеска може ли, викам, човек да си не пийне.

Но Трофим не се задоволи и с този отговор.

— А кажи тогава къде е моят Макс?

— Как къде? На фронта.

Трофим се изплю сърдито:

— Те фронтите не са един и два... А моя Максим е баш на тоя, от който са натирили немците.

— На Калининския ли?

— Тъй зер! Баш на него.

— Че кога така прелитна чак там? — Варвара намигна хитро на жените: слушайте го сега какви ще ги събаря. — Нали скоро казваше, че твоят Максим е край Ленинград?

Трофим завъртя смутено очи, но не се обърка:

— И край Ленинград беше. Та какво от това? Мигар ще държат моя Макс на едно място? Къде е най-горещото — там е и Макс! — категорично отсече той. — Получавам преди седмица писмо. Тате,

пише, прехвърлят ме на друг фронт... Е, викам си, тая работа не е току-така. Щом прехвърлят моя Макс — край, ще му видят сметката на немеца.

— Признай си, Трофимушко, че го позасука малко — добродушно рече Даря.

Трофим се тупна с юмрук в гърдите:

— На, господ да ме убие — точно си е така! Абе моя Макс е сила! С един удар бик е убивал, та тия ли немчоря...

Никой не помнеше Максим Трофимов да е убивал бик, но кой ще ти придирия днес за всяка дума. И непрекъсван от никого, Трофим съвсем се отплесна.

— Четирима сина имам аз на фронта! — разтърси той юмрук. — Ама на ни един от главата косъм не е паднал! Моите момчета куршум ги не лови! Няма такъв куршум на земята, дето Трохиновите синове...

Но тук жените изведнъж се нахвърлиха върху него:

— Ти какви ги плещиш?

— Полудял е!

— С това шега не бива! Или искаш да предизвикаш някоя беда?

Трофим явно сам разбра, че прехвърли мярата с хвалбата. Тупна с крак, завъртя диво глава, което трябваше да значи, че е здравата пиян, и бързо подхвана любимата си приказка.

— Колкото е у Двина водата — толкоз е у Троха водката! — закрепця той изведнъж без никаква връзка с досегашните му думи. — Колкото водка Троха е изпил — толкова вода кон не е изпил... Ела-а... Сега не е като до войната, ама трезвен от мойта къща няма да излезеш!

— Е, така вече може — добродушно се усмигнаха колхозниците, които знаеха много добре каква е цената на Трохиновото гостоприемство.

Това се случило още преди колективизацията. Тогава Трофим живеел бедно, едва свързвал двата края и всичкото било все заради тая негова дяволска жена, дето плодяла деца като кутрета. Трофим станал голям скъперник, гледал да пести от всичко и най-вече от яденето. По велики пости, разказват хората, децата му само миришели млякото. За да станат по-благочестиви, както казвал Трофим. И все пак не минавал празник, без Трофим да се напие „кьоркютук“, „до умопомрачение“, както обичал сам да разправя, и да не се понесе гласът му из цялото село: „Колкото е у Двина водата — толкоз е у Троха водката!“.

Селяните поглеждали завистливо Трофим и не могли да разберат едно — откъде у него толкоз пара?

Но скоро всичко станало ясно.

Веднъж на Богородица, както обикновено, Трофим запреплитал крака из село и закрепчал неговото си: „Колкото е у Двина водата, толкоз е у Троха водката!“. Пред магазина срещнал пекашинския присмехулко и пияница Пека Векшин, който веднага почнал безцеремонно да настоява да му иде на гости.

Трофим понечил да се измъкне — кой каквото си има, за него си е, но наоколо имало хора, той съобразил бързо и тупнал Пека по рамото:

„Да вървим, Пека, ще те напоя! До припадък ще те напоя...“

В къщи Трофим настанил скъпия гост на масата, изчезнал някъде задълго от стаята и се върнал най-сетне с една четвъртинка.

„Ще започнем с малката, па после и до окиана ще доплуваме“ — успокоил Трофим Пека.

Абе нека да е и с малката, сал да се доплува до окиана. Изпили по чашка.

„Как ти се види, момче? — прокашлял се от удоволствие Трофим. — Като мехлем на рана, а? То не е водка у Троха, ами причастие!“

Изпили още по една. И Трофим пак попитал:

„Какво, Пека... хвана ли те?“

„От какво бе? От този ли напръстник?“

„Трофимовият напръстник струва колкото ведро у другите“ — отсякъл Трофим.

След третата отново попитал:

„Да ти сипя ли още, Пека? Ще издържиш ли? Ще стигнеш ли до вкъщи?“

Пека само разперил ръце:

„Абе ти, Трофим, шегуваш ли се?“

„Как ще се шегувам, нали те гледам, че махаш ръцете!“

Пека се ядосал и рекъл да стане от масата. Трофим го зауспокоявал, а оня пак на неговото — да стане, та да стане. Доде се бутали, един от двамата катурнал, без да иска, чашка от масата.

„А, така ли? Чашките ще чупиш, а? — разярил се Трофим. — За благодарност, че съм те поканил на пиене?“

Пека се отскубнал от домакина и се втурнал към вратата. Тогава Трофим се развикал, та къщата заечала:

„Максим, дръж го! Както се е натряскал, всичко вкъщи ще изпотроши.“

В същия миг от високия одър скочил най-големият син Максимко и като мечка сграбчил отзад Пека.

А след малко Трофим се разхождал из село и де кого срещнел, разправял:

„Ама пък как напоих днеска Пека Векшин. Сума ти нещо изпотроши из къщи. Сега лежи под навеса къоркютук пиян... Цялата къща увоня на водка. Стоката в обора ще се изпозадуши — пуснах ги навън.“

Скоро около Трофим се събрали тълпа любопитни, които искали да видят натряскалия се Пека. Знаел си Трофим, че не бива да води селяните у дома си, ама такъв си беше — започне ли да се хвали, не знае спиране.

„Да вървим, да вървим! Всички ви ще напия! Из прага няма да можете да прекрачите.“

А когато селяните, водени от домакина, стигнали до къщата му, що да видят — отгървал се от момчетата, навън стои трезвен-претрезвен Пека Векшин и псува цветисто Трофим Лобана.

Ето защо сега, много години след онази история, когато Трофим пак взе да се хвали с водката си, никой не обърна внимание на думите му.

Но Трофим не мирясваше.

— Сега не е като преди войната — викаше той, — не казвам, че ще напия човека, ала и трезвен от дома ми няма да си иде!

Когато най-послед дойде бабичката му и го замоли да се прибере, Трофим още повече се развика и стигна дотам, че се просна на дървената настилка.

— Аха, Трофимушко, добре си се нарязал, ама акъла не си си загубил — присмя му се Варвара. — Не падна в локвата, а гледаш да е на сухичко.

— Какво искаш? — подскокна Трофим. — Да не си ми купувала ризата, та да се навирам в локвата?

Но като се поразмисли, той така цопна в локвата, че изпопръска жените и децата.

— Съвсем се е побъркал този стар глупак! Ако много се репчиш, ще те вържем и ще те метнем в задния двор.

— Ха-ха-ха!

— Оставете го, не виждате ли, че е пиян — помирително рече Даря.

Насърчен от съчувствието ѝ, Трофим размаха ръце и завика, колкото му глас държи:

— Ще унищожа всичките! Мамка им хитлеристка! Аз на този Хитлер...

— Какво би сторил, Трофимушко? Ха кажи де!

— Аз на този Хитлер... аз... — и Трофим изгърси такова нещо, че всички се хванаха за коремите.

— По-тихо, по-тихо! — подаде се от прозореца Наденка. — Сега ще предават съобщенията.

Жените забравиха Трофим и се втурнаха към прозореца.

Няколко минути радиоапаратът виеше, давеше се, после от хаоса режещи слуха звуци се отдели твърд басов глас:

— Над нашето отечество надвисна смъртна опасност... Врагът нахлува към Волга, към гълбините на Кавказ, застрашава най-важните жизнени центрове на страната... Нито крачка назад, червеноармеецо! Твоята сестра, твоята майка те призовават да ги защитиш, да отмъстиш за тях. Помни: пред тебе е враг, който е убил старец като твоя баща, изнасил е девойка като твоята сестра, твоята годеница, откарал е в робство жена като твоята жена, твоята майка...

Безсилна да издържи повече, Наденка рязко изключи радиоапарата. Когато дойде на себе си и погледна навън, под прозореца нямаше вече нито жени, нито деца.

Само по средата на двора стоеше нямо и неподвижно под дъжда набит нисък старец.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

Анфиса полагаше усилия да ободри, да оживи колхозниците. През деня смогваше да посети всички ниви и навсякъде се захващаше усърдно да жъне, да връзва снопи. Присъствието ѝ — тя сама виждаше това — успокояваше някак хората, повдигаше духа им. И дори Марфа Репишна, дето изглеждаше толкова твърда и невъзмутима по дух, и тя каза веднъж на Анфиса: „Идвай по-често при нас, невесто — по-леко ни става“.

Но колхозът започна да изостава със сушенето на снопите (колко жени можеха да вършат тази работа) и Анфиса трябваше да се заеме сама с него. Сечеше в гората нови върлини и подпори, на мястото на прогнилите пречки поставяше нови, извозваше снопите от нивите, окачваше ги на върлините — и всичко сама, съвсем сама. Между хората забравяше за някое време тежките си мисли, а сега, когато работеше сама, те не я напускаха.

Този ден ѝ беше особено тежко. Сутринта конярят Ефим, докато ѝ помагаше да впрегне коня, ѝ каза мрачно:

— Чу ли, немците стигнали Волга...

В момента не се замисли много върху тези думи, може би защото конят се дърпаше и тя бързаше, а може би и затова че лошите новини от фронта през това лято бяха толкова много, та вече не можеше и да се учудва човек.

Страшният смисъл на Ефимовите думи стигна до съзнанието ѝ, когато премина блатото и започна да пои коня в ручей.

„Ами че това е Волга! Волга...“ — изуми се тя.

Никога през живота си не беше ходила по-далеч от районния център и дори не знаеше как изглежда един град. Но Волга, Волга — матушка... Имаше ли празник в село да не пеят за нея! И всеки път, когато слушаше ширналата се в простора песен или сама пригласяше, в душата ѝ се надигаше нещо голямо, широко и светло. А сега злодеите бяха на Волга...

Изправена на скамейката пред сушилнята, тя се навеждаше механично към снопите в краката ѝ и пак така механично ги окачваше на върлините. Страшната новина не излизаше от главата ѝ.

„Но какво значи това? Как може?“ — питаше се тя.

Очите ѝ току се пълнеха със сълзи, тя се облягаше на рамката и дълго гледаше към безлюдния път, към ожънатите нивя, които блещукаха със златистата четина на стърницата. После се сепваше, почваше да работи трескаво, но след малко ръцете ѝ отново се отпускаха, облягаше се пак на рамката и гледаше към пътя и нивите.

Ох, колко ѝ е тежко... Да се мернеше поне една жива душа или птица да прелитнеше... В синия въздух е по лятному топло и безветрено, но тихата есен вече плете своите паяжини, обагря в златисти петна храстите, изписва мъртвите си шарки по неокосената по синорите трева. Някъде отдалече — сигурно откъм Сухото блато — долетяха пет тревожни крясъка на жерави и това още повече я натъжи.

И изведнъж дочу в краката си мил глас:

— Здравей, Анфиса.

Хвана се за сърцето и приседна. Гледа няколко секунди Лукашин със смутени, учудени очи, после мокрото ѝ от неизсъхналите сълзи лице светна в радостна усмивка.

Бялата забрадка на Анфиса се беше смъкнала на врата ѝ, по черните ѝ коси и витите ѝ вежди имаше леки шарки от житна прах...

Някакъв момчешки възторг обхвана Лукашин. Протегна ръце към нея и преди тя да ахне, се озова на земята, а той стърчеше на пейката, намигаше ѝ закачливо и казваше:

— Давай, председателко, да посвършим малко работа!

Това беше толкова неочаквано и необикновено, че тя просто не можеше да дойде на себе си и вдигнала глава нагоре, го гледаше с влажни, щастливи очи.

— Давай! Давай! — протягаше припряно ръце към нея Лукашин.

Тогава тя замижа по детски, тръсна глава, сякаш се събуждаше от сън, наведе се чевръсто и награби голям куп снопи.

Тя не го попита откъде дойде, не го попита защо толкова дълго го нямаше в Пекашино и чудно нещо — не потърси дори утеха за всичко, което я безпокоеше и измъчваше през целия ден. С идването на Лукашин изчезнаха изведнъж всичките ѝ тревоги и съмнения, стана ѝ леко и радостно.

С бързи и сръчни движения тя грабваше снопите, вдигаше ги нагоре, подаваше ги към протегнатите ръце на Лукашин и го гледаше със сияещи очи.

Лукашин се оказа опитен работник. Тя веднага разбра това, като видя с каква увереност, като истински стопанин стои разкрячен на скамейката, как умело и без излишни движения подхваща снопите и с някаква особена мъжка напетост се окачва по върлините.

— Че ти си бил истински селянин! — засмя се изведнъж Анфиса, като неочаквано и за самата себе си се обърна към него на ти.

Той не отговори нищо, само лицето му, лъснало от пот, се разля в доволна усмивка, а ръцете му засноваха още по-бързо.

Скоро косите, челото и рубашката му се покриха с ечемична прах и осил и от това той ѝ стана още по-близък и мил.

Не чува кога зад тях се беше приближил Фьодор Капитонович:

— Ха така де-е. Пък аз вървя насам и си викам: коя ли ще е тая двойка? То млади сега няма, ала тук, като гледам, гаче ли не работа вършат, ами така, на шега си играят.

По лицето на Анфиса се изписа тъмен облак. Откакто свалиха от бригадирството Фьодор Капитонович, той се закрати и дори заработи редовно в колхоза. И все пак не ѝ беше по сърце този човек. И сега ѝ се стори, че тая среща не е на добро. Но Лукашин, разгорещен, потен, вече протягаше към нея ръце и тя отново се наведе към снопите.

Фьодор Капитонович постоя малко, поклати глава и пое кротко по пътя за вкъщи.

След около час Лукашин скочи от скамейката на земята.

— Ух, изтрепа ме! — каза той с блеснали от възбуда очи и започна да бърше с ръка запотения си врат.

— Не се знае кой кого изтрепа — засмя се Анфиса, като отърсваше дрехата си.

— Засъхна ми гърлото. Няма ли нещо да го намокрят?

Анфиса измъкна от храстите малък тенекиен съд с вода.

— Пийнете си, да ви е сладко, драги работнико — поклони му се тя престорено.

Седнаха, доволни и весели, на слога край храстите. Анфиса си беше взела нещичко за хапване следобед. Разстели бяло месалче и наля в една паничка извара с мляко. Лукашин се нахвърли лакомо на храната. А тя си отчупи коматче от питката и като поотхаваше по

мъничко от него, поглеждаше от време на време Лукашин. Изпълваше я леко, безоблачно щастие. В ушите ѝ напираше звънко ромонът на поточе, скрито долу в храсталака зад нивата, тихо и приспивно поскърцваше някъде далече каруца.

— Ти защо не ядеш? — тихо попита Лукашин.

— Така, не искам...

Лукашин обърса устните си и дълго и нежно гледа лицето ѝ.

— Знаеш ли какво? — зашепна той, като я облъхна с топлия си дъх.

— Какво?

— Сега имаш около носа такива лунички... като на момиченце.

Анфиса пламна и махна смутено с ръка:

— Ама че го рече.

— Истина ти казвам.

Хвана ръката ѝ и я взе в своята. Черна, загрубяла от работа ръка. Анфиса почувства изведнъж неудобство и срам заради ръката си и я отдръпна. Очите им се срещнаха.

„Колко си ми глупава... — казваше погледът на Лукашин, — нима не разбираш, че те обичам?“ Той повдигна внимателно ръката ѝ и изведнъж прилепи към нея горещите си устни...

Анфиса почувства, че губи последна власт над себе си, стана и тръгна към сушилнята.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

На другия ден повикаха Анфиса в селсъвета да даде сведение за жътвата. След пладне заваля и тя трябваше да седи и да чака близо три часа без работа, докато спре дъждът. Когато на връщане стигна до своето село, над Пекашино от единия до другия край се виеше дим — хората използваха лошото време и палеха баните си.

Вкъщи намери писмо, мушнато в халката на вратата. От Григорий... И много се зарадва — жив е, значи. Каквото и да бе, все пак половината си живот беше преживяла с него...

Григорий пишеше, че бил през цялото време на фронта, получил два медала и орден Червена звезда, а сега е ранен и лежи във военна болница.

„Лежа ли, лежа сега и ме е налегнала такава мъка — чак на живота се не радвам. Другарите тук все за жените и дечицата си приказват. Одеве съседа ми подава снимка, гледай, вика, каква жена имам само. А жена му какво, като всички, че дори и малко кривогледа с едното око. Ех, мисля си, да можеше ти, мили другарю, моята Анфиса да видиш... Фисонка, успокой мене, глупака, напиши за всичко, както си е, Фиса, и как се чувстваш... Тукашните сестри казват, че за гражданството с храната е зле, така че ти, Фиса, не се измъчвай да гладуваш — вземи от сандъка двата ми костюма, та ако някой има жито, ще го замени за тях. Пък аз, не бой се, като се оправя, ще си дойда в отпуска, а може и съвсем да ме отпишат и тогава ние с тебе ще си заживеем...“

Анфиса седя дълго неподвижно, облегната на масата. По бузите ѝ течаха сълзи. Мислеше за своя неудачен живот, за младостта си, която Григорий така безразсъдно погуби. И ето че отново ще ѝ върже ръцете.

„Не, не — поклати тя глава, — късно, Гришенка, късно ти е дошъл ума в главата...“

Сега тя не се сърдеше на мъжа си и не го кореше. И като си каза така, изведнъж почувства странно облекчение. Сякаш се смъкна от

плещите ѝ някакъв товар, който бе носила с години.

Стана и отвори прозореца. Над Пекашино се издигаше дъга. По чистото промито небе плуваха, леки като лебеди, последните облачета. От мокрите покриви се вдигаше пара. На хармана глухо потракваше вършачка и оттам долиташе сладък мирис на овършано зърно. А под прозореца весело ромонеше и я освежаваше приятно оцеждащата се от покрива вода. Тя падаше в прелелия чебър и ромонът ѝ отекваше в душата на Анфиса като нечий познат, ох, колко много познат шепот.

Забравила всичко на света, тя се вслушваше развълнувана в този нежен глас, който ту заглъхваше, ту зазвучаваше по-силно в душата ѝ, и изведнъж се засмя тихо:

— Чуден човек... в луничките се загледал...

И ѝ се поиска ужасно още сега, в същата минута, да види Лукашин...

След половин час тръгна по улицата, издокарана, вчесана гладко. Новината за писмото, което бе получила, бе обиколила вече цялото село. По пътя си срещаше жени — боси, с подпретнати поли, с ведра в ръце или с кошчета мокра трева на гръб. Те спираха, гледаха дълго след нея и въздишаха завистливо:

— Писмо е получила, я виж — от радост като че по земята не стъпва.

— Като ален мак е разцъфтяла.

— Ама и тя колко се изпренада, женички.

— А моя Егорушка не ще пише вече... лежи в черната земя...

Тя вървеше, навела глава, усмихваше се и не смееше да вдигне очи. Срамуваше се от тези жени, измъчили се да чакат някаква вест от мъжете си, и ѝ се струваше, че те се досещат къде отива сега, кого търси.

На входа у Марина трябваше да се опре на спонеца — така се разтуптя сърцето ѝ.

Марина беше сама вкъщи. Беше седнала на пода с кошница между коленете и пробиваше малини.

— Къде ти е квартирантът?

— Къде? Знайно къде — замъкна го Варуха в нейната баня... Върти край него опашка, та съвсем се е забравила. А тоя моя е един такъв наивен... Ама ще ѝ скъся аз пътечките!

„Нищо не разбираш ти, Светкавицо — усмихна се в себе си Анфиса, — сбъркала си адреса.“ Но ревниво — сърдечното отношение на старицата към нейния квартирант, думичките „тоя моя“, произнесени с някакво особено чувство, изпълниха Анфиса с нова радост.

Какво да прави сега? Да седне да го чака ли? Не, не!

Чистичката, стегната къщичка на Варвара с бели рамки на вратите и прозорците блестеше под лъчите на залязващото слънце като играчка.

Още отдалече видя в рамката на отворения прозорец рубашката на Лукашин. Беше седнал с гръб към нея и подпрял глава на ръката си.

Когато стигна заруменяла и задъхана в уличката, веднага забеляза мокрите, блестящи коси на Лукашин и тъмните влажни петна по гърба му. Взе от земята малко камъче, огледа се стеснително и го хвърли към гърба на Лукашин. Но той дори не се помръдна. От стаята се разнесе веселият, кръшен смях на Варвара. Анфиса влезе бързо в пруста, като оправяше вървешком косите си, отвори вратата и се вцепени...

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Когато тръгваше на война, мъжът на Варвара й каза:

— Само да чуя, че докато ме е нямало, си въртяла опашка — главата ще ти откъсна!

— Какво приказваш, Терьошенка — нареждаше Варвара, задавена от сълзи, и се притискаше към него, — как ти се обърна езика да го кажеш? Мигар не съм ти вярна?

Както си е редно за всяка жена, Варвара се тревожеше за своя Терьошенка, чакаше писма, плачеше, когато не идваха дълго, и цялата светваше от радост, когато ги получаваше. Но стигаше й да види угледен момък или мъж и очите й веднага заиграваха.

Преди войната жените съскаха злобно по нея, заплашваха я:

— Чакай, чакай, ще те научим ние тебе. Да знаеш как се увисва на мъжките вратове.

— Ох, що да сторя, като ми е природата такава, женички — престорено въздишаше Варвара. — Не се ли напрегръщам до насита, ходя като болна.

— Не ти ли стига твоичкия, мари кучко бясна?

— Аз моя си, женички, го щадя за ковачницата. Отпусна ли се, цяла нощ няма спане, а после кой ще споява плуговете? Веднъж така опитях — той, миличкият, Терьоша де, цял ден клюмал нос над наковалнята. Досетил се председателят Лапушкин каква е работата, че като ме емна. Колхоза ще провалиш, дума, по-добре, дума, си вземай от тоя-оня, що ти трябва, ала да не бие на очи.

И като навеждаше смирено глава, Варвара завършваше:

— Пък щом аз ще се мъча в полза на колхоза, поизмъчете се и вие малко.

Плюнат жените ядосани и си отминат. Пък и как да й се сърдиш дълго? Излезе ли на нивата да оре, снопи да връзва, косата ли вземе — работата хвърчи в ръцете й, а кога седнат да отдъхнат — и умрелия ще развесели.

Когато се връщаше вечер от разходка, покойната ѝ свекърва мърмореше сърдито:

— Няма да дочакам аз внуци! С тия твои танци и да има нещо, ще го изтърсиш... Пък и ти ѝ поохлади малко мераците — обръщаше се тя към сина си.

Терентий, който обожаваше жена си безмерно, ще скочи от кревата и като напук на майка си ще почне да разкопчава шубата на своята женичка, да дъха на ръцете ѝ.

Но когато по някой път се завръщаше от гости пийнал, той отваряше вратата с трясък и крещеше из цялата къща:

— Ще я убия тая мръсна твар! Мира нямам да ми подмятат мъжете...

Варвара ще вдигне учудено наивно — доверчивите си очи, ще пристъпи, ще се притисне до него и ще се вгледа отдолу в очите му:

— Ох, колко си ми глупавичък ти, жребче мое... Те го правят от злоба, завиждат ти, а ти се хващаш на въдицата им. Техните, нали ги виждаш, същински крави, пък аз съм ти като тръстика. — Варвара повдигне с връхчетата на пръстите си шумолещата си пола и се завърти пред объркания си мъж.

— Ама нали и аз виждам — упорства още Терентий.

— Пък ти не вярвай само на своите очи, вярвай и на очите на жена си...

Варвара си хареса Лукашин още щом го видя. Интересен, интелигентен мъж, а към интелигентните Варвара през целия си живот не беше равнодушна — нямаше учител в Пекашино, около когото тя да не бе завъртяла опашка.

Едно само смущаваше Варвара: прекалено вързан и несъобразителен се оказа изгорникът. Сремнаха се в гората — дори устните ѝ не стопли с целувка. Извика го при кладенеца — кажи-речи, всичко му подсказа, и какво, и как... Сляп човек би намерил пътя. А този го чака цялата нощ — и не го дочака.

Варвара се размисли. Може пък да е свикнал на разни културности, сигурно трябва да бъде малко по-деликатна с него. Цял месец деликатничи — така си и потегли за Росохи, с пръст в устата. И изведнъж на Синелга ѝ се отвориха очите. Гръм да беше треснал над

нея, сигурно не би се изумила така, както се изуми, когато улови тревожния, пълен с нежност и обожание поглед на Лукашин, с който той съпровождаше всяко движение на Анфиса.

„Охо, не — каза си Варвара, — аз да се отдръпна, че да ми го вземат изпод носа — докато съм жива, няма да го бъде! Щом като тая вода ненапита се усуква около него, на мен пък от бога ми е отредено.“ И Варвара се хвърли в решително настъпление, като призова на помощ целия свой опит.

Вечерта, като чакаше Лукашин да излезе от банята, тя го посрещна не с обикновен чай. На масата се мъдреше непълна бутилка разреден спирт, който тя успя да си набави с голям труд в районния център.

— Я ни виж, и ракийката не ни липсва... — каза приятно изненаданият Лукашин, като се настаняваше до масата.

Варвара намигна закачливо с кафяво око:

— За милия приятел и сърце, и душа давам.

Лукашин се смути, не съобрази какво да отговори, чукна чашка с нейната и пи.

— Как е ракийката? Не ти ли е горчиво?

Той вдигна очи и срещна толкова откровен и ласкав поглед, че отново се смути.

— Ох, горещо ми е нещо... Не трябваше да паля днес.

Варвара разкопча яката на блузката си. Ракията се качи в главата на Лукашин.

— Какво така си се издокарала днес? Да не е някакъв празник? — каза той изведнъж раздражено и дори озлобено.

— Че защо пък да не се докарваме? — Варвара отново го стрелна закачливо с очи. — Ние може и да не надделяваме с партийното — като някои други... Ала това как ви се струва? Не се ли цени?

Тя се изправи леко и като не сваляше от Лукашин блесналото си присвито око, се завъртя два пъти бавно пред него, за да може да разгледа всичките ѝ прелести.

— Какво ще кажете? — попита Варвара, като надзърна в очите му. В очите на замаяния Лукашин все още се мяркаха красивите ѝ мургави крака, обгърнати от полите на бялата ѝ долна фуста. И преди да разбере какво прави, ръцете му жадно обгърнаха гъвкавото, податливо тяло на Варвара.

Варвара първа чу скърцането на вратата. Без да диша, тя гледа един миг Анфиса, после изписка престорено и се втурна към съседната стая.

Лукашин седеше, без да разбира нищо, мигаше объркано и се усмихваше. Но когато видя бледото, потръпващо лице на Анфиса, с ужас започна да разбира какво се беше случило.

— Анфиса, Анфиса...

Без да го слуша, Анфиса хлопна вратата и изтича навън. Блесналото вечерно слънце заслепяваше, грееше в очите сякаш нарочно, за да видят всички нейния позор. А пък що хора... Сигурно през цялата война не беше срещала толкова хора по улиците на Пекашино. И всеки я повикваше, питаше я за нещо... Мишка Пряслин, свата Степан, учителката, някакви бабички, деца... Ама пък и те, дали не са се наговорили?

Вкъщи я чакаше ново изпитание — Трофим Лобанов.

— Какво пише Гришка? Ще изгони ли скоро немца?

Анфиса закри лице с ръце и се спусна към уличката.

Трофим погледа объркано след нея и плюна:

— Обясни ти, на! Тъй е, братко, жената си е винаги жена. И до небесата да я издигнеш — все ѝ е малко!

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

Фитилчето на газеничето кади, от време на време пращи. На пода просумтяват заспалите дечица, по тъмните прозорчета глухо почуква тъжният есенен дъжд.

Мишка и майка му току-що са се завърнали от нивата и вечерят мълчаливо изстинали картофи. Очите на Ана се затварят от умора, главата ѝ клюма към масата, но почувствала тежкия, изучаващ я поглед на сина, тя всеки път потръпва и бързо вдига глава.

От деня, в който върху Мишка неочаквано се стовари още една злочестина, той рязко се измени. Из къщи вършеше много повече работа от преди, сутрин ставаше заедно с майка си. И докато майка му шеташе около печката и се занимаваше с кравата, той смилаше зърното, което през нощта изсъхваше на печката (за месец време изпробва всички хромели из село), донасяше вода, изваждаше картофи. Но вършеше всичко мълчаливо, свъсил свирепо вежди.

Ана смътно се досещаше за причините на тази промяна, но не смееше да заговори първа. Пък и какво щеше да му каже? Мигар той можеше да разбере какво е завело майка му на колхозния харман? Тя и сама не разбираше как стана това? Вечерта се връщаше от работа, свърна към своя участък да нажъне сноп ечемик, погледна нивата и се вцепени: целият край откъм блатото беше осланен. По-нататък си спомняше само разтворения харман, купа овършано зърно... Цяла седмица живя в очакване на неминуемото нещастие. Нощем се събуждаше и се ослушваше. Дрънне някъде стъкло в рамката, а на нея ѝ се счува, че са стъпки. Колко пъти се прости мислено с децата си... Едва от оня ден малко се поотпусна, когато срещна на пътя Анфиса. Тя я поздрави, все едно че нищо не е било, и дори каза: „Отбий се при магазинерката, отпусната ви е ръж“.

Но синът ѝ — мълчеше като риба.

Към първи септември, като се пооправи веднъж с прането из къщи, Ана напомни плахо:

— Скоро ще тръгваш на училище...

— Няма какво да си измисляш — видяло се е моето учение — измърмори Мишка и така погледна майка си, че тя съвсем се обърка и заклати глава:

— Добре, добре...

Сега Лизка все по-често плашеше непослушните си братя с Мишка и те се умиряваха веднага щом чуеха тежките му стъпки на стълбите, когато се завръщаше от работа.

Някой настойчиво зачука по прозорчето зад гърба ѝ. Кой ли се мъкне по туй време? Не те оставят залък да похапнеш... Мишка започна да размотава ядосано сиджимката и като придържаше с ръка старата, счупена рамка, я пооткрехна малко. В стаята се промъкна шумът на дъжда, вятърът, замириса на есенна влага.

От тъмнината изплува мократа глава на задъхалия се от бързане Малчуган:

— Ана Гавриловна! Михайло Иванович! Нося ви новина!

— Новина ли? — скочи от столчето Ана.

Мишка почувства как гръмко и лудо бие сърцето на майка му, която се бе облегнала на рамото му.

— Обадиха се от военния комисариат. Нека, рекоха, да дойде Ана Пряслина...

— Защо? — цял напрегнат, глухо попита Мишка.

Митенка се хвана с ръце за главата:

— Хич и не дослушах... кат разбрах сал, че викат тебе, Гавриловна, рекох си — вест ще да е това за Ивана Кириловича...

— Ох, дай боже! — изтръгна се гореща молба от Ана.

Мишка така се забрави, че хвана ръцете на майка си и ги стисна здраво.

— Какво ли се не случва през войната, Гавриловна — ободряващо заговори Малчугана. — Ей на, в Лушаково също получили вест за загинал. Чувала ли си за Пьотър Порохин? И таман след половин година — телеграма: идвам си...

Без да слуша повече, Ана се втурна към вратата, затропа с ботушите.

Мишка блъсна рамката и изтича при майка си.

— Ти какво... в района ли? — попита той шепнешком.

Наведена, майка му припряно навиваше партенките.

— Имаш ли акъл... в тоя дъжд... в тая тъмница... Почакай до сутринта или нека аз да ида...

— Ох, Мишка, Мишка... Дай боже да е жив баща ви... Пък аз какво ли не бих сторила... На колене до Москва бих допълзяла...

Навън, едва прекрачили прага, ги шибна в лицата вятър, дъжд. Беше тъмно като в рог. Само на една крачка от стълбището Ана нагази в локва.

— Почакай до сутринта — отново я замоли Мишка.

— Не, не, какво приказваш! А ти си влез — легни си. Утре сутринта свари на децата тенджерата картофи, пък за кравата помоли Семьоновна да я издои. За сутринта тревата ще стигне, а за вечерта накоси отава.

Мишка изслуша заръките на майка си, постоя, докато тя излезе от уличката, после скочи на стълбата, мушна запиналката в халката на вратата и затича след нея.

— Ще те изпратя поне до големия път — каза той, като я настигна.

— Недей, Миша! Защо да те мокри? Върни се...

— Добре, стига, аз си знам — грубо я отрязва Мишка.

По задните дворове и по моста почти тичаха с наведени глави, прикрили с ръка лицата си от мокрия вятър. В гората се вървеше полеко, но пътечката беше тясна и щом докоснеха някое дърво, от клоните се изсипваше върху тях порой.

Мишка хвана майка си за ръкава:

— Върви след мен, че ще ти изпотъпча краката — и мина решително и мълчаливо напред, като поемаше върху себе си изливащия се от клоните дъжд.

Когато се добраха до големия път, Ана спря:

— Хайде сега, вече мога и сама. Тичай веднага вкъщи.

— А ти такава... — каза Мишка. — Утре не се връщай пеша. Ами гледай да се качиш на попътна каруца или на някой камион от горското — всички правят така.

— Добре де, както дойде — каза Ана развълнувана, като опипваше сакото на сина си. — Вир-вода стана, Мишенка...

Стори му се, че майка му се гласи да го прегърне. И се отдръпна отчуждено:

— Хайде, върви...

Майка му направи крачка и изчезна в тъмнината. Изшляпа кал под краката ѝ, прецапа вода, после изтреця клонче и — това бе.

Тази нощ Мишка дълго не можа да заспи: вслушва се в шума на дъжда по покрива, на подрънкващите от вятъра стъкла на прозорчетата. Непрогледна тъмнина, кал, неவிждащи се локви на всяка крачка и някъде сега в дълбоката нощ се влачи майка му, цялата мокра и премръзнала. Защо, защо ли я пусна? Защо не отиде той? После си припомни всички обиди, които бе причинил на майка си напоследък, и сърцето му се сви от горчиво разкаяние, мъка и упрек към себе си.

През нощта излиза два-три пъти навън, а дъждът все валеше ли валеше...

На сутринта Мишка се събуди още в зори. Дъждът беше спрял, през гъстите облаци надничаше плахо и неуверено слънцето. И докато палеше печката, тича за вода и вади картофи, в душата му се надигнаха нови надежди. Ту сам се уверяваше, че баща му не е загинал, а е при партизаните, непременно при партизаните, ту пък си мислеше, че изпълнява някаква важна задача в тила на врага — и сега е дошло съобщение...

Децата, станали от сън, бяха много доволни. Отдавна не бяха виждали толкова весел и възбуден големия си брат. Ядяха на масата топлите картопки, смееха се и се закачаха по детски.

Целия ден Мишка се щура като замаян: захваща се да цепи дърва, стълбите поправя, стяга някои от обувките — и без да довърши нищо докрай, често тичаше в задния двор, за да види пътя — не си ли идва майка му.

Надвечер, когато небето взе пак да се забулва в облаци, не издържа:

— Стягайте се, отиваме да срещаме мама.

Отвъд моста те се облегнаха до една ограда и дълго стояха загледани към гората.

Започна да притъмнява. Заръмя отново. Малките взеха да се оглеждат страхливо и да се притискат към големия си брат. Федюшка затепа с босите си краченца и захленчи.

— Танка вече се е събудила — сети се Лизка и също заподсмърча.

Мишка погледна с упрек слабичките личица, обърнати с молба към него, вгледа се още веднъж към замъглената вече гора и се

помъкна обратно с бавни, тежки, старчески крачки.

Когато стигна в къщи, седна на прага и наведе глава. Братята му го побутваха, искаха нещо, питаха го за нещо, но той стоеше неподвижен и не ги забелязваше — само шумът на дъжда отекваше в ушите му като тъжен шепот.

Изведнъж долови лек шум на стълбите. Дъските изскърцаха тихо... Само един човек на света ходи така! Скочи и се развика, та къщата заеча:

— Мама си дойде! — и отвори вратата.

С вик: „Мамичка си дойде! Пък ние ходихме да те срещаме!“ Лизка и малчуганите се хвърлиха към прага и се отдръпнаха, за да мине майка им.

Покрай тях премина в тъмното бледото, мокро лице на майка му. И без думи всичко му стана ясно.

Опря гръб на спонеца, потискайки напираниците към гърлото му ридания, видя как майка му стигна до масата и се отпусна на предната скамейка. Притихналите деца се приближиха до нея плахо, отстрани. Тя ги погледна с невиждащи очи, потърси с поглед големия си син и като срещна неговия поглед, безнадеждно поклати глава. После извади от пазвата си малко пакетче в бяла кърпичка, развърза го, вдигна отново очи към него и каза с отпаднал глас:

— Пенсия...

Краката на Мишка се подсякоха. Той гледаше с широко отворени очи тези зацапани, пипани от чужди ръце хартишки, които лежах на мъничка купчинка върху бялата кърпичка, не можа да се сдържи и изведнъж падна по лице на кревата и заплака горчиво с глас...

Една и съща смърт прекрачи прага на Пряслини за втори път.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

— Е, хайде, пускаме те — каза Новожилов, като мръщеше болнаското си, подпухнало лице. — А ти заплашва, крещя, помниш ли? „Сам ще замина...“ Партията, братко, си знае работата... Сега пък ако речеш да се спиращ — ние ще те пратим. Гледай какво става — посочи той картата, изпъстрена нагъсто с червени и черни знаменца. — Понататък е Сибир.

Новожилов прокара уморено голямата си пълна ръка по гъстите си черни, посребрени тук-там коси, къдрещи се свободно покрай слепоочията.

— А между другото — знаеш ли кой ще пътува с теб? Твоят стар приятел Лихачов. Да, брат, прибират всичките. И на тоя без пръстите му дойде времето. Какво ще кажеш? Дали е от добро? Или е време вече да свием юмрук и да го бухнем, както се следва?

Лукашин разбираше тревогата, която звучеше в гласа на секретаря. Но само като спомена Лихачов, в него се надигна дълбоко раздражение.

— Остави това добро — и тук, и там — все тая. Все толкова струва...

Новожилов не можа да скрие разочарованието си:

— Не си прав. Лихачов се оправя с конете добре. И не беше лош завеждащ обоза. Във всеки случай там си беше на мястото.

— На мястото си беше! Затова сигурно и Федулов настани в маслodobивното, нали? Намери му топличко местенце...

— Стара песен е тая. Какво току ми навираш Федулов? Какъв ми е той — роднина ли? А хора отде да намеря? — Новожилов стисна юмрук. — Я пресметни сега... какво ни коства изпращането на нова партия? За една година сменяме петия председател на районния потребителен съюз. С кого да запушим дупките? В случая, братче, и белобилетника^[1] Федулов е добре дошъл. И караш — с едната ръка му отнемаш партийния билет, с другата го поставяш в канцеларията. Че ти как си мислиш? Ако искаш да знаеш, аз на такива като Федулов гледам

като на едновременните царски специалисти. Нали ги помниш от гражданската!

— Браво бе! — подигравателно се усмихна Лукашин. — На двайсет и петата година съветска власт ще развъждаме царски специалисти!

— Не придирай толкова, хайде. Може и да съм се поизсилил. Дяволска работа, аз тоя Федулов в друго време и ден ме бих го държал.

— Пък аз и сега не бих го държал — каза Лукашин.

— Война е, братко, ако не маневрираш, не можеш спечели. Тук при нас е също фронт — нали видя какъв?

Новожилов погледна помирително Лукашин в очите, но като видя, че няма да го разубеди, махна с ръка.

— Е, добре. Да спрем дотук, че току-виж на раздяла сме се скарали. — Очите на секретаря станаха изведнъж топли. — Пък пиши, не ни забравяй. А след войната няма ли пак да дойдеш насам? Северняците са добри хора.

Лукашин поклати замислено глава:

— Рано е още да се мисли за това. Мен тепърва ме чака война да минавам, а през такава река газиш ли — нали знаеш...

— Е, жалко — намигна Новожилов, — не остана време да те оженим. Тогава другояче щеше да говориш. А може и да оставяш тук някоя изгора, а? Всред такива ягодки живя, че и монах да беше...

Лукашин цял се изчерви.

— Да не е председателката? Хубава жена е тя, представителна. Само че, братко, там не се заглеждай — има си мъж.

— Знаеш ли — пламна Лукашин, — хайде да оставим упражнението по остроумие за другия път...

— Какъв си сприхав днес... За Минина, разбира се, се пошегувах, но все пак те разбирам — не е време сега за такива разговори. Пък ще ти кажа за себе си, брат. Понякога дори ми става някак си неудобно. На, и жена, и семейство, и тъй нататък, всичко ти е наред. Като че ли в нещо си виновен...

Новожилов помълча, после се приближи съвсем до Лукашин:

— Разправят, че войната пробуждала у човека най-различни инстинкти. И ти си чел сигурно за тия работи. Но аз нали гледам — тук сега е съвсем обратното. Хората един за друг залька си на две делят. И каква съвест се е пробудила у народа — всеки е с открита

душа. Пък това кавгите, разправиите — почти ги няма вече. Как да ти кажа? Знаеш ли — като братя и сестри... А, нали разбираш какво искам да кажа?

Заплетените, малко наивни разсъждения на Новожилов развълнуваха Лукашин. Стори му се, че секретарят изказва май същите мисли, които неведнъж се бяха въртели и из неговата глава. И беше готов в тази минута да прости на Новожилов много неща от неговата практика, с които решително не се съгласяваше.

— Разбирам, разбирам — живо отговори Лукашин. Но като помисли малко, добави: — Само че тая работа не е толкова проста. Да не стане тъй, че заради това братство да недовидим нещо.

Новожилов наостри уши.

— Ето например Клевакин от Пекашино. Ох, сложен човек е той. И по други места съм срещал такива. На пръв поглед активист, влязъл в колхоза още с основаването му. А кой през последните десет години си е дигнал нова къща? Фьодор Капитонович. В чия къща и от пиле мляко ще намериш? В къщата на Фьодор Капитонович.

— Всяко стадо си има мърша! Никой не казва, че всички сме ангели и че собственическата психология е надживяна! Не в това е сега същността...

— Не, почакай, почакай — прекъсна го Лукашин. — Нещата не са така прости. И собственическата психология бива различна. Степан Андреевич от Пекашино знаеш ли го? Ставров? Тоя, дето убиха сина му на фронта... Предаде там шейна, каруца, а?

— Знам го, разбира се! Най-сигурната опора на Минина.

— Та слушай сега какво направи тоя Степан Андреевич. Приготвил си шейна, сбруя, каруца — всичко. И той такъв собственик. Само че го правил тихомълком, в дупката си, скришом от хората. И сам си го е правил, със своите ръце — това е главното. А Фьодор Капитонович? При него е съвсем друго. Него да го оставиш, колхоза ще впрегне в шейната си. Изхитрил се човекът — от ония години още, та и досега смуче от колхоза. Пък отгоре и отличия, мичуринец! Така ли е?

Новожилов протестира с жест.

— Така е я! Тук в районния център е позамазал на тоя-оня очите — осигурил се е. И на мене носеше пресни краставички. Нашите, вика, не умеят, не могат да оценят човека. Приятно е, вика, да

почерпиш културния човек. Разбра ли? И знаеш ли какво ме учудва? Как го търпят колхозниците! Добре, снеха го от бригадирство. А по-нататък? Аз бих му извадил душицата, сметка бих му искал. Да вземем пак Степан Андреевич. Разговарях с него за Фьодор Капитонович. Махна само с ръка. Да речем, той хайде, мисли си — нямам морално право, и аз не съм безгрешен. Ами другите? Като че се гнусят, страхуват се да не се изцапат от него.

— Другаде им е сега ума на хората — замислено рече Новожилов. — Разбират къде трябва да насочат стрелите си.

— Да, но с този Фьодор Капитонович — помни ми думата — и занапред ще си имате работа. Не, от него така лесно не мож се отърва.

— Та така. — Новожилов стана и изпъна рамене. — Ти пак се отбий, преди да тръгнеш. Интересно е да си поговори човек с тебе... Ох, още нещо имаше да ти казвам... Да, ето какво. Спомняш ли си, веднъж ми разправяше нещо за профилиране на колхозите? В един колхоз, да речем, да се наблегне на животновъдството, а в друг — на градинарството. Помниш ли?

Лукашин кимна с глава утвърдително.

— Та аз си мислих за тая работа... Важно нещо е това. Я си направи труда, напиши го подробно. Всичко трябва да се обмисли добре. Че то нашето тук си е загубена работа. Има, няма колхозът пасища — коси сено, изгодно ли е или не да отглеждат зеленчук — планът си е план, всичко топтан...

Навън Лукашин си помисли: трябва да ида до болницата да видя Настя. Но си представи колко тежка ще бъде тази среща и реши да отложи свиждането за преди тръгване.

След пладне, като си свърши работата във военния комисариат, Лукашин се качи на попътна каруца и тръгна за Пекашино. Каруцарката, едра глуха жена, с ушанка върху шала, както седна на капрата, така си и остана като истукан, не мръдна по целия път. Кончето едвам се мъкнеше. Отдавна несмазаната каруца скрибуцаше.

Лукашин лежеше отзад в каруцата, дъвчеше тревички и мислеше все за едно и също — за Анфиса, за разрива помежду им, за това колко глупаво се получи всичко у Варвара. „Ох, тая дяволска жена — нервираше се той, — с какво удоволствие бих я напердашил сега!“

„Виновен... виновен...“ — скрибуцаха колелата.

Обръщаше се от една страна на друга, запушваше ушите си с ръце, но щом задремеше, в ушите му отново напираше тракането на колелата: „Виновен... виновен...“.

„Така е, виновен съм — признаваше си Лукашин. — Защо ми трябваше да се мъкна при тази въртиопашка... Баня измислила!“

И колкото повече се упрекуваше, толкова по-прекрасна и желана ставаше за него Анфиса. Затваряше очи и си припомняше всички срещи и разговори с нея, шепнеше ѝ в ума си най-нежни и топли думи, представяше си отново и отново срещата им при сушилнята. Смутено щастливите очи на Анфиса, онази опияняваща, замайваща работа... Закуската край храстите. В сянката на храста е прохладно, но от сгорещеното тяло на Анфиса лъха жар. Като от слънцето... А вечерта вървяха по топлия пращен път, изпод краката им отскачаха свирещи щурци, миришеше на гръстелници, а в мекия здрач, толкова близко до него — лицето ѝ... Ох, колко беше хубаво!

Стресна го рязко подскачане на каруцата. Отвори очи. Завиваха от главния път към гората. Значи, скоро ще стигнат селсъвета. Помисли и скочи от каруцата. Там сигурно щеше да срещне председателя, а сега само това му липсваше. Пак ще вземе да му вади душата с неговите въпроси за фронта — там какво ставало, тук защо било така. Като че ли той е Комитетът по отбраната...

Зад него заглъхна последното скърцане на колелата.

След завоя от главния път Лукашин се спусна към реката — през лъките е по-близо до Пекашино. Пинега проблясваше лениво между крайбрежните върбалаци. Краката стъпваха меко по буйната отава. Тихо шумоляха капещи листа. Настъпваше есента...

При потока Лукашин се наведе, за да пийне вода, и в този момент чу над себе си някакви тъжни, присвиващи душата звуци, които падаха право от небето. Вдигна глава. Високо, високо в бледите небеса, проточили се в неравен, криволичещ клин, летяха жерави.

„Много рано са поели тази година“ — помисли си Лукашин.

Вдигна глава и дълго гледа след тях. Докато започнаха да се мерзелят като черни точки, докато и точките се разтопиха в синята далечина, а въздухът все още пазеше тяхното тъжно, прощално „кр-р-рър“...

Все по-силно и по-силно го обхващаше тревожно, навяващо тъга чувство. Опита се да си представи пътя на жеравите: през фронтове и

пожарища, през завеси от черен дим, извил се чак до небето.

И постепенно във въображението му изплува Русия — изранена, окървавена, водеща с неимоверно напрежение гигантска битка из своите простори. Като че ли отново четеше суровите възвания на вестниците, вникваше в простия им и страшен смисъл: „Социалистическото ни отечество е в опасност!“, „Нито крачка назад!“. „Да устоим!“ И личните страдания и мъки, с които живееше и се измъчваше напоследък, му се сториха срамни и нищожни. Едно огромно желание: „Да устоим!“, с което сега живееше цялата страна, го грабна и изтика всички други желания.

Лукашин закрачи към селото с твърда, широка крачка. Сега вече всичко беше ясно. По-скоро, по-скоро на фронта!

Но когато се изкачи на възвишението и видя далече напред бялата забрадка, в душата му отново се надигнаха предишните тревоги и смут. Анфиса се беше качила на една каруца до сушилнята и подреждаше снопи.

И едва сега Лукашин разбра ясно, че след една седмица вече няма да я вижда...

В управлението Лукашин влезе по здрач. Вътре не бяха запалили светлина, но още от прага разпозна бялата забрадка на Анфиса. Тя седеше с някого в тъмното и разговаряше.

Лукашин приседна тихичко до печката и се заслуша.

— Нали вече скоро рожба ще имаме... — хълцаше мъжки глас — а тя не ще и да ме види, не ме пуска да стъпя у тях.

Лукашин съжали Николаша, който явно беше изпаднал в такова отчаяние и мъка, че беше загубил красноречието си.

— Ама нали рожба... Пък и аз не насила, а тя сега — „Не искам да те виждам“...

— Какво ли я прихванаха изведнъж — замислено каза Анфиса. — Забърка кашата, а сега навирила нос. Че ти да не си по-долу от нея? Ама после може и да съжالياва.

— Аха, аха... — засмърка Николаша — и майка ми това казва. Остави я, вика, Колка, тя сама ще дотича, ще ти се овеси на врата. Ала аз не мога... Пуста любов... Може пък тебе да послуша, Петровна, а?

— Добре, ще ѝ поговоря. Ама и ти си един. Какво си се разкиснал! Като че си жена. Дръж се малко по-гордо.

Когато Николаша си отиде, Лукашин приближи до Анфиса развълнуван:

— Трябва да си поговорим...

— Кой каквото имаше да казва, го каза... — Гласът на Анфиса му се стори отпаднал, безразличен.

— Анфиса, разбери, след три дни заминавам.

Чу как тя пое дълбоко дъх.

— След три дни... — Гласът ѝ трепна.

Но веднага след това каза спокойно:

— На добър час, Иван Дмитриевич.

— Фиса, мила... — хвана я Лукашин за ръката.

Анфиса дръпна ръката си и го обгори с гневния си шепот!

— Поне се засрами!

Вратата скръцна. В канцеларията влезе някой.

— За нас не се безпокойте, Иван Дмитриевич — каза високо Анфиса. — А за път ще ви приготвим. Магазинерката ще отпусне масло, месо. За доброто човек трябва да се отблагодарява с добро...

Лукашин се втурна към вратата и избяга от управлението, като едва не събори някаква жена.

Късно вечерта той обикаля дълго около къщата на Анфиса. Открехнатият прозорец светеше. През бялото перденце се очертаваше върху цялата улица сянката на Анфиса. Тя седеше встрани от масата. „Сега ще почукам на прозореца“ — реши се най-после Лукашин и като се боеше да не настъпи сянката, започна внимателно да я заобикаля. На мястото, където се очертаваше линията от лицето на Анфиса, той спря, наведе се до земята и прокара усмихнат ръка по падналия върху челото кичур коси.

В същия момент зад гърба му израсна човек:

— Кой е тоя, дето се е напил така, че не го държат мартинките?

В отблясъците от светлината Лукашин позна Капитонович.

— Абе... търсех тук... загубих си ножчето.

— А ножчето какво е?

— Какво е, какво е... Ножче с дръжка.

— Да не би да е с две? — лукаво се усмихна Фьодор Капитонович. — Аз още там край сушилнята забелязах... А, търсете,

търсете... Не сме ги забравили тия работи — нали и нашта кръв е кипяла.

„Надушил е, лисицата му с лисица! Сигурно цялото село знае. И Новожилов подхвърли...“

Постоя малко в размисъл, после махна ядосано с ръка и закрачи нататък, но като отмина около стотина метра пак спря, облегна се на оградата и дълго гледа към прозореца на Анфиса.

---

[1] Белобилетник — негоден за военна служба. — Б.пр. ↑

ЧЕТИРИДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

В деня, в който Лукашин трябваше да отпътува, Анфиса още от сутринта отиде на сенопункта. Страхуваше се, че няма да издържи и ще се разплаче пред хората като всяка жена.

Гонена от работата и хората, тя през целия ден се труди трескаво: отпраща коли със зърно, тича от една бригада в друга, работи на вършачката, проверява силозните ями. Но когато започна да се свечерява, си помисли с ужас, че ще дойде и нощта и тогава няма да може да потиска страданията си с нищо, няма да има къде да избяга от самата себе си.

Лицето ѝ се смъкна, потъмня. Марфа Репишна току я питаше:

— Я кажи какво става с тебе. На мъртвец си заприличала.

Но нима можеш да се оплачеш някому, че са те подменили с друга, че са плюли в душата ти? Искаше ѝ се да вярва на горещите и настойчиви уверения на Лукашин, защото, колкото и да го чернеше в мислите си, го обичаше както досега и дори още повече, но щом си спомнеше вечерта в къщата на Варвара, гневът и отвращението отново напиреха в нея.

Сенопунктът — мястото за предаване на сено на държавните организации — за „Нов път“ беше общ с „Червен партизанин“. Предстоеше тия дни да предадат последните партии сено и Анфиса искаше предварително да подготви мястото.

Завеждащият сенопункта, куц старец от „Червен партизанин“, я поздрави и въздъхна:

— А ние, Петровна, осиротяхме. Изпращаме на фронта Прокопий Николаевича...

— Фролов ли?

— Същия. Таман бяхме живнали малко при него, сега пак постарому ще си почне. Така май ще си я караме цял живот... Трябваше да се простим — на война отива човека — ама ха де, как да стане? Надвечер ще докарват сено. Ох, тая пуста война... У наше село

деветнайсе човека са убити, а края ѝ се не види никакъв. Дали ще остане някой за разплод?

Разговорът със стареца съвсем разстрои Анфиса. Какво прави тя? Ами че нали Иван Дмитриевич... Ваня... Тръгвай, тръгвай, веднага тръгвай! Да го видиш поне за последен път. Нека всички знаят, нека всички видят!

Но в момента, когато беше вече готова да хукне към коня, във въображението ѝ изведнъж изплува присмехулното, самодоволно лице на Варвара. Виждаше присвитите ѝ, с ехидни искрички очи, знаеше дори какво мисли: „Хайде, хайде, сбогувай се, Анфисюшка. Като не можа другояче — барем така се сбогувай. Няма да го правим на въпрос...“. И оскърбената ѝ гордост отново мътеше съзнанието ѝ, заглушаваше всички чувства.

След пладне времето взе да се разваля. От запад заприиждаха тежки дъждовни облаци. Есента зашета припряно из помрачниялата земя: брулеше шумно сухите листа от дърветата и ги пилееше из зелената отава, поръсена със сребърни капчици разтапящ се скреж. Анфиса отмяташе с вилата сено и се оглеждаше тъжно. Отиде си и лятото. Зимата беше на прага — студена, с виелици и мразове. След нея отново ще дойде пролет — весела, с цветя и птичи песни. Само за нея вече няма да има пролет. Не, няма да има... Един-единствен път ѝ се усмихна женското щастие, а тя и него не можа да вземе...

Наближаващ тропот на копита я накара да се съвземе. Към сенопункта идваше жена на кон. Варвара! Не, не, който и да е, само не тя. Простила ѝ е всичко, и на Григорий е простила, но това... Не, не!

Като не знаеше къде да се дене, тя хукна към храстите. Зад нея тропаха копитата...

— Анфиса! Анфиса! Почакай, къде отиваш?

Анфиса бягаше, без да гледа откъде минава. Клоните закачаха полата ѝ, драскаха лицето ѝ. А стъпките на Варвара все повече приближаваха. Под краката пращяха сухи съчки.

— Ама почакай, за бога... — хвана я Варвара за ръката. — Че какво пък толкова има... Аз първа си го харесах, ала ти ме надхитри този път. Нищо — смееше се Варвара, — плащам си старите дългове...

Задъхана от ярост, Анфиса се обърна:

— Махай се, Варвара, моля те с добро!

— Ти си се побъркала, Анфиса. Да бях знаела, че работата е сериозна...

— Какво искаш?

— Ами че той заминава. Какво си се разбесняла. Нищо не съм имала с него...

Анфиса неволно забави крачка.

— Кълна ти се, Анфиса. В каквото искаш, ще ти се закълна. На, Терьоша жив да се не върне...

Анфиса вървеше все по-бавно и жадно се вслушваше в думите.

А Варвара, обхваната внезапно от порив на разкаяние, започна да се черни още повече:

— Всичкото това аз, безсрамницата, го скроих... Той не щеше и да ме погледне...

След час конят на Анфиса спря пред къщата на Марина Светкавицата, хълбоците му потръпваха тежко.

Старицата седеше на стълбището и похълцваше жално.

— Замина ли? — сломено попита Анфиса.

— Замина, замина, миличкия... — Но като забеляза кой стои пред нея, Марина изведнъж се ожесточи: — Не, тебе ще чака! Не те е срам! Човекът отива на война, а тя... Председателка! Като се не боиш от бога, барем от хората да се беше засрамила. Ох, опустя ми къщата — отново занарежда през сълзи Марина.

Рязък порив на вятъра духна от коленете на старицата някакво листче. Анфиса го хвана във въздуха. Сърцето ѝ подсказа какво е това листче.

„Анфиса, скъпа моя! Не искам на раздяла да говоря за това, което се случи между нас. Скоро ще разбереш, че всичко с Варвара беше една нелепост, ти недей — не се измъчвай, не се тревожи... А ако с мен се случи нещо, моля те, погрижи се за моя син. Защото нямам по-скъпи хора на света от него и тебе...“

Анфиса се отпусна като покосена на стъпалото, притисна писмото до лицето си и заплака горчиво.

— Аха! Жегна те май? Загриза ли те съвестта?

Анфиса вдигна към старицата мокрото си от сълзи лице:

— Ох, Марина, Марина, нищо не разбираш ти. Аз него... го обичам... ох, повече от живота го обичам...

— Гледай ти какво било... — прошепна старицата изумена. Затуй, значи, днеска той, миличкия, току повтаряше като смахнат: Анфиса, та Анфиса... А ти защо ревеш, глупачке? — развика се изведнъж Марина. — Мятай се на коня по-бързо! Може на прехода да го свариш. Канеше се да се отбива при Фролов...

Марина сама ѝ помогна да се качи на коня.

Свечеряваше се бързо. Вятърът се засилваше. Анфиса се беше хванала за гривата и шибаше коня с всички сили.

Нивите... лъката... прехода...

С мъка спря препускащия кон досами водата. Скочи на мокрия пясък. Една студена вълна я заля от главата до петите.

На отсрещния бряг в лодката се изправиха двама души — Лукашин и лодкарят.

— Е-хе е-е-е... — завика Анфиса.

Вятърът връщаше гласа ѝ обратно.

Лукашин подаде ръка на лодкаря и закри към гората.

— Родка... Изпрати Родка!... — завика в отчаяние Анфиса, надигнала се на пръсти.

„Какво приказвам пък аз? Какъв ти Родка на фронта?“ — помисли си тя, но от гърдите ѝ се изтръгна пак същият вик:

— Родка, Родка изпрати...

Лукашин се спря. Сърцето ѝ замря. Блесна светлинка, по вятъра се разпиляха искри... Миг и той потъна в гората...

Стоеше на брега, цялата мокра, с разрошени коси и не откъсваше очи от мястото, където се скри Лукашин. Конят трепереше с цялото си тяло и внимателно докосваше с топлите си бърни раменете ѝ, шията ѝ...

А по реката се гонеха с тежък грохот и стон черни вълни с бяла пяна...

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.